અસહકાર

મહાત્મા ગાંધીજીનાં ભાષણો અને લેખો

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય મંડળ

મૂલ્ય ૭ આના

અસહકાર

મહાત્મા ગાંધીજીનાં ભાષણો અને લેખો.

સંવત ૧૯૭૬

આવૃત્તિ ૧ લી   પ્રત ૫.૦૦૦.

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય મંડળ

અમદાવાદ.

આ પુસ્તક પૃષ્ઠ ૧ થી ૩૨ અમદાવાદ રીચીરોડ પર આવેલા ધી ભારત આર્ટ પ્રિન્ટિંગ વર્કસ લીમીટેડમાં કનૈયાલાલ રણછોડદાસ જાનીએ છાપ્યું અને બાકીનું પુસ્તક **અમદાવાદ** જમાલપુર રોડ પર આવેલા શ્રી "નટવર" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં **ભોગીલાલ નારણદાસ કોઠીવાળાએ** છાપ્યું. અને રા. ઈન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિકે **અમદાવાદ** મિરજાપુર રોડ પરના એમના મકાનમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

નિવેદન.

સેંટ્રલ ખીલાફત કમીટી અને રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ સર્કારની સામે અસહકાર કરવાનું જે ફરમાન બ્હાર પાડયું છે તે મુજબ આખા હિંદુસ્તાનમાં અસહકારની ચળવળ ચાલી રહી છે. તેનો વધારેમાં વધારે સરસ દાખલો હાલ ગુજરાત આપે છે. ગુજરાતમાં ધારાસભાનો બહિષ્કાર વધારેમાં વધારે સંપૂર્ણ થશે એમ અત્યારે લાગે છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સ્થાપીને અને અનેક શાળાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવીને, તેમજ નવી શાળાઓ પણ ઉપજાવીને ગુજરાતે રાષ્ટ્રીય કેળવણીના પ્રબંધમાં આગેવાની લીધી છે. અદાલતોના બહિષ્કારનો અને લવાદ કોર્ટોની સ્થાપનાનો અખતરો ગુજરાત થોડાજ વખતમાં શરૂ કરશે એવી ઉમેદ છે. સ્વદેશી પ્રવૃત્તિ પણ વેગથી આગળ ધપે છે. આમ અસહકારનો કાર્યક્રમ સર્વાંગે સિદ્ધ કરવાને ગુજરાતે કમર કસી છે, તે વખતે તે હીલચાલનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ગુજરાતની પ્રજા સમજે અને તેથી વળી તેનો ઉત્સાહ અને શક્તિ વૃદ્ધિ પામે એ હેતુથી મહાત્મા ગાંધીજીએ અસહકાર વિષે તાજેતરમાં આપેલાં ભાષણો ને લખેલા લેખો અત્રે રજુ કરવામાં આવે છે.

મહાત્મા ગાંધીજીનાં અંગ્રેજી ભાષણોનો તરજુમો અને આ પુસ્તક છપાવવાને અંગે તમામ કામ અનેક મુશ્કેલીઓ અને વ્યવસાયો વચ્ચે કરવું પડયું છે, તેથી તેમાં જે કંઇ ત્રુટીયો રહી ગઈ હોય તે વાચકવર્ગ નભાવી લેશે. ભાષાંતરના કાર્યમાં રા. રામનારાયણ વી. પાઠકે અને પુસ્તકને તૈયાર કરવાના સંગ્રહકાર્યમાં રા. ભીમજીભાઈએ જે સહાય આપી છે તે માટે તેમનો આભારી છું.

ઇન્દુલાલ કનયાલાલ યાજ્ઞિક.

અનુક્રમણિકા.

અસહકાર.

રાવળપિંડીનું ભાષણ.

સેન્ટ્રલ ખિલાફત કમિટિ તરફથી અસહકારની ચળવળ તા. ૧ લી ઓગસ્ટ, ૧૯૨૦ ના રોજ શરૂ કરવામાં આવી તે પહેલાં થોડા દિવસ આગમજ મહાત્મા ગાંધીજીએ રાવલપિંડીમાં જે ભાષણ આપ્યું હતું તેનો અહેવાલ તા. ૧૫ ઓગસ્ટ, ૧૯૨૦ ના નવજીવનમાંથી નીચે ઉતાર્યો છે.

"હિંદુઓ સમજતા હોય કે ૭ કરોડ મુસલમાન અમારા હમવતની છે, અને તેમની સાથે દુશ્મનાઇ કરીને તેઓ નથી રહી શકતા તો તેઓ સમજશે કે તેમની ભારે મોટી ફરજ છે કે મુસલમાનોની સાથે રહીને જીવવું અને તેમની સાથે મરવાનો તેમણે નિશ્ચય કરવો. હું તાળીઓના અવાજ નથી ચાહતો, હું જલસા નથી જોવા માગતો, હું તો 'અમલી કામ' માગું છું. હિંદુઓ પોતાની ફરજ ભૂલીને કુરબાનીમાં ભાગ ન લે તો હું તેમને કહીશ કે જેમ મુસલમાન ધર્મ જોખમમાં આવ્યો તેમ કોઇવાર હિંદુધર્મ પણ જોખમમાં આવે. યુરોપમાં મિત્રરાજ્યના પ્રધાનો સમજે છે કે યુરોપમાંથી મુસલમાનોનો પગ કાઢી શકાય છે તેમ કોઇ દીવસ તેઓ એમ પણ ઈચ્છે કે હિંદુઓને ગુલામ બનાવી શકાય તો સારૂં. આપણને લાજમ છે કે જો મુસલમાન ભાઈ પોતાના ઇમાન અને દીન ઉપર કાયમ રહીને કુરબાની કરવા તૈયાર હોય તો હિંદુસ્તાનની આઝાદી માટે મુસલમાનોની સાથે ઉભા રહેવું."

તલવાર મ્યાનમાં રાખી કુરબાની કરો.

આગળ ચાલતાં તેમણે વિજય મેળવવાનો માર્ગ એક માત્ર કુરબાની છે એમ કહી કુરબાનીનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું.

“ ૩૦ વર્ષ થયાં હું મુસલમાન ભાઇઓને જાણું છું. હું આફ્રીન છું કે મુસલમાન ભાઇઓ હિમતનું કામ કરી શકે છે, બહાદુરી કરી શકે છે. મેં એમ પણ જોયું છે કે તેઓએ ઘણીવાર ભારે કામ કીધાં છે તે કેવળ ગુસ્સાના જોશમાં આવીને. અને ગુસ્સો પુરો થયે તેમની તાકાતનું જોશ પણ પુરૂં થાય છે. આ લડતમાં કુરબાની આપવા માટે આપણે તો જે સલ્તનતની સાથે લડી રહ્યા છીએ તે સલ્તનતની કાબેલિઅત મેળવવાની છે. તે સલ્તનતના સિપાઇઓ ગુસ્સો ભૂલી તાલીમથી, હોંશીઆરીથી, બહાદુરીથી લડત ચલાવે છે. તેમની સામે તમારે ઉભા રહેવું હોય તો તમારે હોંશીઆરી, બહાદુરી અને તાલીમ કેળવવી જોઇએ. ગુસ્સામાં આવીને તમારા સરદારના હુકમને તમે તાબે ન થાઓ તો તમને ફતેહ નહિ મળે. ગુસ્સામાં આવવાથી ઘણાં કામોનો ઇન્સાફ નથી મળી શકયો. ખુદા તેજ માણસને ઇન્સાફ આપે છે જેનામાં તદબીર છે, હિંમત છે, સાચે રસ્તે કામ લેવાની શક્તિ છે, પણ ગુસ્સો નથી. રાવળપિંડીમાં હિંદુ મુસલમાન ભાઇઓનું જોર પણ છે. તેઓ ટંટાની પણ ઠીક તાકાત રાખે છે. તેઓને હું વીનવું છું કે કુરબાનીની તાકાત મેળવો. હું ફરીથી કહું છું કે આ કુરબાની તલવાર ખેંચવાની નથી. તલવાર ખેંચવામાં મુસલમાન શૂરા છે. હું તેમની તલવાર મુબારક ગણું છું. પણ તેમને સમજાવવા માગું છું કે તલવાર વાપરવાની તાકાત જોઇતી હોય તો તમારે મ-

રવાની પણ તાકાત જોઇશે. પંજાબી તલવાર ખેંચી જાણે છે. હું તેને બહાદુરી તલવાર કહું છું. હું એ તલવારથી કોઇને ડરાવી નથી શકતો. તમારી તલવાર, તમારા કરતાં વધુ કુશળતાથી તલવાર વાપરનારની સામે નકામી થઈ પડે છે અને તમારા હાથમાંથી તલવાર ગઇ કે તમે નકામા થઇ પડો છો. તમે તમારી તલવાર મ્યાનમાં રાખીને લડી શકો એવો રસ્તો મેં શોધી કાઢયો છે. મને લાગે છે કે તમે તલવાર વાપરશો તો હારશો એટલુંજ નહી પણ તમારાં સ્રી-પુરૂષો ઉપર તમારી તલવાર ચાલશે. તમે જો અદમ તા–અવાન (અસહકાર)ની ખુબી સમજવા માગતા હો તો મારૂં કહેવું માનજો. કુરાનેશરીફ જાણવાનો હું દાવો નથી કરતો, પણ તમારા ઓલેમાઓએજ કહ્યું છે કે અદમ તા–અવાન એક ભારે પ્રકારની જેહાદ છે. તલવાર ખેંચીને પણ મરવું છે, અદમ તા–અવાન કરીને પણ મરવું છે. તો જેમાં પારકાને મારવાપણું નથી રહેતું તેવું અદમ તા–અવાન ગ્રહણ કરીને શા માટે કુરબાની ન કરો ? ”

“ મેં સાંભળ્યું છે કે પેશાવરમાં મુહજરીનની ઉપર જુલમ થયાથી લોકોનાં દિલ બહુ ઉશ્કેરાયાં છે, લોહી ઉકળી રહ્યાં છે. મને લાગે છે કે મુહજરીન ભાઇઓની ભૂલ નહતી; અંગ્રેજ સિપાઇઓનોજ વાંક હતો, પણ આવી ભૂલો સામે પણ આપણે સબુરી પકડવી પડશે, નમી જવું જોઇશે. તમે નિશ્ચય કરશો કે લોહીની નદી વહેશે તોપણ મર્દાની ન ખોઇ, મિજાજ ન ખોઇ, હિમ્મતથી કુરબાની કરશું તો ફતેહની ખાત્રી છે. ”

૧ લી ઑગસ્ટ અને પછી.

પહેલી ઓગસ્ટના કર્તવ્ય ઉપર વિવેચન કરતાં તેમણે

સમજાવ્યું કે "સરકારની સામે મહુબ્બત ન રાખવી એટલું તત્વ સમજવામાં ખરો અસહકાર રહેલો છે." માનચાંદવાળાને સમજાવ્યા પછી નોકરીવાળાઓને સમજાવવાની ઉમેદ છે એમ જણાવી તેમણે કહ્યું કે "જો તેવાં માણસોમાં તાકાત ન હોય, નેકી ન હોય તો તો મોટા નોકરોને છોડી હું ખાનસામાને પણ કહીશ કે સરકારી નોકરોની રોટી કાપવામાં પણ સરકાર–જે જાલીમ થઈ છે–તેના જાલીમપણામાં મદદ કરવા જેવું છે." આગળ જતાં સોલ્જરોને હથિઆર છોડવાનું અને ખેડુતોને મહેસુલ ન ભરવાનું પણ કહેવામાં આવશે એમ કહીને તેના ઉપર જરા વધારે વિવેચન તેઓએ આ પ્રમાણે કર્યું હતું:

"હું સોલ્જરોને હથિઆર છોડવાનું કહીશ, પણ હથિઆર છોડી તે બીજા ઉપર વાપરવાનું નથી કહેવાનો. તેમને મારા જેવા બેતલવાર સીપાઈ બનવાનું કહેવાનો છું. આપાણી લડતની ખુબીજ તાલીમમાં છે, તેથી હું આપણી બેહથિયાર–બેતલવાર સેનાને કહીશ કે આપણાં હથિઆર હુકમ વિના કદી ન ઉપાડશો. મારામાં શરીરની તાકાત તો કશીએ નથી પણ હું માનું છું કે મારી મરજી વિરૂદ્ધ મારી પાસે કોઇ કાંઈ નજ કરાવી શકે; ખેડુતોને પણ હું આગળ ઉપર મહેસુલ ન ભરવાનું કહેવાનો છું, પણ કોઇ પણ સોલ્જર કે ખેડુત હુકમ વિના કાંઇ પણ પગલું ન લે એમ હું તેમને કહું છું. તક આવશે એટલે તમને હુકમ મળશે. પણ જ્યાં સુધી અમને લાગ્યું નથી કે સારા હિંદુસ્તાનની ઉપર અમે અસર નથી પાડી શક્યા ત્યાં સુધી સિપાઈઓ અને ખેડુતોને અમે કાંઇજ નહિ કહીશું."

રંગરૂટો તરીકે ન જોડાઓ.

રંગરૂટ ભરતી તો અત્યારે પણ પંજાબમાં ચાલી રહી છે તેને ઉદ્દેશીને ગાંધીએ કહ્યું:—

"આ લોકો શા માટે ભરતીમાં જાય છે? પૈસા માટે. જે પૈસો ઇન્સાનિઅત લઈ લે છે તે પૈસો ધુળ બરાબર છે. તમે ઑસવર્થ સ્મિથ, જોનસન, શ્રીરામ વગેરેનાં કાળાં કૃત્યો ભૂલી ગયા છો? પેટ ઘસવા પડયાં હતાં તે ભૂલી ગયા છો? હું આજીજી કરીને કહું છું કે આ ભરતીની લાલચમાં ન ફસો. મજુરી કરીને રોટી મેળવો અને સાફ દિલથી તમે કહી દો કે અમે રંગરૂટ નહિ આપી શકીએ. અને પંજાબ આમ કહેશે તો શી ભારે અસર થશે તેનો વિચાર કરો. પંજાબ જેટલા સોલ્જર કોણે આપ્યા છે? અને પંજાબ સોલ્જર આપવાની ના પાડી દે તો પછી કોની તાકાત છે કે બીજે ઠેકાણેથી સોલ્જરો લઈ શકે."

પંજાબના નાક માટે.

"મેં પણ સરકારની સોલ્જરી કરી છે, પણ હવે તો સરકારને એમ કહેવાનો વખત આવ્યો છે કે તમારી સલ્તનતના કરતાં ખુદાની સલ્તનત અમને હજાર ગણી પ્યારી છે. એ સલ્તનતમાં અમે અમારા ધર્મને કાયમ રાખી શકીએ એમ છે! તમારી સલ્તનત અન્યાયથી ટકી રહી છે, ખુદાની વિરૂદ્ધ થઈને ટકી રહી છે; તેની સાથે અમે વફાદારી નથી રાખી શકતા.

માર્શલલૉમાં પંજાબનું નાક કપાયું છે, પંજાબની લાજ ગઈ છે. એનો બરોબર બદલો મળે તે માટે સરકારને કહી દો કે તમારી વફાદાર રૈયત અમે રહેવા માગીએ છીએ, પણ

તે ક્યારે કે જ્યારે તમે સીધા થશો ત્યારે. પંજાબને ન્યાય આપશો ત્યારે. ત્યાં સુધી અમારે તમારી સાથે મહુબ્બત નથી, કાંઇ લેવા દેવા નથી. ”

તમે પાગલ ન બનજો.

મોંટેગ્યુએ પોતા વિષે આમની સભામાં કાઢેલા ઉદ્‌ગારો વિષે ઈશારો કરી ગાંધીજી બોલ્યાઃ-

“મોંટેગ્યુએ કહ્યું છે કે ગાંધીએ દેશની સેવા તો કરી છે પણ ગાંધી હવે દિવાના થઇ ગયા છે, અને જરૂર પડયે એને પરહેજ કરવા જોઇએ. હું તમને કહું છું કે ગાંધીને પરહેજ કરે તો તમે પાગલ ન બનશો. કિચલુને માટે તમે પાગલ બન્યા હતા, સત્યપાલને માટે પણ તમે પાગલ બન્યા હતા. મકાનો બાળ્યાં હતાં, નિર્દોષોને માર્યા હતા. તમે મને ચાહતા હો તો અમને બન્નેને પરહેજ કરે, અમને બન્નેને ફાંસીને લાકડે લટકાવે તોપણ તમે બરદાસ્ત કરી લેજો. હું સમજું છું અને મારૂં દિલ કહે છે કે જો હૂં દિવાન હોઉં અને મારી સામે કોઇ એવો માણસ થયો હોય કે જેને હું પાગલ ગાંધી માનતો હોઉં તો હું જરૂર તેવા ગાંધીને આંદામાન મોકલું. મોંટેગ્યુ મને પાગલ સમજે-પ્રમાણિક રીતે પાગલ સમજે, અને મને પરહેજ કરે તેમાં ગુસ્સો શેનો? તમે મને પાગલ ન સમજતા હો તો તમે મારૂં કહેલું માનજો અને મારૂં કહેલું કરીને જેલમાં જજો. જ્યાં જાલીમ રાજ કરી રહ્યા છે ત્યાં જેલ મહેલ સમાન છે, અને મહેલ જેલરૂપ છે. તમે જો જેલ-મહેલનો ઈલમ લીધો હોય તો હું કહું છું તે માનજો. જો તમે માનતા હો કે ખુદા મને જે અવાજ સંભળાવી રહ્યા છે

તેજ હું તમને સંભળાવું છું તો હું તમને કહીશ કે તમે મને એવી ખાત્રી આપો કે સરકાર મને સજા આપે તોપણ તમે તમારા લોહીને પી જશો, ઉકળવા દેશો નહિ. બુલન્દ અવાજે સરકારને કહેજો કે અમને કાં તો ફાંસીએ ચઢાવો, કાં તો જેલમાં નાંખો. પણ અમારી મદદ તમને નહિ મળે. અમારી મદદ તમને જેલમાં મળશે, ફાંસી ઉપર મળશે, પણ લશ્કરી રીસાલામાં નહિ મળે, કાઉન્સિલોમાં નહિ મળે, બીજા નોકરીના ખાતાંઓમાં નહિ મળે."

હિંદુ મુસલમાન એકબીજાના ગુલામ બનશે.

ઉપસંહાર કરતાં મહાત્માજીએ જણાવ્યું:

"આ તાલીમને માટે કાંઇ તાકાત નથી જોઈતી, કાંઈ ઈલમ નથી જોઇતો, શૌકતઅલીના જેવું શરીર નથી જોઇતું. કેવળ એક તત્ત્વની સમજ જ જોઇએ છે, સબૂરી જોઇએ છે. હું પ્રાર્થના કરૂં છું કે ખુદા તમને હિદાયત આપે, તાકાત આપે કે હિંદુસ્તાન બીજી વસ્તુ ભૂલીને આજ કામ લઈ લે. આ સર કરવાથી હિંદુ મુસલમાન એકબીજાના ગુલામ બની રહેશે. અને જગતને હુકમ આપી શકશે કે બેઈમાની અને અન્યાય બંધ કરો."

મદ્રાસનું ભાષણ.

મદ્રાસની પ્રેસિડન્સી કોલેજ સામેના દરિયા કીનારા પર તા. ૧૨ ઓગસ્ટ ૧૯૨૦ ના રોજ હિન્દુ મુસલમાનની ૫૦,૦૦૦ ની મેદની સમક્ષ ભાષણ આપતાં મહાત્મા ગાંધીજી નીચે પ્રમાણે બોલ્યા:—

પ્રમુખ સાહેબ અને ભાઇઓ ! ગઇ સાલની માફક આજે પણ મારે તમારી માફી માગવાની છે કે મારે બેઠા બેઠા બોલવું પડે છે. ગઇ સાલ કરતાં મારો અવાજ મજબૂત થયો છે તો પણ મારૂં શરીર નબળું છે, અને એથી જો હું ઉભો થઇને બોલવા જાઉં તો થોડીવારમાં મારૂં આખું શરીર ધ્રુજવા માંડે. એથી હું ઉમેદ રાખું છું કે બેઠા બેઠા બોલવાની તમે મને રજા આપશો. હું એક એવા મહત્વના વિષય ઉપર તમારી આગળ બોલવા અહિંયા બેઠો છું કે જેનું ગાંભીર્ય હજી આપણે કળી શકયા નથી.

લોકમાન્ય ટિળક.

પણ મદ્રાસના આ રમ્ય કીનારા પર હું એ વિષય પર બોલું તે પહેલાં સ્વર્ગસ્થ લોકમાન્ય ટિળક મહારાજને મારે નિવાપાંજલિ આપવી જોઇએ એમ તમે માનશો—એમ તમે ચાહશો. (તાળીઓનો ગડગડાટ) મને શાન્તિથી સાંભળવા હું આ મહાસભાને વિનંતિ કરૂં છું. હું મારી વાત તમારાં હૃદય અને તમારી બુદ્ધિમાં ઠસાવવા આવ્યો છું અને જો તમે મને પુરેપુરી શાન્તિથી નહિ સાંભળો તો મારો હેતુ સફળ થશે નહિ. હું તે સ્વર્ગસ્થ દેશભકતની નિવાપાંજલિમાં સારામાં

સારૂં એમ જ કહી શકું કે એમના જીવનની જેમ એમના મરણથી પણ દેશમાં નવું ચેતન સ્ફુર્યું છે. તેમની સ્મશાનયાત્રાના જંગી સરઘસમાં જો મારી માફક તમે હાજર હોત તો મારા કહેવાનો અર્થ તમે બરાબર સમજી શકત. લોકમાન્ય દેશને ખાતર જીવ્યા. દેશની આઝાદી અથવા સ્વરાજ્ય એ એમના જીવનનો મંત્ર હતો. એમની મરણ પથારીએ પણ તેઓ એ જ મંત્રનું રટણ કરતા હતા અને તેથીજ સારી પ્રજા ઉપર તેમણે આવો અલૌકિક કાબુ મેળવ્યો હતો, તેથી જ ઉંચા વર્ગના થોડા મુઠ્ઠીભર માણસોનો જ નહિ પણ લાખો અને કરોડો સ્ત્રી પુરૂષોનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો હતો. એમના જીવનમાં સ્વાર્થત્યાગની સતત તપશ્ચર્યા જ હતી. આવું સંયમી અને સ્વાર્થત્યાગી જીવન તેમણે સન ૧૮૭૯ માં શરૂ કર્યું અને તે એમણે મરણ પર્યંત પાળ્યું. આથી જ તેમણે સમગ્ર દેશ પર ભારે કાબુ મેળવ્યો હતો. દેશની જરૂરિયાતો તેમણે પારખી તેમ દેશને માટે કેવી રીતે જીવવું અને મરવું એ પણ તેમને આવડ્યું. લો. ટિળક મહારાજના જીવનમાં જેવો સ્વાર્થત્યાગ દીપે છે તેવો આ મહાસભા સમક્ષ મારા ભાષણથી નીપજશે એવી હું ઉમેદ રાખું છું. એમના જીવનમાંથી જો આપણે કાંઈ પણ શીખવાનું હોય તો તે એક જ છે કે, જો આપણા દેશને માટે આપણે કાંઈ પણ કરવા માગતા હોઈએ તો તે ભવ્ય, છટાદાર અને સચોટ ભાષણોથી નહિ પણ દરેક શબ્દ અને દરેક કાર્યની પાછળ જે કાંઇ સ્વાર્થત્યાગ સમાયો હશે તેથી જ થઈ શકશે. હું તમને દરેકને પૂછવા આવ્યો છું કે તમારા દેશના હિત, ઇજ્જત અને ધર્મની ખાતર તમે જોઇતો ભોગ આપવાને તૈયાર છો કે નહિ. મને તમારામાં,

મદ્રાસના શહેરીઓમાં અને આ ઇલાકાના લોકોમાં અખુટ શ્રદ્ધા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં તામિલ મજૂરોની સાથે મારી જ્યારે પહેલવહેલી ઓળખાણ થઈ ત્યારથીજ મને આવી શ્રદ્ધા પડી છે અને મારી ઉમેદ છે કે આ કસોટીના સમયમાં આ ઇલાકો હિન્દુસ્તાનના બીજા કોઈ પણ ઇલાકાની પાછળ નહિ પડે અને સ્વાર્થત્યાગ દાખવવામાં કોઇથી ઓછો નહીં ઉતરે. તેમજ આવી સ્વાર્થત્યાગની વૃત્તિથી કહ્યા પ્રમાણે કરી પણ બતાવશે.

અસહકારની જરૂર.

જેને વિષે તમે ઘણું સાંભળ્યું છે તે અસહકાર શું છે અને તે આપણે શા માટે કરવા માગીએ છીએ? હું બે ઘડી તેના કારણમાં ઉતરવા માગું છું. આ દેશની આગળ અત્યારે બે પ્રશ્નો છે. સૌથી મોટો અને મુખ્ય પ્રશ્ન ખિલાફતનો છે. એને લીધે હિંદુસ્તાનના મુસલમાનોનું હૃદય ચીરાઈ ગયું છે. ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાને પુખ્ત વિચાર કર્યા પછી ઇંગ્લંડની પ્રજાને નામે આપેલાં વચનો ઉપર પાણી ફેરવ્યું છે. હિંદના મુસલમાનોને વચનો આપ્યાં અને તે વચનોના બદલામાં બ્રિટિશ પ્રજાએ જે જે ઇચ્છયું તે બધું વસુલ કીધું; અને હવે તે વચનો તોડવામાં આવ્યાં છે અને મહાન ઈસ્લામ ધર્મ જોખમમાં આવી પડયો છે. મુસલમાનો કહે છે—અને હું પણ તેઓ વાજબી કહે છે એમ ધારવાની હિંમત કરી શકું છું—કે જ્યાં સુધી બ્રિટનનાં વચનો અદા કર્યા વિનાનાં રહે ત્યાં સુધી બ્રિટિશ સંબંધ વિષે પૂરા દિલથી રાજભક્તિ રાખવી તેમને માટે અશક્ય છે; અને બ્રિટીશ સંબંધ તથા રાજભક્તિ અને પોતાના

કુરાન તથા પેગંબર તરફની ભક્તિ એ બેમાંથી એક પસંદ કરવાનું કોઈપણ ઈમાનદાર મુસલમાન ઉપર આવી પડે તો એ પસંદગી કરતાં તેને ક્ષણ પણ વિચાર નહિ કરવો પડે. એ પસંદગી તેમણે જાહેર પણ કરી દીધી છે. મુસલમાનો સારી આલમ આગળ નિખાલસપણે, ખુલ્લી રીતે અને પોતાને શોભે તેવી રીતે કહે છે કે બ્રિટિશ પ્રધાનો અને બ્રિટિશ પ્રજા તેમને આપેલાં વચનો અદા કરે નહિ અને ઈસ્લામી ધર્મ પાળતી હિંદુસ્તાનની ૭ કરોડ વસ્તીની લાગણી પ્રત્યે માન રાખે નહી તો ઇસ્લામી રાજભક્તિ તેઓ રાખી શકશે નહિ. પોતાના મુસલમાનભાઈઓ તરફ એક બંધુકૃત્ય કરવું કે નહિ એ હવે હિંદુસ્તાનની બાકીની વસ્તીને વિચારનો સવાલ છે; અને જો તેઓ તેમ કરે તો, પોતાનો સદ્દભાવ, ભાઈચારો અને મૈત્રી બતાવવાનો અને મુસલમાન એ હિન્દુનો ભાઈ છે એમ વરસોના વરસોથી તેઓ કહેતા આવ્યા છે એ સાબિત કરી બતાવવાનો આખી જીંદગીભરનો આ એક અવસર તેમને મળેલો છે તેવો બીજા સો વરસમાં પણ ફરી આવવાનો નથી. જો હિંદુઓ એમ માનતા હોય કે બ્રિટિશ પ્રજા સાથેના સંબંધ કરતાં પોતાના મુસલમાનભાઈ સાથેનો સ્વાભાવિક સંબંધ પહેલો ગણવો જોઈએ તો હું તમને કહું છું કે મુસલમાનોનો હક ન્યાયી છે, ખરી લાગણી ઉપર મંડાએલો છે અને તેની પછવાડે જબરજસ્ત ધર્મભાવના રહેલી છે એમ તમને લાગે તો, જ્યાં સુધી તેમનો પક્ષ ન્યાયી રહે, અને તે ઉદ્દેશ પાર પાડવાના ઉપાયો એટલાજ ન્યાયી, આબરૂદાર અને હિંદુસ્તાનને માટે નિર્દોષ હોય ત્યાં સુધી મુસલમાનોને ઠેઠ સુધી મદદ આપ્યા સિવાય તમારાથી બીજું કાંઈ થાય જ નહિ. આ

શરતો સાદી છે અને હિંદુસ્તાનના મુસલમાનોએ તે સ્વીકારી છે. 'હિંદુઓએ આપવા ધારેલી મદદ આપણે લઈ શકીશું અને આખી દુનિયા આગળ આપણા પક્ષનું અને આપણા ઉપાયોનું વાજબીપણું આપણે હમેશાં બતાવી શકીશું' એમ જ્યારે મુસલમાનોને ખાત્રી થઇ ત્યારેજ તેમણે મિત્રાચારીનો લંબાવેલો હાથ સ્વીકારવાનું નક્કી કર્યું. એટલે હવે હિંદુ અને મુસલમાનોએ એક થઈ યુરોપનાં બધાં ખ્રિસ્તી રાજ્યો સામે ઉભા રહી તેમને કહેવું જોઇએ કે હિંદુસ્તાન નિર્બળ છે, છતાં તેનામાં હજુ પોતાનું સ્વાભિમાન સાચવવાની શક્તિ છે, હજુ પોતાના ધર્મ અને સ્વાભિમાન માટે તે મરી જાણે છે.

આ મેં તમને ખિલાફતનો સવાલ ટુંકમાં કહ્યો. પણ હજુ પંજાબ બાકી છે. પંજાબની વાતથી હિંદુસ્તાનના હૃદયને જે કારી ઘા વાગ્યો છે તેવો ઘા ગયા સૈકામાં કોઈ પ્રશ્નથી વાગ્યો નથી. ૧૮૫૭ નો બળવો મારી ગણત્રીની બ્હાર રહી જતો નથી. બળવામાં હિંદુસ્તાનને ગમે તેવી હાડમારી ભોગવવી પડી હશે પણ રોલેટ કાયદો પસાર કરવામાં અને તે પસાર કર્યા પછી હિંદને જે જે અપમાનો પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તેની જોડ હિંદના ઇતિહાસમાં નથી. પંજાબનાં ઘોર કૃત્યો સંબંધી તમારે બ્રિટીશ પ્રજા પાસેથી ન્યાય માગવો છે માટેજ આ ન્યાય મેળવવાના ઉપાયો અને સાધનો તમારે યોજવાનાં છે. આ ખિલાફતના અને પંજાબના પ્રશ્નો ઉપર હિંદુસ્તાનની લાગણી શું છે તે આમની સભા, અમીરોની સભા, મી. મૉન્ટેગ્યુ, હિંદુસ્તા-

નના વાઇસરૉય એ હરેક જાણે છે. જે ન્યાય હિંદુસ્તાનને મળવો જોઇએ અને જે ન્યાય તે માગે છે તે તેમને આપવાની મરજી નથી એમ પાર્લામેન્ટની બન્ને સભાઓના વિવાદ અને મી. મોન્ટેગ્યુ અને વાઇસરૉયનાં કૃત્યો ઉપરથી તમારી આગળ પુરેપુરૂં સાબિત થઇ ચુકયું છે. હું કહું છું કે આ મહા મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કહાડવાનું કામ આપણા આગેવાનોનું છે અને હિંદુસ્તાનના રાજકર્તાઓ સાથે આપણે સમાન ન થઇએ અને હિંદુસ્તાનના બ્રિટિશ રાજકર્તાઓના હાથે કાંઈ પણ સ્વમાન મેળવીએ નહિ તો તેમની અને આપણી વચ્ચે કોઈ પણ સંબંધ કે કઈ પણ મિત્રાચારી નભી શકે નહિ. એટલા માટે આ અસહકારની સુંદર અને અમોઘ પધ્ધતિની સૂચના કરવાની હું હિમત કરૂં છું.

અસહકાર શું બંધારણ વિરૂદ્ધ છે?

મને કહેવામાં આવે છે કે અસહકાર બંધારણ વિરૂધ્ધ છે. હું તેની ના પાડવાની હિમત કરૂં છું. તેથી ઉલટું હું એમ કહું છું કે અસહકાર ન્યાયી અને ધર્મસંમત સિધ્ધાન્ત છે. દરેક મનુષ્યનો તે સ્વાભાવિક હક છે અને બંધારણને સંપુર્ણ અનુકૂળ છે, બ્રિટિશ શહેનશાહતના એક મહાન્ ભકતે કહેલું છે કે બ્રિટિશ બંધારણમાં સફળ થયેલો બળવો પણ બંધારણને સંપુર્ણ અનુકૂળ છે અને તે વાકયની સાબિતીમાં તેણે ઇતિહાસના દાખલાઓ ટાંકયા છે. આ દાખલાઓ હું ખોટા કહી શકતો નથી, સામાન્ય રીતે બળવાનો અર્થ પશુબળથી ન્યાય પડાવવો એવો થાય છે. તેવો અર્થ બળવાનો થાય ત્યાં સુધી બળવો સફળ થાય કે નિષ્ફળ થાય, ગમે તે થાય

તો પણ તે બંધારણસર છે એવો હું દાવો કરતો નથી. તેથી ઉલટું મારા દેશભાઈઓને મેં અનેકવાર કહ્યું છે કે પશુબળથી યૂરોપમાં ગમે તેવું કાર્ય સધાતું હોય પણ હિંદુસ્તાનમાં તેથી કંઈ વળશે નહિ. મારા ભાઈ અને મિત્ર શૌકતઅલીને પશુબળ પર વિશ્વાસ છે, અને બ્રિટિશ મહારાજ્ય સામે તરવાર ખેંચવાનું તેમના હાથમાં હોત તો તેમનામાં મરદની હિંમત છે અને બ્રિટિશ મહારાજ્ય સામે સંગ્રામ કરવો જોઈયે એટલું સમજવાનું તેમનામાં ડહાપણ પણ છે એ હું જાણું છું. પણ પશુબળથી હિંદુસ્તાનનું વળવાનું નથી એમ એક ખરા સૈનિક તરીકે કબૂલ કરે છે માટેજ તે મારી નમ્ર મદદ સ્વીકારીને મારા પક્ષમાં ભળે છે અને પોતાનો કોલ આપે છે કે જ્યાં સુધી હું તેમની સાથે હોઉં અને જ્યાં સુધી તેઓ આ સિદ્ધાન્ત માને છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ અંગ્રેજ સામે અથવા દુનિયાના કોઈ પણ માણસ સામે તે પશુબળ વાપરવાનો વિચાર સરખોય કરશે નહિ. હું તમને એમ કહેવા આવેલો છું કે તેઓ પોતાના શબ્દ પ્રમાણે વર્ત્યા છે અને ઈમાનીથી પોતાનું વચન પાળી રહ્યા છે. પશુબળ વિનાની અસહકારની યોજના તેઓ અક્ષરે અક્ષર પાળી રહ્યા છે અને એજ પશુબળ વિનાનો અસહકાર પાળવાને હું હિંદુસ્તાનને કહી રહ્યો છું. હું તમને કહું છું કે બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના લશ્કરમાં શૌકતઅલી જેવો સૈનિક નથી. તરવાર ખેંચવાનો વખત કદી આવવાનો હશે અને આવશે ત્યારે તમે જોશો કે તે તરવાર ખેંચશે અને હું હિંદુસ્તાનનાં જંગલોમાં ચાલ્યો જઈશ. હિંદુસ્તાન તરવારનો સિદ્ધાન્ત ગ્રહણ કરે કે તરતજ મારી હિંદી તરીકેની જીંદગી પુરી થઇ એમ જાણજો. હિંદુસ્તાનના પુરા-

તન લોકોએ કેટલાએ સૈકાના અનુભવ પછી શોધી કહાડયું છે કે પશુબળ ઉપર નહિ પણ આપભોગ ઉપર મંડાએલો ન્યાય-યજ્ઞ અને કુરબાની ઉપર મંડાએલો ન્યાય એ દુનિયામાં ખરી ઇષ્ટ વસ્તુ છે. હિંદુસ્તાનનો એ ખાસ પયગામ છે એમ પણ હું માનું છું. એ સિદ્ધાન્તને હું વળગી રહયો છું અને હમેશાં વળગી રહીશ. એજ કારણથી હું તમને કહું છું કે જ્યારે મારા મિત્ર પશુબળના સિધ્ધાન્તને માનીને અહિંસાનો સિધ્ધાન્ત નિર્બળના શસ્ત્ર તરીકે અખત્યાર કરે છે ત્યારે હું અહિંસાના સિધ્ધાન્તને સમર્થના શસ્ત્ર તરીકે માનું છું. જે માણસ વગર હથિયારે પોતાના દુશ્મનની સામે છાતી ખુલ્લી કરી ઉભા રહેવાની હિંમત કરે તેને હું સૌથી સમર્થ સૈનિક માનું છું. આ મેં તમને અસહકારને અંગે અહિંસા પુરતું કહ્યું. મારા વિદ્વાન દેશભાઇઓને હું એટલા માટે એમ કહેવાની હિમત કરૂં છું કે જ્યાં સુધી અસહકારનો સિધ્ધાન્ત અહિંસા સાથે જોડાએલો રહેશે ત્યાં સુધી તે સિધ્ધાન્તમાં બંધારણની વિરૂધ્ધ કશુંએ નથી.

હું તમને આગળ વધી પૂછું છું કે "હું તમારી નોકરી નહિ કરૂં" એમ હું બ્રિટિશ સરકારને કહું તો તે બંધારણ વિરૂદ્ધ છે? આપણા માનવંતા પ્રમુખ સાહેબ, પોતાને આજ સુધી જે ખિતાબો સરકાર તરફથી મળ્યા હોય તે વિનય-પૂર્વક પાછા આપી દે તો તે બંધારણ વિરૂધ્ધ થાય? સરકારી અથવા સરકારની મદદથી ચાલતી શાળામાંથી કોઇ માબાપ પોતાનાં છોકરાં ઉઠાડી લે તો તે બંધારણ વિરૂધ્ધ થાય? કોઈ કાયદાશાસ્ત્રી કહે કે "કાયદાનું હથીયાર જ્યાં સુધી મ્હારૂં

બહેતર કરવા નહિ પણ મને હલકો કરવા વપરાય છે ત્યાં સુધી હું તેને ટેકો નહીં આપું ” તો તે બંધારણ વિરૂધ્ધ થાય ? કોઈ મુલ્કી નોકર અથવા ન્યાયાધીશ કહે કે “ જે સરકાર આખી રૈયતની ઈચ્છાને માન આપવા રાજી ન હોય તેની હું નોકરી ન કરૂં ” તો તે બંધારણ વિરૂધ્ધ ગણાય ? જે સરકાર પોતાના દેશની રૈયતનું જ ભુંડું તાકે છે તેની મારે નોકરી કરવી પડે છે એમ જાણીને કોઇ પોલીસ અથવા સિપાહી પોતાનું રાજીનામું આપે તો તે બંધારણ વિરૂધ્ધ ગણાય ? હું કિસાન એટલે ખેડુતને જઈને કહું કે “ જો આ વસુલ લીધેલ કર તમારૂં બહેતર કરવા નહિ પણ તમને નિર્બળ કરવામાં સરકાર વાપરે છે માટે તમારે કર નહિ ભરવો જોઈએ” તો તે બંધારણ વિરૂધ્ધ થાય ? હું એમ માનું છું અને તમને કહેવાની હિમત કરૂં છું કે તેમાં કશું બંધારણ વિરૂધ્ધ નથી. વિશેષ તો એ છે કે આ દરેક બાબત મારી જીંદગીમાં હું કરી ચૂકયો છું અને તે બંધારણની વિરૂધ્ધ છે એવો સવાલ હજુ કોઇએ કરેલ નથી. ૭ લાખ ખેડુતોની વચ્ચે હું ખેડામાં કામ કરતો હતો. તેમણે સઘળાઓએ કર ભરવાનું બંધ કર્યું હતું અને આખું હિંદુસ્તાન મારી સાથે એકમત હતું. તે બંધારણ વિરૂધ્ધ છે એમ કોઇ કહેતું નહતું. હું વિનયપૂર્વક કહું છું કે અસહકારની આખી યોજનામાં કશુંય બંધારણ વિરૂધ્ધ નથી. પણ હું હિમતથી કહું છું કે આ બંધારણ વિનાની સરકાર સાથે રહીને—જે પ્રજાએ પોતાનું પ્રતાપી બંધારણ ઘડયું છે તે પ્રજા સાથે રહીને—હિંદુસ્તાનના લોકોને નિર્બળ થવું પડે અને પેટે ઘસડાવું પડે તે બંધારણથી અતિ વિરૂધ્ધ ગણાશે,-જેટલાં અપમાનો થાય તેટલાં મુંગે મ્હોંએ

હિંદુસ્તાનના લોકોએ ખમ્યે જવાં તે બંધારણથી અતિ વિરૂધ્ધ ગણાશે; હિંદુસ્તાનના ૭ કરોડ મુસલમાનોએ, પોતાના ધર્મને થયેલ ઝાલિમ અન્યાયને તાબે થવું તે બંધારણથી અતિ વિરૂધ્ધ ગણાશે; જે સરકારે પંજાબની આબરૂ પગતળે છુંદી નાખી છે તેવી અન્યાયી સરકાર સાથે સહકાર કરવો અને ચૂપચાપ બેસી રહેવું તે આખા હિંદુસ્તાનને માટે બંધારણથી અતિ વિરૂધ્ધ છે. હું મારા દેશભાઈઓને કહું છું કે તમારામાં જ્યાં સુધી આબરૂની ખેવના હોય, જ્યાં સુધી પેઢી દર પેઢીથી ચાલતી આવતી ખાનદાન પરંપરાના વારસ અને સંરક્ષક તરીકે તમે રહેવા ઇચ્છતા હો ત્યાં સુધી અસહકાર ન કરવો એ બંધારણ વિરૂધ્ધ છે, ત્યાં સુધી તમારી સરકારે કર્યા છે તેવા અન્યાયો કરનાર સરકાર સાથે સહકાર રાખવો તે બંધારણ વિરૂધ્ધ છે. હું અંગ્રેજોનો વિરોધી નથી; હું બ્રિટિશનો વિરોધી નથી; હું કોઈપણ સરકારનો વિરોધી નથી; પણ હું અસત્યનો વિરોધી છું. હું અન્યાયનો વિરોધી છું. જ્યાં સુધી સરકારમાં અન્યાયની ગંધ પણ રહેશે ત્યાં સુધી તેણે મને તેનો શત્રુ ગણવો જોઈએ. અમૃતસરની કોંગ્રેસમાં જ્યારે મેં તમારામાંથી કેટલાકને પગે પડી સરકાર સાથે સહકાર કરવા વીનવ્યા ત્યારે મને એવી આશા હતી—હું ઈશ્વરાજ્ઞાએ સત્ય કહું છું કે મને એવી સંપૂર્ણ આશા હતી કે બ્રિટિશ પ્રધાનો જેઓ સામાન્ય નિયમ તરીકે શાણા હોય છે તેઓ મુસલમાનની લાગણીને સંતોષશે, તેઓ પંજાબનાં ઘોર કૃત્યોની બાબતમાં સંપૂર્ણ ન્યાય આપશે; અને એટલા માટે મેં કહ્યું હતું કે મિત્રાચારીનો જે હાથ આપણા તરફ લંબાવેલો છે તેને આપણે સદ્ભાવથી વધાવી લેવો. કારણ કે શહેનશાહી ઢંઢેરાથી

મિત્રાચારીનો હાથ લંબાયો એમ હું માનતો હતો. એ કારણથી હું સરકારના પક્ષમાં બોલતો હતો. પણ આજે તે શ્રધ્ધા જતી રહી છે–બ્રિટિશ પ્રધાનોએ તેને ભૂંસી નાખી છે. તેથી આજે હું ધારાસભામાં નિરર્થક પ્રતિરોધ કરવાનું કહેવા આવેલ નથી પણ ખરેખરો સંગીન અસહકાર કરવા કહેવા આવેલો છું, જે દુનિયાની ગમે તેવી જબરદસ્ત સરકારને અકડાવી દે. હું એને માટે આજે ઉભો રહ્યો છું. જ્યાં સુધી અણુગમતા હાથ અને અણુગમતી કલમમાંથી ન્યાય અને સ્વમાન તમે કઢાવ્યાં નથી ત્યાં સુધી સહકાર થઈ શકે નહિ. આપણાં શાસ્ત્રો કહે છે–અને આ બાબત હું હિંદુસ્તાનના સઘળા મહાન ધર્મગુરૂઓ તરફ સંપૂર્ણ માન રાખીને, પણ વિરૂધ્ધ મતની ગ્હીક રાખ્યા વિના કહું છું કે–આપણાં શાસ્ત્રો એવો ઉપદેશ આપે છે કે ન્યાય અને અન્યાય વચ્ચે, અન્યાયી પુરૂષ અને ન્યાય આપનારા પુરૂષ વચ્ચે, સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે સહકાર નિષિધ્ધ છે. સહકાર, જ્યાં સુધી સરકાર તમારી આબરૂનું રક્ષણ કરે ત્યાં સુધીજ ફરજ છે, અને જ્યારે સરકાર તમારી આબરૂનું રક્ષણ કરવાને બદલે તમારી આબરૂ લૂટે ત્યારે અસહકાર પણ એટલીજ ફરજ છે, એ અસહકારનો સિધ્ધાન્ત છે.

અસહકાર અને ખાસ કોંગ્રેસ

કોંગ્રેસ એ આખી પ્રજાનું મુખ છે અને ખાસ કોંગ્રેસનો ઠરાવ થતાં સુધી મારે રાહ જોવી જોઇતી હતી એમ મને કહેવામાં આવેલ છે. હું જાણું છું કે તે આખી પ્રજાનું મુખ છે. મારે–આ ગાંધીની વ્યક્તિનેજ જો રાહ જોવાની હોત તો હું અનંતકાલ રાહ જોત. પણ મારા હાથમાં એક પાક

અનામત સોંપાયેલ છે. હું મારા મુસલમાનભાઇઓને સલાહ આપતો હતો અને તેટલો વખત તેમની આબરૂ મારા હાથમાં છે. તેમના અંતરાત્માના ઠરાવ સિવાય બીજા કોઇ ઠરાવને માટે રાહ જોવાનું હું તેમને કહીજ શકું નહિ. તમે માનો છો કે મુસલમાનો પોતાના શબ્દો પાછા ગળી શકે? પોતે લીધેલું આબરૂદાર પગલું પાછું ફેરવે? ઈશ્વર એવું ન કરે પણ કદાપિ ખાસ કોંગ્રેસ તેમના વિરૂધ્ધ ઠરાવ કરે તો પણ હું મારા મુસલમાનભાઇઓને એવીજ સલાહ આપવાનો કે પોતાના ધર્મ તરફ તાકેલું અપમાન સહી લેવા કરતાં એકલે હાથે લડત ચલાવવી. એટલા માટે કોંગ્રેસ આગળ જઇને પગે પડીને ટેકો માગવો એ હવે મુસલમાનોએ કરવાનું છે. પણ ટેકો મળે યા ન મળે, કોંગ્રેસના પગલાની રાહ જોઇ તેમનાથી બેસી રહી શકાય તેમ નહોતું. નિરર્થક પશુબળ, નાગી તલવાર ખેંચવી; અને શાંતિ કે અહિંસાવાળો પણ પાર પાડે તેવો અસહકાર તે બેમાંથી એક તેમને પસંદ કરવાનું હતું, અને તે પસંદગી તેમણે કરી દીધી છે. હું તમને વિશેષ એમ કહેવાની હિંમત ધરૂં છું કે અસહકાર પવિત્ર છે એમ મને સમજાય છે તેમ બીજા કોઇ પણ માણસને સમજાતું હોય તો તમારે અને મારે કોંગ્રેસની રાહ જોવાની નથી પણ તે આચરણમાં મુકવાનો છે અને કોંગ્રેસ બીજો ઠરાવ કરીજ ન શકે એવું કરી આપવાનું છે. ગમે તેમ કહો પણ કોંગ્રેસ શું છે? જે માણસોની કોંગ્રેસ બને છે તેમનો એકત્ર અવાજ એજ કોંગ્રેસ. અને માણસો એકજ મત બાંધીને કોંગ્રેસમાં જાય તો કોંગ્રેસ પાસેથી પણ તમને તેજ ઠરાવ મળવાનો. પણ આપણે અભિપ્રાય બાંધીએજ નહિ અથવા અભિપ્રાય દરસાવતાં બ્હીએ અને

તેથી કોઈપણ અભિપ્રાય વિનાના કોંગ્રેસમાં જઈ ઉભા રહીએ તો આપણે કોંગ્રેસના ઠરાવની સ્વાભાવિકરીતે રાહ જોવીજ પડે. જે માણસો હજુ નિશ્ચય નથી કરી શકયા તેમણે તો, અલબત હું કહું છું કે રાહ જોવીજ પડે. પણ જે ચોખ્ખું સમજ્યા છે, જેમણે દીવા જેવું સ્પષ્ટ જોએલું છે તેમણે રાહ જોવી તે પાપ કરવા બરાબર છે. તમે રાહ જુઓ એમ કોંગ્રેસ કહેતી નથી, પણ તમે કામ કરો એમ કહે છે, કે જેથી કોંગ્રેસ પ્રજાકીય લાગણીનું માપ કાઢી શકે. કોંગ્રેસ માટે મારે એટલુંજ કહેવાનું છે.

કૌંસિલોનો બહિષ્કાર.

અસહકારની વિગતમાં કૌંસિલોના બહિષ્કારને હું પહેલું સ્થાન આપું છું. બહિષ્કાર શબ્દને માટે મારા મિત્રોએ મારી સાથે તકરાર કરી છે. કારણકે બ્રિટિશ માલનો અને એ રીતે કોઇપણ દેશના માલનો બહિષ્કાર મેં નાપસંદ કર્યો છે અને હજુપણ કરૂં છું. પણ ત્યાં બહિષ્કારનો અર્થ જુદોજ છે, અહીં બહિષ્કારનો અર્થ જુદો છે. આવતે વરસે જે કૌંસિલો બંધાવાની છે તેનો બહિષ્કાર હું નાપસંદ કરતો નથી એટલુજ નહિ પણ તેનો બહિષ્કાર હું પસંદ કરૂં છું અને તેમ શા માટે કરૂં છું ? અમારે એટલે લોકોના નેતાઓએ રસ્તો બતાવવો જોઈએ એમ લોકો—જનસમૂહ માગે છે. અમે દહીં દુધમાં પગ રાખીયે એવું તેઓ નથી માગતા. અમારે ચુંટણી માટે ઉભા રહેવું અને પછી રાજભકિતના સોગન લેવા ના પાડવી એથી તો પ્રજાને નેતાઓ તરફ અવિશ્વાસ આવશે. એથી પ્રજાને એક દિશા સ્પષ્ટ બતાવાતી નથી. એથી તો હું તમને—મારા દેશ ભાઇઓને કહું છું કે એ જાળમાં ફસાતા નહિ. ચુંટણી

માટે ઉભા રહી પછી રાજભકિતના સોગન લેવા ના પાડવાનો ઉપાય ગ્રહણ કરવાથી આપણે દેશ હારી બેસીશું. એમાં મુશ્કેલી આવશે અને હું તમને નિખાલસ દિલથી કહું છું કે એવું વચન આપીને તેઓ તેને વળગી રહેશે એવી શ્રધ્ધા મને એટલા બધા હિંદીઓ ઉપર નથી. જેઓ પ્રમાણિક છે એવો વિચાર ધરાવતા હોય એટલે કે આપણે ચુંટણીમાં ઉભા રહેવું અને પછી રાજભકિતના સોગન લેવા ના પાડવી એવો વિચાર ધરાવતા હોય તેમને હું આજે કહું છું કે તેઓ એમ કહીને પોતાને માટે અને પ્રજાને માટે જાળ પાથરે છે અને તેમાં તેઓ પોતેજ ફસાઈ પડશે એવો મારો અભિપ્રાય છે. હું માનું છું કે આપણે પ્રજાને બને તેટલી સ્પષ્ટ દિશાએ દોરવા માગતા હોઇએ અને આ મહાન પ્રજાની મશ્કરી કરવા માગતા ન હોઇએ તો આપણે પ્રજાને ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દેવુ જોઇએ કે જ્યાં સુધી મહેરબાનીની સાથે હિંદ તરફ અન્યાય—બેવડું અહિત રહેલું હોય અને તે આજસુધી ટાળ્યું ન હોય ત્યાં સુધી ગમે તેવી મોટી મહેરબાની પણ આપણે સ્વીકારી શકીએ નહિ. ગ્રીક લોકોની એક કહેવત છે કે "ગ્રીકોથી ચેતતા રહેજો પણ તેઓ તમને ભેટ આપે ત્યારે ખાસ ચેતતા રહેજો " હું કહું છું કે જે પ્રધાનો ઈસ્લામ અને પંજાબ ઉપરનો અન્યાય કાયમ કરવાનું નકકી કરી બેઠા છે તેમની પાસેથી આપણે આજે ભેટ સ્વીકારી શકીએ નહિ, ઉલટું તેમણે પાથરેલી જાળમાં આપણે ફસાઇ પડીએ નહિ તે માટે આપણે બેવડા સાવચેત રહેવું જોઈએ. એટલામાટે હું કહું છું કે આપણે કૌંસીલોના ચાળે ચઢવું નહીં, અને તેની સાથે કશી લેવા દેવા રાખવી નહીં મને કેટલાક કહે છે કે

આપણે જે પ્રજાકીય લાગણીના પ્રતિનિધિઓ છીએ તે ચુંટણી માટે ઉભા રહીશું નહિ તો મોડરેટો એટલે વિનીત પક્ષ વાળાઓ કે જે તે લાગણીના પ્રતિનિધિઓ નથી તેઓ ચુંટાશે. હું અહીં સંમત થતો નથી. વિનીતો કોના પ્રતિનિધિઓ છે અને નેશનાલિસ્ટો એટલે રાષ્ટ્રીયો કોના પ્રતિનિધિઓ છે તે હું જાણતો નથી. હું જાણું છું કે વિનીત પક્ષમાં સારા એ છે અને નરસાએ છે. હું જાણું છું કે રાષ્ટ્રીય પક્ષમાં સારા એ છે, અને નરસાએ છે. હું જાણું છું કે ઘણા વિનીતો પ્રમાણિકપણે માને છે કે અસહકાર અખત્યાર કરવો તે પાપ છે. હું વિનય પૂર્વક તેમનાથી જૂદો પડું છું. હું તેમને પણ કહું છું કે તમે કોંસિલની ચુંટણી માટે ઉભા રહેશો તો તમારી પાથરેલી જાળમાં તમેજ ફસાશો પણ તેથી મારી સ્થિતિને વાંધો આવતો નથી. મને મારા અંતઃકરણમાં લાગે કે મારે કોંસિલમાં ન જવું જોઇએ તો મારે તો તે ઠરાવ પ્રમાણે ચાલવું જ જોઇએ, બીજા નવાણું દેશી ભાઈઓ કોંસિલ માટે ઉભા રહે તેમાં મારે શું ? જાહેર કામો એજ રીતે થઈ શકે અને જાહેર મત એજ રીતે બંધાઇ શકે; સુધારા એજ રીતે કરી શકાય અને ધર્મનું રક્ષણ એજ રીતે થઇ શકે. ધર્મની આબરૂનો સવાલ હોય તો હું એકલો હોઉં કે મારી સાથે બીજા અનેક હોય તોપણ મારે મારા સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે ચાલવુંજ જોઇએ. એમ કરતાં મરવું પડે તો, જીવીને મારો સિદ્ધાંત ઇનકાર કરવા કરતાં એ મરવું સારૂં. આ કૌંસીલોની ચુંટણી માટે ઉભા રહેવું તે ગમે તેને માટે પણ ખરાબ છે એમ હું કહું છું. જો એક વખત આપણને એમ લાગે કે આ સરકાર સાથે આપણે સહકાર ન કરી શકીએ તો આપણે મથાળેથી

કામ શરૂ કરવું જોઇએ. આપણે સ્વાભાવિક રીતે લોકોના નેતાઓ છીએ અને પ્રજા પાસે જઈને તેમને અસહકારની વાત કરવી તે આપણો હક છે, આપણી સત્તાની વાત છે. હું એટલા માટે કહુંછું કે કોઇપણ રીતે કૌંસિલની ચુંટણી માટે ઉભાં રહેવું ને અસહકાર કરવો એ એકી સાથે કોઈપણ સરતે થઇ શકે નહિં.

વકીલો અને અસહકાર.

મેં એક બીજી મુશ્કેલીની વાત જણાવી છે અને તે એ કે વકીલોએ વકીલાત મોકુફ રાખવી. હું બીજું શું કરૂં ? હું જાણું છું કે સરકાર પોતાની સત્તા વકીલોની મારફત જાળવી રહી છે. આજના વકીલો આપણા નેતાઓ છે, દેશની લડાઇઓ વકીલો લડે છે એ બધું ખરૂં, પણ જ્યારે સરકારની સામે ઉભા રહેવાનું આવે, જ્યારે સરકારનું ચલનવલન અટકાવી દેવાની વાત આવે ત્યારે, વકીલો ગમે તેવા સુંદર લડનારા હોય છતાં, સરકાર પોતાની મહત્તા અને સ્વમાન જાળવી રાખવા માટે વકીલો તરફ નજર કરે છે. એટલા માટે હું મારા વકીલભાઇઓને કહું છું કે વકીલાત મોકુફ રાખીને, તેમણે સરકારને બતાવી દેવું જોઇએ કે તેઓ પોતાની પદવી જારી રાખવા માગતા નથી. કારણકે વકીલો કચેરીના માન્ય અધિકારીઓ છે અને તેથી કચેરીની નિયામક હકુમત નીચે છે. જો તેઓ સરકાર સાથેના સહકારમાંથી નીકળવા માગતા હોય તો તેમણે આ માન્ય અધિકાર રાખવો જોઈએ નહિ. પણ પછી કાયદા અને બંદોબસ્તનું શું થશે ? આપણે એજ વકીલોમાંથી કાયદો અને બંદોબસ્ત કેળવી કહાડીશું લવાદી ન્યાય મંદિરો કહાડીશું અને આપણા દેશીભાઈઓને

શુદ્ધ, સાદો, ઘરઘરાઉ ન્યાય, સ્વદેશી ન્યાય આપીશું. વકીલાત મોકુફ રાખવાનો આ અર્થ.

માબાપો અને અસહકાર.

હજુ એક બીજી પણ મુશ્કેલી મેં તમને જણાવી છે—સરકારી નિશાળોમાંથી આપણાં બાળકો ઉઠાડી લેવાં અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને કોલેજમાંથી નીકળી જવાનું કહેવું તેમજ સરકારની મદદ મેળવતી નિશાળો ખાલી કરવી તે. હું બીજું શું કરી શકું ? મારે પ્રજાકીય લાગણીનું બળ માપવું છે. મારે મુસલમાનોમાં ઉંડી લાગણી છે કે નહિ તે માપવું છે. જો તેમને ઉંડી લાગણી હશે તો તેઓ આંખના પલકારામાં સમજી જશે કે જે સરકારમાંથી તેમનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો છે, જે સરકારનો તેમને ઈતબાર નથી, તે સરકારની ઉસ્તાદગીરી તેમને નથી જોઈતી. આ સરકારને મારે મદદ ન કરવી હોય તો તે સરકાર પાસેથી હું મદદ લઈ કેમ શકું ? હું ધારૂં છું કે આ નિશાળો અને કોલેજો સરકારના કારકુનો—નોકરો બનાવવનાં કારખાના છે. જો એ સરકાર સાથેનો સહકાર મારે પાછો ખેંચી લેવો હોય તો કારકુનો અને નોકરો બનાવવાનાં મોટા મોટાં કારખાનાંને હું મદદ ન આપું. એ વિષે ગમે તે રીતે તમે વિચાર કરી જુઓ. તમારા બાળકોને નિશાળે મોકલવા અને છતાં અસહકારનો સિદ્ધાંત માનવો એ બે તમે એક સાથે ન કરી શકો.

ખિતાબધારીઓની ફરજ.

હું આથી પણ આગળ ગયો છું. મેં કહ્યું છે કે આપણા ખિતાબધારીઓએ પોતાના ખિતાબો છોડી દેવા જોઈએ. આ સરકારે આપેલા ખિતાબ અને મરતબા તેમનાથી કેમ ધારણ કરી શકાય ? જ્યારે પ્રજાકીય આબરૂ તેમના હા-

થમાં સલામત છે એમ આપણે માનતા હતા ત્યારે એ ખિતાબો આબરૂની નિશાની રૂપ હતા. પણ હવે જ્યારે આપણે એમજ માનીએ છીએ કે આ સરકાર પાસેથી આપણે ન્યાય મેળવી શકીશું નહીં ત્યારે તે આબરૂની નિશાનીરૂપ રહ્યાં નથી પણ બેઆબરૂની નિશાનીરૂપ થયા છે. દરેક ખિતાબધારી તે ખિતાબ અને મરતબો પ્રજાના ટ્રસ્ટી તરીકે ધારણ કરેછે. અને સરકાર સાથેનો સહકાર બંધ કરવાના આ પહેલા પગથીઆમાં તેમણે એક ક્ષણનો પણ વિચાર કર્યા વિના પોતાના ખિતાબો છોડી દેવા જોઇએ. હું મારા મુસલમાનભાઇઓને કહું છું કે આ પહેલી ફરજમાં તેઓ પાછા પડશે તો તેઓ જરૂર અસહકારમાં નિષ્ફળ જશે, પછી ફ્રાન્સ રાજક્રાન્તિ વખતે માણસો નેતાઓને બાજુ મૂકી, રાજ્યનો લગામો હાથમાં લઇ વિજય વાવટા સુધી કૂચ કરી શકયા હતા તેમ લેકોજ ઉંચા વર્ગને એક કોરે રાખી અસહકાર પોતાના હાથમાં લઇ લે અને પોતાની મેળે લડાઈ લડી શકે તો જૂદી વાત. મારે રાજ્યક્રાન્તિ નથી જોઇતી. મારે નિયમસર આગળ વધવું છે મારે નિયમ વિનાની વ્યવસ્થા નથી જોઈતી. મારે અનવસ્થા નથી જોઈતી. આ અનવસ્થાને ભૂલથી વ્યવસ્થા ધારવામાં આવે છે તેમાંથી મારે સુ વ્યવસ્થા ઉપજાવવી છે. કોઇ જુલમગારે કારોબારની જુલમી લગામો ઝાલી રાખવા વ્યવસ્થા કરી હોય તો તે મારે મન વ્યવસ્થા નહિ પણ દુર્વ્યવસ્થાજ છે. આ અન્યાયમાંથી મારે ન્યાય ઉપજાવવો છે. એટલા માટે આ નિષેધાત્મક અસહકાર હું સૂચવું છું. જો આપણે મત્ર આ શાંતિવાળા અને અમોઘ સિધ્ધાંતનું રહસ્ય સમજી જઇએ તો તમે સમજશો અને જોશો કે જ્યારે તેઓ તમારા સામે તરવાર ઉગામે ત્યારે તમે એક ગુસ્સાનો શબ્દ પણ કાઢશો નહિ

અને એક આંગળી સરખીયે ઉંચી કરશો નહિ, તો લાકડી કે તરવારની તો વાતજ કયાં રહી ?

અસહકાર એ શહેનશાહતની સેવા છે.

તમે ધારશો કે મેં આ શબ્દો ગુસ્સાથી કહયા છે કારણ કે આ સરકારની રીતભાત મેં અનીતિવાળી, અન્યાયી, નીચ અને જુઠી ગણી છે. હું બહુજ વિચાર પૂર્વક આ બિશેષણો વાપરૂં છું. મેં આ વિશેષણો મારા એક ખરા ભાઈ વીષે કહ્યાં છે. તેની સાથે મેં ૧૩ વરસ સુધી અસહકારની લડાઈમાં કામ કરેલ છે. અને જો કે એ મારા ભાઈના અવશેષ રાખથી ઢંકાયેલ છે તો પણ હું તમને કહું છું કે જ્યારે તેની યોજનાઓ તે અનીતિના પાયા ઉપર રચતો ત્યારે હું તેને મોઢામોઢ કહેતો કે તું અન્યાયી છે. હુ તેને કહેતો કે તું સત્યના પક્ષમાં ઉભો રહેતો નથી. એવીજ રીતે હું બ્રિટીશ પ્રજાને કહું છું કે હું તેમને ચાહું છું અને તેમની સાથે મારે સાહચર્ય રાખવું છે પણ તે સાહચર્ય મારે સ્પષ્ટ સરતો ઉપર જોઈએ. મારે મારૂં સ્વમાન જોઈએ અને તેમની સાથે પુરેપુરી સમાનતા જોઇએ. બ્રિટીશ લોકો સાથે એ સમાનતા મને ન મળે તો એ બ્રિટીશ સંબંધ મારે ન જોઈએ. જો મારે બ્રિટીશ લોકોને જવા દેવા પડે અને તેથી પ્રજાના કામકાજમાં થોડો વખત અવ્યવસ્થા થાય અથવા કામકાજ અટકી પડે તો બ્રિટીશ જેવી મહાન પ્રજા પાસેથી અન્યાય લેવા કરતાં એમ થાય તે હું વધારે પસંદ કરૂં. આ અસહકાર આગળ કરીને અને આ બહિષ્કાર—નામદાર પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સનો નહી, પણ પ્રજા ઉપરનો કાબુ વધારે મજબુત કરવાને સરકારે ગોઠવેલી મુલાકાતનો બહિષ્કાર—કરવાનું કહીને આજ સુધી ન કરી હોય એવી ભારે સેવા શહેનશાતની મેં બજાવી છે, અને

તમે જોશો કે આ આખું પ્રકરણ પુરૂં થવાનો વખત આવશે ત્યારે મી. મૉન્ટેગ્યુની પછીના હોદ્દેદારો મને તેને માટે માન આપશે. હું એકલો પડી જાઉં, આ મુલાકાતને આવકાર ન આપવાનું આ પ્રજાને હું સમજાવી ન શકું તો પણ મારાથી બને તેટલું કરીને હું તે નજ થવા દઉં. હું તેજ કારણથી તમારી આગળ ઉભો રહીને આ ધર્મયુધ્ધ કરવાને તમને પ્રાર્થના કરૂં છું. પણ આ ધર્મયુધ્ધ–આ જહાદની વાત તમને કોઈ કલ્પનામાં રમનાર કે ઓલીઓ કહે છે એમ ન માનશો. હું કલ્પનામાં રમનાર નથી, હું ઓલીઓ હોવાનો દાવો રાખી શકતો નથી. હું દુનિયાનો માણસ છું, હું દુનિયાદારીનો માણસ છું, તમે છો તેવોજ અથવા તમે હો તે કરતાં પણ કદાચ વધારે સાધારણ માણસ જેવો છું. તમારા જેટલીજ નબળાઈઓ મારામાં હોવાનો સંભવ છે. પણ મેં દુનિયા જોઈ છે, આંખો ઉઘાડી રાખીને હું દુનિયામાં રહયો છું માણસના નસીબમાં હોઈ શકે તેવી સખતમાં સખત કસોટીએ હું ચ્હડેલો છું. હું તપશ્ચર્યામાં થઇને બ્હાર નીકળેલો છું, મારા પવિત્ર હીંદુ ધર્મનું રહસ્ય હું સમજેલો છું, મારા સમજવામાં આવ્યું છે કે અસહકાર એ માત્ર સાધુની ફરજ નથી પણ દરેક સામાન્ય શહેરીની ફરજ છે. ભલે તેનામાં બહુ જ્ઞાન ન હોય, ભલે તેને વધારે જ્ઞાનની દરકાર ન હોય, પણ જે માણસ પોતાની સામાન્ય ખાનગી ફરજો બજાવવા માગતો હોય તેની તે ફરજ છે. યુરોપના લોકો પોતાના સામાન્ય વર્ગોને, પોતાનાં ગરીબ માણસોને પણ તરવારનો સિધ્ધાન્ત શીખવે છે. પણ હિંદુસ્તાનના ઋષિઓ. જેઓ હિંદુસ્તાનની પ્રાચીન પરંપરા જાળવી રહયા છે તેઓએ હિંદુસ્તાનના સામાન્ય વર્ગોને તરવારનો નહી, પશુબળનો નહી પણ સહનશીલતાનો, તપશ્ચર્યાનો સિધ્ધાન્ત ભણાવ્યો છે, અને તમે અને

હું આ પહેલોજ પાઠ ભણી લેવાને તૈયાર ન હોઇએ તો આપણે તરવાર બહાર કાઢવાને પણ તૈયાર નથી અને એ પાઠ મારા ભાઈ શૌકતઅલી પોતે ભણીને આપણને ભણાવે છે અને એટલા માટે આજીજી અને નમ્રતાથી મેં જે શિખામણ ધ્યાનમાં લેવા કહ્યું તે સ્વીકારીને તેઓ કહે છે “ અસહકાર ઘણું જીવો.” ઈંગ્લંડમાંથી પણ નાનાં બાળકોને નિશાળમાથી ઉઠાડી મેલ્યાં હતાં, અને કેમ્બ્રીજ અને ઓકસફર્ડની કોલેજો બંધ થઇ હતી તે કૃપા કરી યાદ રાખજો. વકીલો કલમ મૂકી દઇને બંદૂકો પકડી ખાઈમાં લડતા હતા. હું તમને ખાઈમાં જવાનું કહેતો નથી પણ ઇંગ્લંડનાં સ્ત્રી પુરૂષ અને બહાદુર છોકરાઓએ જે આપભોગ આપ્યો તે આપવાનું કહું છું. યાદ રાખજો કે જે પ્રજા સામે તમે યુદ્ધ આદરો છો તે પ્રજાની રગેરગમાં, પ્રસંગ આવ્યે, આપભોગ આપવાનો જુસ્સો વ્યાપી રહે છે. યાદ કરો કે, બોર લોકોના નાની ટુકડીએ એક જબરદસ્ત પ્રજા સામે જક્કી ટક્કર લીધી હતી. પણ તેમના વકીલોએ કલમ છોડી દીધી હતી. તેમની માતાઓએ નિશાળ અને કોલેજમાંથી છોકરા ઉઠાડી મૂકયાં હતાં અને છોકરાંઓ પ્રજાનાં સ્વયંસેવકો બન્યાં હતાં. મેં મારી સગી આંખે તેમને જોયાં છે જે આપભોગ દરેક લડાઈ પહેલાં થવો જોઇએ તે આપભોગનો સંદેશો સાંભળવાને હું હિંદુસ્તાનના મારા દેશભાઇઓને કહું છું. તમે હિંસાને માનનરા હો કે અહિંસાને માનનારા હો તો પણ તમારે આપભોગ અને તપના અગ્નીમાં થઇને નીકળવુંજ પડશે. ધારેલે નિશાને પહોંચવાને માટે ઇશ્વર તમને અને તમારા નેતાઓને ડહાપણ હિંમત અને ખરૂં જ્ઞાન આપે. ઇશ્વર હિંદુસ્તાનના લોકોને ખરો માર્ગ દેખાડે, ખરી દૃષ્ટિ આપે અને આ આપભોગનો માર્ગ જે મુશ્કેલ છે છતાં સહેલો છે તે માર્ગે જવાની શક્તિ અને હિંમત આપે.

ત્રીચીનાપલ્લીનું ભાષણ.

મહાત્મા ગાંધીએ ત્રીચીનાપલ્લીમાં તા૦ ૧૮મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૦ ના રોજ નીચે પ્રમાણે ભાષણ કર્યું:—

ત્રીચીનાપલ્લીના શહેરીઓએ મને અને મારા ભાઈ શૌકતઅલીને જે ભારે આવકાર આપ્યો છે તેને માટે હું અમારા તરફથી તમારો આભાર માનુ છું અમને તમે જે અનેક માનપત્રો આપ્યાં છે તેને માટે પણ તમારો આભાર માનું છું. પણ મારે કાલની વાત શરૂ કરવી જોઈએ.

કેટલાંએક કારણોને લઇને તમારી પીછાન તાજી કરતાં મને ઘણો આનંદ થાય છે. આ કારણો બતાવવાની જરૂર નથી ત્રીચીનાપલ્લી, મદુરા અને થોડીક જગાઓનાં નામો હું દઈ શકું છું. તેમની પાસેથી ભારે ચીજોની હું આશા રાખું છું મદ્રાસના કીનારા ઉપરનું મારૂં અસહકારનું ભાષણ તમે વાંચ્યું હશે એમ હું માની લઉં છું. આ મહાસભામાં તમારો વખત ન લેતાં રા. કસ્તુરીરંગ આયંગરના ભાષણમાંથી ઉપસ્થિત થતી એક બે વાતો વિષે હું કહેવા માગું છું. તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અસહકાર વિષે કોંગ્રેસના ઠરાવની મારે રાહ જોવી જોઈએ. એમ કરવું અશક્ય હતું કારણ કે મુસલમાનોને, હીંદુઓથી અલગ, પોતાના ધર્મને અંગે ફરજ બજાવવાની હતી અને હજુ પણ છે. પોતાના ધર્મના ફરમાન સિવાય બીજા કોઈ ફરમાનની રાહ જોવી તેમનાથી બને તેમ નહોતું. કારણ કે આ બાબત ઈસ્લામની ઇજ્જત સાથે નજીક સંબંધ ધરાવે છે. એટલા માટે તેમણે તો ચોખ્ખો કુલ જેવો પોતાનો કાર્યક્રમ ઘડી કોંગ્રેસને પગે પડવાનું છે અને તે

કાર્યક્રમ ઉપર કોંગ્રેસની દુવા માગવાની છે. અને એ પ્રજાકીય સભાની દુવા મેળવવાને તેઓ ભાગ્યશાળી ન થાય તોએ મહાન સભાનું અપમાન કરવાનો ઇરાદો રાખ્યા સીવાય કામ કર્યે જવું એ એમની અચુક ફરજ છે. તેમજ જે હિંદુ પોતાના મુસલમાનભાઇને ભાઈ માનતો હોય અને મુસલમાનનો પક્ષ વાજબી છે માટે તેને ટેકો આપવા ઈચ્છતો હોય તે દરેક હિંદુની પણ પોતાના મુસલમાનભાઈ સાથેજ યાહોમ કરવાની ફરજ છે. આપણા નેતા અસહકારના સિધ્ધાન્તની સાથે તકરાર કરતા નથી, પણ અસહકારની ત્રણ મુખ્ય બાબતો સામે વાંધો લે છે.

કોંસિલની ચુંટણી.

તેઓ એમ માને છે કે કોંસિલની ચુંટણીને માટે ઉભા રહેવું અને કૌંસિલની ભૂમિ ઉપરજ આપણી લડાઈ લડવી. કોંસિલની ભૂમિ ઉપર લડાઈ લડી શકાય અને તે પણ બાદશાહી લડાઇ લડાય તેની હું ના કહેતો નથી આપણે છેલ્લાં ૩૫ વરસથી એમ કરતા આવ્યા છીએ પણ તમને અને એમને હું વિનય પૂર્વક કહેવાની હિમત કરૂં છું કે એ અસહકાર ન કહેવાય અને અસહકારની અરધી ફતેહ પણ તેમાં મળવાની નહિ જે લોકો મનમાં અમુક ગાંઠ વાળી બેઠા છે અને અમુક ધોરણે ચાલવાનું નક્કી કરી બેઠા છે તે લોકોને લડાઈથી કે નડતરથી ખાત્રી કરી આપવાની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. વૈદકની ભાષામાં કહીએ તો આવું મિશ્રણ એ વિપયોગ કહેવાય તેમાંથી તમને કશો લાભ થવાનો નહિ. પણ જો તમે કૌંસિલનો સમૂળગો બહિષ્કારજ કરો તો તેથી ખિલાફતના અન્યાય અને પંજાબના અન્યાય વિષે એવો જાહેર

લોકમત કેળવશો કે જેની સામે થવું અશક્ય બને. કૉંસિલમાં જવાનો પહેલો ફાયદો એ હોવો જોઈએ કે રાજકર્તાઓ સદ્ભાવ રાખે. એ તો બિલકુલ છે જ નહિ. સદ્ભાવને બદલે માત્ર અન્યાયજ છે. પણ મારે હવે બીજા મુદ્દાપર જવું જોઇએ.

વકીલોની વકીલાત.

વકીલોએ વકીલાત બંધ રાખવા બાબતના રા. કસ્તુરંગ આયંગરના બીજા વાંધાં ઉપર હવે હું આવું છું. દૂધ જાતે તો સારૂં છે પણ તેમાં જરા પણ સોમલ ભળે એટલે તરતજ તે તદ્દન ઝેરી થઇ જાય છે. તેવીજ રીતે કચેરીઓમાં થઇને સામ્રાજ્ય સત્તાનો ન્યાય નીતરીને આવે અને સામ્રાજ્ય સત્તા ન્યાય કરવા ઈચ્છતી હોય ત્યારે ન્યાયની અદાલતો સારી છે. અદાલતો એ સત્તાનું મોટામાં મોટું ચિન્હ છે અને અસહકારની લડતમાંથી અદાલતો બચી જાય તો તમે અસહકાર કરવાનો દાવો કરી શકો નહિ. પણ તમે તેમનો વાંધો સંભાળથી વાંચશો તો તમને સમજાશે કે આપણો દેશ વકીલોને જે હાંક મારે છે તેનો જવાબ વકીલો નહીં આપે એવી એમને મોટી દહેસત છે અને એજ તેમનો વાંધો છે અસહકારની ખરી ખુબી અહીંજ સમાએલી છે. જો એકજ વકીલ એકલોજ વકીલાત બંધ રાખશે તો એટલુંએ દેશનું ભલું થશે અને તેથી, અદાલતો મારફત સરકાર જે સત્તા ચલાવે છે તે, એક વકીલ અસહકાર કરે કે અનેક કરે તો પણ આપણે પડાવી લઈશું એવી જો આપણને ખાત્રી હોય તો આપણે એ માર્ગ ગ્રહણ કરવોજ જોઇએ.

સરકારી નિશાળો.

સરકારી નિશાળની યોજના સામે પણ તેઓ વાંધો બતાવે છે. મેં વકીલો સંબંધી કહ્યું તેજ હું અહીં પણ કહી

શકું કે આપણે અસહકાર કરવોજ હોય તો આપણે સરકાર પાસેથી કંઈપણ મહેરબાની લેવી જોઇએ નહિ, પછી તે મહેરબાની ગમે તેટલી લાભકારક હોય. આવા મહાન યુધ્ધમાં, કેટલી નિશાળો આપણું માનશે અને કેટલાં માબાપો આપણું માનશે એમ ગણવા બેસાય નહિ. જેમ કોઇ ભૂમિતીનો સિધ્ધાન્ત કઠણ હોય છે અને સહેલી રીતે સાબીત થઇ શકતો નથી તેમજ અમુક પ્રજાકીય પ્રગતિની ભૂમિકા મુશ્કેલ છે એમ કહીને તમારાથી તે માર્ગ છોડી દેવાય નહિ. એમ કરો તો પ્રગતિ કરવા ઇચ્છનારી આખી પ્રજાને બન વાનું થાય. (આટલે આવ્યા પછી સભાના એક ભાગમાં કંઇક ધમાધમ થઇ અને થોડી વારે તે બંધ રહ્યા પછી મહાત્માજીએ નીચે પ્રમાણે આગળ ચલાવ્યું.)

અસહકાર અને સહકારનો એક સુંદર પાઠ આપણને અહીં મળ્યો. (હસાહસ) થોડા જુવાન માણસો ત્યાં લડવા લાગ્યા ત્યારે આપણને અસહકારમાં એક શિખામણ મળી. લડવું એ ભયંકર શસ્ત્ર છે, મને એની જરાએ શંકા નથી. એક માણસને જો અસહકાર કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય હોય તો તે આખી સભામાં ગડબડ કરી મૂકે. (હસાહસ) અને તેનો આપણને નજરો નજર દાખલો આ રાત્રે મળ્યો. (ફરી હસાહસ) પણ આપણા અસહકારમાં જબરદસ્તી નથી અને તેની મૂળ શરતો બરાબર પાળીએ તો તેમાં જરા પણ ભૂલ ખાવા પણું નથી. જો અસહકાર ન ચાલે તો, તેના પોતાનામાં જીવ નથી માટે ન ચાલ્યો એમ ન સમજવું, પણ લોકોએ તે અમલમાં મૂક્યો નહિ અથવા તેના સાદા સિધ્ધાન્તો લોકો સમજી શક્યા નહિ માટે ન ચાલ્યો એમ સમજવું. સહકારનો પણ તાજો દાખલો અહીં આપણી આગળ

હુમણાં બન્યો હતો; (હસાહસ) પેલી ભારે ખુરશી એટલા માણસોના માથાપર થઈને ચાલી ગઈ તેનું કારણ એ કે દરેક માણસ તેને પોતાના માથેથી દૂર કરવાને પોતાનો નાનો હાથ ઉંચો કરવા ધારતો હતો અને તેવીજ રીતે પેલો ભારે ઘુમ્મટ પણ સ્ત્રી પુરૂષ અને છોકરાઓના સહકારથી આપણી નજર આગળથી ખસેડવામાં આવ્યો. દરેક માણસ માને છે અને સમજે છે કે આ આપણી સરકાર તેની પાસે હથીઆર છે તે હથીઆરના બળથી નહિ પણ લોકોના સહકારથી નભે છે. (સાંભળો, સાંભળો.) અને જરા પણ અનુમાન કરતાં આવડતું હશે તે તમને કહેશે કે એની ઉલટી બાબત પણ એટલીજ ખરી છે. (હસાહસ) એટલે કે જે સહકાર ઉપર સરકાર ટકી રહી છે તે લઈ લ્યો તો સરકાર નભી શકે નહિ. મુશ્કેલીઓ છે તેમાં શક નથી. ભાષણો કરીને ઘાંટા બેસાડવા એજ આપણે અત્યાર સુધી શીખ્યા છીએ. મુકદ્દમા, પૈસા, એશઆરામનો પણ ભોગ આપતાં આપણે શીખવું જોઇએ અને તે આપણે ખુદ અંગ્રેજો પાસેથીજ શીખી શકીએ. જેણે અંગ્રેજી ઈતિહાસ વાંચ્યો છે તે દરેક જાણે છે કે જે પ્રજા ઘણો આપભોગ આપી શકે તેવી છે તેની સામે આપણે લડાઈમાં ઉતર્યા છીએ અને પૂરેપૂરો આપભોગ કર્યા સિવાયના હિંદુસ્તાનના કરોડો સંતાનો દુનિયામાં પોતાની નામના કાઢી શકશે નહિ તેમજ પોતાનું સ્વાભિમાન મેળવી શકશે નહિ.

બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર

આમણા સિત્રે બ્રિટિશ અથવા પરદેશી માલના બહિ

ષ્કાર વિષે કહ્યું છે. બધા પરદેશી માલનો બહિષ્કાર એનો અર્થજ સ્વદેશી. તેઓ એમ માને છે કે પરદેશી માલના બહિષ્કારમાં ઘણા વધારે માણસો ભળશે. ઘણાએ વરસોનો મને અનુભવ છે તે ઉપરથી અને વેપારી વર્ગો સાથેના ગાઢા પિછાનથી હું તમને કહેવાને હિંમત કરૂંછું કે પરદેશી માલનો બહિષ્કાર અથવા બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર મેં કહ્યો છે તેમાંના કોઈ પણ પગલાં કરતાં વધારે અવહેવારૂ છે. મેં જે જે પગલાં કહ્યાં છે તેમાં ખરૂં જુઓ તો પૈસાનો ભોગ આપવો પડતો નથી. પણ બ્રિટિશ અથવા પરદેશી માલના બહિષ્કારથી તમે તમારા જંગી વહેપારીઓને હાથે કરીને ખોટમાં બેસારો છો. એ કરવાનું તો છેજ પણ એ ઘણુંજ ધીમે ધીમે થવું જોઇએ. મેં જે પગલાં કહ્યાં છે તે બધાને માટે એમ કહી શકાય, એ હું જાણુંછું. પણ માલનો બહિષ્કાર એક સજા તરીકે તમે ગણોછો અને સજા તમે કરી શકો ત્યારેજ તેની અસર થાય. મેં જે કહેવાની હિંમત કરી છે તે સજા નથી, પણ આપણે બજાવવાની એક ફરજ છે, આપણી મેળે કરવાનું આત્મસંયમનું સાધન છે, અને એટલા માટે એકજ માણસ તે શરૂ કરે તો ત્યારથીજ તેની અસર થવા માંડે છે અને એકલો એક માણસ પણ રીતે ફરજ અદા કરે તો તેથી પ્રજાની સ્વતંત્રતાનો પાયો નખાય છે.

ઉપસંહાર.

પ્રજાની ઇજ્જત અથવા ઇસ્લામની ઇજ્જત મુસલમાનોને જાળવી રાખવી હોય તો તે જળવાશે તેમાં જરાએ

અંદેશો રાખવો નહિ, પણ તે સજા કરવાથી કે એક પછી એક સજાઓ કરવાથી નહિ પણ પૂરેપૂરા આપભોગથી જળવાશે એ વાત આપણી પ્રજા અને આપણા મુસલમાન ભાઇઓ સમજે એ બાબત મને ઘણીજ કાળજી છે. આપણા બધા નેતાઓ માટે હું બહુજ વિનયપૂર્વક બોલવા ઇચ્છા રાખું છું પણ તેમને ગમે તેટલું માન આપવા આપણે ઇચ્છતા હોઇએ તોપણ તેથી દેશને આગળ વધવાનો રસ્તો બંધ થવો કે અટકવો ન જોઇએ અને આપણા ઇતિહાસના આ ઘણાજ કટોકટીના સમયે દેશે પોતાનો રસ્તો પસંદ કરવો જોઇએ એવી મારી ઇન્તેજારી છે. હથિયારના બળથી બ્રિટિશ પ્રજાના હાથમાંથી રાજદંડ પડાવી લેવાના માર્ગ આપણી પસંદગીમાં છેજ નહિ એ ચોખ્ખું છે, આપણે જે પસંદગી કરવાની છે તે ખિલાફત અને પંજાબનો બેવડો અન્યાય ખમી લેવો, પ્રજાની નામર્દાઇ કબુલ કરી લઇ અમાનો નીચે મ્હોંએ સહી લેવાં કે દરેક સ્ત્રી, પુરૂષ, અને છોકરાએ આપભોગ આપીને આજે હિંદુસ્તાનની ઇજ્જત બચાવવી, એ બે માર્ગોમાં રહેલી છે; અને જેમને ખાત્રી થાય કે આપણે આ એકજ બાબત પસંદ કરવાની રહી છે તેમણે કૉંગ્રેસના ફરમાન કે પોતાના અંતરાત્માના ફરમાન સિવાય બીજા કોઈ પણ ફરમાનની રાહ જોવાની નથી. પ્રજા પોતે પસંદગી નક્કી કરે ત્યાં સુધી તમારે અને મારે રાહ જોવાની નથી, પણ આપણી વાતની સચ્ચાઇની આપણને ખાત્રી થઈ હોય તો આની આજ રાત્રે આપણે તે પસંદગી નક્કી કરી દેવી જોઇએ. માટે, ત્રિચીનાપલ્લીના શહેરીઓ! તમારે આખા હિંદુસ્તાનની રાહ જોવાની નથી, પણ જો

તમે હજુ કાંઇ કર્યું ન હોય તો તમારે અસહકારનું પહેલું પગલું અમલમાં મૂકવાનું છે અને કાલથીજ કામ શરૂ કરવાનું છે. તમારા ખિતાબો કાલેજ તમે પાછા આપી શકો. (ખુશાલીના પોકારો) કાલેજ બધા વકીલો વકીલાત છોડી દઈ શકે; જેઓ બીજા કોઈ સાધનથી પોતાનો નિભાવ ન કરી શકે તેઓ પોતાનો સઘળો વખત અને ધ્યાન ખિલાફત કમિટી આગળ રજુ કરે તો તે કમિટી તેમનો સહેલાઈથી નિભાવ કરી શકે; અને જો વકીલો મહેરબાની કરે તો તમે જોઈ શકશો કે ખાનગી લવાદીથી તમારી તકરારો પતાવવામાં જરાએ મુસ્કેલી નથી. જો તમારામાં નિશ્ચય અને આગ્રહ હોય તો–કાલથીજ તમારી નિશાળોને રાષ્ટ્રીય બનાવી શકો. જો તમારામાંથી થોડાકજ આનો વિચાર કરે તો–આ કામ મુશ્કિલ છે તે હું જાણુંછું પણ આ જંગી સભા આખી એક મનની હોય તો આપણે અહિં બેઠા છીએ તેના જેવુંજ તે સહેલું છે. પેલી ખુરશી લઈ જવાનું તમારે મન જેવું સહેલ હતું તેવુંજ સહેલું આ કાર્યક્રમ કાલથીજ અમલમાં મૂકવાનુ કામ છે. પણ તમારામાં એક નિશ્ચય, એક આગ્રહ જોઇએ, તમારા દેશને માટે પ્રેમ જોઇએ, તમારા દેશ અને ધર્મની ઈજ્જતને માટે પ્રેમ જોઈએ.

બેજવાડાનું ભાષણ.

તા. ૨૩-૮-૧૯૨૦ ના રોજ બેજવાડા મુકામે મહાત્મા ગાંધીજીએ ગ્રામ્ય પંચાયત અને અસહકાર વિષે નીચે પ્રમાણે ભાષણ આપ્યું.

મેં આજ સવારે તમને કહ્યું હતું તેમ હિંદુ મુસલમાનની એકતા એ હિંદુસ્તાનની પ્રગતિને માટે એક જરૂરની સરત છે. મારા સમજવા પ્રમાણે આજે બેજવાડામાં હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે જરા ચડભડ થઇ હતી. મારા ભાઈ મૌલાના શૌકતઅલીએ બન્ને કોમો વચ્ચેની તકરારનો નિવેડો લાવી અસહકારની પહેલી ભૂમિકાની એક કલમ કેવી આબાદ કામ કરે છે તે જાતે બતાવી આપ્યું છે. બેમાંથી કોઈ પણ પક્ષના વકીલ સિવાય તેઓ તકરારનો ફડચો કરવા બેઠા.. સવાલનો વિચાર કરવા માટે તેમને વખતો વખત મુદતો પડવાની જરૂર પડી નહીં. તેમની ફીમાં માત્ર એક ભાંગી તૂટી સીસાપેન હતી. જો બધા વકીલો વકીલાત બંધ કરે અને ખાનગી તકરારોના નિવેડા માટે લવાદ નીમે તો આપણે પણ તેમજ કરવાનું રહે. પણ એટલીએ તકરાર શા માટે? તે તકરારના કારણનો જો તમે વિચાર કરો તો તમને બહુજ હસવા જેવું લાગે. મસીદ આગળ થઇ જતાં હિંદુઓએ વાજાં વગડાવ્યાં એ એનું કારણ હતું. હું ધારૂં છું કે એમ કરવું યોગ્ય ન ગણાય. હિંદુ મુસલમાનની એકતાનો અર્થ એવો નથી કે મુસલમાનોની

લાગણીઓ અને વિચારોને માન આપવાનું બંધ કરવું. આ વાજા વગાડવાના સવાલથી બે કોમો વચ્ચે ઘણીવાર ટંટા થયા છે તેથી, જો હિંદુ મુસલમાનની ખરી એકતા કરવી હોય તો પોતાના મુસલમાન ભાઈઓની લાગણી જેનાથી દુખાય એવું કામ જાણી જોઇને કદાપિ ન કરવું એજ હિંદુઓને લાઝિમ છે. ધર્મની બાબતની ઉદારતાનો જે મહાન જુસ્સો મુસલમાનોમાં વિકાસ પામતો જાય છે તેનો ખોટો લાભ લઇને તેમને ચીડવે તેવાં કામ આપણે ન કરવાં જોઇએ. મસીદ આગળ વાજાં વગાડવાં ચાલુ રાખવાં એવો કાંઈ હિંદુઓનો સિદ્ધાન્ત નથી. વળી હવે આપણે મુસલમાન લાગણીને આપણી મેળે માન આપવા ઇચ્છીએ છીએ તેમજ મુસલમાનોની આફતના વખતમાં આપણે તેમને મદદ આપવાનું કહીએ છીએ, તેવે વખતે તો આપણે બેવડાં કાળજીવાળાં રહેવું જોઇએ. એ મદદ ઘણીજ નમ્રતાથી અને પોતાની હકની જરા પણ મગરૂરી કર્યા વિના આપવી જોઇએ. મારા મુસલમાનભાઇઓને હું એમ કહીશ કે તેમની ધર્મની લાગણી દુભાય એવું કોઈ હિંદુએ કર્યું હોય ત્યારે પોતાપર કાબુ રાખવો અને ચીડાઈ ન જવું એ તમારી મોટાઇને લાઝીલ છે. તે ગમે તેમ હોય; પણ આવી જાતની કોઈ પણ તકરાર પતાવવાને માટે આજે તમે એક ઉપાય હાથ કરી લીધો છે. આજે બપોરે કર્યું તેમ આપણી તકરારોનો નિવેડો આપણે લવાદીથીજ આણવો. આખી કોમ ઉપર મૌલાના શૌકતઅલી જેવી લાગવગ ચલાવે છે તેવી ચલાવનાર બીજો કોઈ તમને હમેશ મળી શકે નહિ. પણ ગામો અને શહેરો ઉપર લાગવગ ચલાવે તેવા અને બન્ને

કોમનો જેમના ઉપર વિશ્વાસ હોય તેવા માણસો આપણાં પોતાનાં ગામ, શહેર અને જીલ્લામાંથી જોઇએ તેટલાં મળી રહે. જે પક્ષને નુકસાન થયું હોય તેમણે કાયદો હાથમાં નહીં લેતાં એવા પુરૂષોની પાસેજ જવું જોઈએ.

મને એમ જણાવતાં ઘણો આનંદ થાય છે કે રા. કાલેશ્વરરાવે નવી ધારાસભાની ચુંટણીમાં બ્હાર પડવાનું માંડી વાળ્યું છે. વધારામાં ભાઈ ગુલામ મોહીઉદ્દીને પણ પોતાના ઓનરરી માજીસ્ટ્રેટ પદનું રાજીનામું મોકલી આપ્યું છે, એ પણ આનંદનો વિષય છે. હું આશા રાખું છું કે આ બન્ને દેશભક્તો એ ઉપરથી એમ તો નહીંજ માની લે કે તેઓ તેમની છેલ્લામાં છેલ્લી ફરજ બજાવી ચૂક્યા અને હવે વધુમાં તેમને કંઈજ ત્યાગવાપણું નથી રહેતું. હું તો એ ભાઈઓ પાસેથી એવી આશા રાખી રહ્યો છું કે આ પગલાને તેઓ મહાન્ હેતુ અને ઉત્સાહના પ્રથમ પગથીઆ રૂપજ લેખે અને કાઉન્સીલોના બહિષ્કાર વિષે પોતાના જીલ્લાના મતદારોને કેળવવાનું કાર્ય હાથ ધરે. બીજે એક પ્રસંગે હું કહી ચૂકયો છું કે હિંદને આવો સંધીકાળ સૈકા સુધી પણ નહિ મળે. ઈસલામ ઉપરની આફતે મુસલમીન ભાઇઓને જેટલા મજબૂત બનાવ્યા છે તેટલા તેઓ બીજા કશાથી ન બન્યા હોત. એ આફતે મુસલમાન ભાઈઓ અને બ્હેનોની ઘોર નિદ્રા ઉડાવી દીધી છે. તેવીજ રીતે અમૃતસરની પ્રસિદ્ધ ગલ્લીમાં એક પંજાબીને પેટે ચાલવાની ફરજ પાડવામાં આવી તેજ દિવસે આખું હિંદ પેટે ચાલ્યું એમજ હું તો માનું છું. અને જો એવી પામર અવસ્થામાંથી

બહાર નીકળી સંસારની સન્મુખ ટટ્ટાર ઉભા રહેવા ઈચ્છતા હોઈએ તો તે માટે ભગીરથ પ્રયાસ કર્યેજ છુટકો છે. ના. વાઈસરોયે કાઉન્સીલના શરૂઆતના ભાષણમાં કહ્યું હતું કે તેઓ પંજાબના બનાવો વિષે કંઇ ટીકા કરવાની ખાહિશ ધરાવતા નથી. તેઓ એમ માનતા જણાય છે કે હવે એ પ્રકરણ પૂરૂં થઇ ગયું અને તેથી તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ ભવિષ્યના ઇતિહાસ ઉપરજ છોડી દેવું. હું તમો બેઝવાડાના ભાઈઓને એમ કહેવાની હિમત કરૂં છું કે જો હિંદની પ્રજા એ ઉદ્ગારને અંતીમ નિર્ણય માની લે તો પેટે ચાલવાની પામર સ્થિતિમાંથી હિંદ ઉંચે નજ ચડી શકે, એટલુંજ નહીં પણ જો દુનીઆની પ્રજાઓ આગળ આપણે આબરૂ સાથે ઉભા રહેવા માંગતા હોઈએ તો જ્યાં સુધી પંજાબના અન્યાયોનો પુરેપુરો બદલો ન મળે ત્યાં સુધી હિંદનો કોઈ પણ સ્ત્રી, પુરૂષ કે બાળક નિરાંતે જંપીને બેસી ન શકે. ખીલાફતની આફતને વિષે પણ મારો એવોજ નમ્ર અભિપ્રાય છે કે હિંદના મુસલમાનો જો પોતાને માથે ઝઝુમી રહેલા વાદળને વીખેરી નાખવાનો પ્રયત્ન નહિ કરે તો તેઓ જે પયગમ્બરના નામની સવારે-સાંજે કલમો પઢે છે તેમના અનુયાયી તરીકેનું માન ગુમાવી બેસશે, અને પોતાની જાતને મુસલમાન તરીકે ગણવાનો દાવો ખોઇ બેસશે. પરંતુ જો આ પ્રસંગે આપણી વિરૂદ્ધ જે શક્તિઓ ગોઠવાઇ રહી છે તેનો બરાબર આંક ન કાઢીએ તો આપણે ગંભીર ભૂલ કરી બેસીએ, હિંદ પોતાનો આત્મઘાત કરી બેસે. આપણે એક બળવાન અને શક્તિશાળી સરકારની સામે થવાનું છે. તેની પાસે બળવાન, હિમ્મતવાન અને આત્મભોગ આપી શકે એવા

માણસોનો તૂટો નથી. પોતાનું ધાર્યું કરવું હોય ત્યારે સારાં કે ખોટાં સાધન વિષે તેને જરાએ સંકોચ રહેતો નથી. એવો કોઈ પ્રપંચ નથી કે જેને આ સરકાર ન પહોંચે. તે ધાક બેસાડી જાણે છે, ત્રાસ ફેલાવી જાણે છે, માન ચાંદ અને મોટી નોકરીઓની લાંચ આપી જાણે છે, સુધારારૂપી અફીણના ઘેનમાં નાંખી જાણે છે. મૂળમાં તો તે પ્રજાતંત્રના લિબાસમાં બરાબર ગળાણે ગળાયેલી જોહૂકમી છે. દગાબાજ માણસને હાથે અપાયેલી મોટામાં મોટી ભેટો જ્યાં સુધી એ માણસના દિલમાં દગો હોય ત્યાં સુધી નકામીજ છે. તો એક નાસ્તિક અને જડવાદી સુધારાની પ્રતિનિધિ છે. તમારા ગુસ્સાને ઉશ્કેરવાને માટે હું સરકારનું આ સ્વરૂપ નથી વર્ણવતો, પણ તમારી સામે કેવી શક્તિઓ જામેલી છે એને તમે પારખી શકો એજ મારી મતલબ છે. ગુસ્સાથી કાંઈ વળે તેમ નથી. એમની નાસ્તિકતાની સામે આપણે આસ્તિકતા ધરવી જોઈશે, એમના અસત્યની સામે આપણું સત્ય પ્રગટાવવું જોઈશે, એમનાં દગાબાજી અને લુચ્ચાઇની સામે સરળતા અને સાધુતા દાખવવી જોઇશે, એમના ભય અને ત્રાસની સામે વીરોચિત નિર્ભયતા ધરવી જોઈશે. અને એવી અડગ નિર્ભયતા દરેક સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકે પણ બતાવવી પડશે. એમની યોજનાની સામે આપણી ચઢીઆતી યોજક શક્તિ પૂરવાર કરવી પડશે, એમની તાલીમની સામે વધારે ચઢીઆતી તાલીમ બતાવી આપવી પડશે, એમના આત્મભોગની સામે કોટિગણા ઉંચા પ્રકારનો આત્મભોગ દાખવવો પડશે. અને જો આ શક્તિઓ આપણે પૂરેપૂરા વ્હારમાં બતાવી શકીએ તો આ યુદ્ધમાં આપણે ફતેહમંદ થઈએ એ વિષે મારા

દિલમાં જરાયે શંકા નથી. જો આપણે સાચા દિલથી પ્રભુથી ડરતાં હોઈશું તો આપણી પ્રાર્થનાઓથી આ યુદ્ધ જીતવાનું જરૂર આપણામાં બળ આવશે. અસહાયને પ્રભુ સહાય કરે છે અને એથી દુન્યવી કોઈ પણ શક્તિની પાસે આપણે સહાય માગવાની રહેતી નથી.

આજ સવારે તમે તલવાર અને આત્મભોગની બહાદુરી વિષે સાંભળ્યું. મેં પોતે તો હંમેશને માટે તલવારના ન્યાયનો ત્યાગ કર્યો છે, પણ આજે હું તલવારની આખરી નિરર્થકતા બતાવવાને તમારી આગળ નથી ઉભો. જેની આંખ ઉઘાડી છે એ તો જોઈ શકે છે કે હિંદને યૂરોપની શક્તિઓને પહોંચી વળે એવી તલવાર મેળવતાં તો પેઢીઓ વહી જાય. અડખે પડખે જાનમાલનું હિંદ નુકસાન કરે પણ તેથી કંઈ અર્થ સરે નહિ. અને આથીજ તમારી પાસે આત્મભોગનું—એટલે અસહકારનું શસ્ત્ર ધર્યું છે. એ મર્દાનગી દુર્બળમાં દુર્બળ માણસ પણ બતાવી શકે છે, સ્ત્રી અને બાળકો સુદ્ધાં પણ બતાવી શકે છે. આત્મભોગ એ કાંઇ કોઇના બાપની મિલ્કત નથી, અને જો દેશને કે દીનને થયેલા ગંભીર અન્યાયની સામે દાદ મેળવવાને હિન્દની ત્રીસ કરોડ પ્રજા આત્મભોગ આપવાને તૈયાર થઇ જાય તો હું હિમતપૂર્વક કહું છું કે હિંદને તલવાર ખેંચવાની કદી પણ જરૂર ન પડે. જ્યાં સુધી આપણે પૂરેપૂરો આત્મભોગ નહિ આપીએ ત્યાં સુધી લડાઈ જીતવાની આશા રાખવી ફોગટ છે. હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં આત્મભોગ આપવાની શક્તિ નથી એમ મને કહેવાની કોઈને જરૂર નથી.

હું જે કહી રહ્યો છું એને માટે દરેક માતા અને પિતા મારાં સાક્ષી છે. કારણ કે તેઓ કૌટુમ્બિક જીવનમાં આત્મભોગની જે શક્તિ દાખવી રહ્યાં છે એનો જોટો મળવો મુશ્કેલ છે. જો આપણામાં પ્રજાકીય આત્મભાન ખીલ્યું હોય, આપણા ધર્મને માટે સંપૂર્ણ આદરભાવ પ્રગટ્યો હોય તો દેશ અને ધર્મને ખાતર ભોગ આપવાની શક્તિ આપણામાં આવવી જોઇએ. આ દ્રષ્ટિએ વિચાર કરતાં અસહકારનું પહેલું પગથીઉં સૌથી સહેલું લાગવું જોઇએ. ખિલાફત અને પંજાબની બાબતમાં હિન્દને ભારે અન્યાય થયો છે એવું જો હિન્દના ખિતાબધારીઓને લાગે તો એ ખિતાબો આજને આજ છોડી દેવા એમાં કયો આત્મભોગ છે? વકીલો વકીલાત છોડી દે એથી આખી પ્રજાને જે લાભ થાય એ લાભ તરફ જોતાં વકીલોનો આત્મભોગ કેટલો ગણવો? અને હિન્દુસ્તાનના માબાપો હિંમત વાપરી પોતાનાં બાળકોની પુસ્તકીઆ કેળવણી બંધ કરે તો તેઓ તેમને ઉમર લગીનો સાચો પાઠ શીખવાશે. કારણ કે તેથી તે બાળકો દેશની આબરૂ અને ધર્મની ખરી કદર બૂજશે. હું ભેઝવાડાના ભાઇઓને સરકારી નોકરીઓના મીઠા મેવા ખાતાં પહેલાં પૂરેપૂરો વિચાર કરવાનું કહું છું. એક બાજુ એ નોકરીઓને રાખો અને બીજી બાજુ તમારા દેશની આબરૂને રાખો અને એમાંથી એક પસંદ કરો. ધારાસભાની ઉમેદવારી છોડી દેવામાં શો આત્મભોગ વસેલો છે? કાઉન્સિલો એક જાતની ફસાવનારી જાળ છે. કાઉન્સિલોમાં જવાને માટે હરેક જાતની દલીલો રજુ કરવામાં આવે છે. હિન્દ જો નવી કાઉન્સિલોનો અંગીકાર કરે તો સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની

આ સુંદર તક ગુમાવી બેસે. જેમણે આ સરકારને પિછાણી લીધી છે, ના. વાયસરોયનું જાહેરનામું વાંચ્યું છે અને પંજાબ અને ખિલાફતની બાબતમાં ન્યાય નહિ આપવાનો સરકારનો નિશ્ચય જાણી લીધો છે તેઓ આ સરકારની સાથે સાનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સહકાર કરીને શું લ્હાણુ કાઢે તે મારી સમજમાં નથી આવતું. પરંતુ પ્રજાનું માન પામેલા રાષ્ટ્રીય પક્ષવાદીઓ કહે છે કે જો તેઓ નવી ધારાસભાની ઉમેદવારી નહિ કરે તો વિનીત પક્ષવાળાઓ એ બધી જગ્યાઓ પૂરી દેશે. રખેને વિનીત પક્ષવાળાઓ ધારાસભામાં ઘુસી જાય એ ડરને લીધે ધારાસભામાં દાખલ થવું જોઇએ એમ માનવું એ તો ખરેખર પોતાના પક્ષ પ્રત્યેની નિર્બળતા અને અશ્રદ્ધાજ સૂચવે છે. વિનીત પક્ષવાળાઓ સરકારને હાથે ન્યાય મેળવવાની ઉમેદ ધરાવે છે, રાષ્ટ્રીય પક્ષવાદીઓએ સરકાર અને સરકારની રાજનીતિને વખોડી કાઢવામાં વ્યાખ્યાન પીઠો ઉભરાવી દીધી છે. જે માન્યતા રાષ્ટ્રીય પક્ષવાદીઓ ધરાવે છે એ માન્યતા મુજબ ધારાસભામાં દાખલ થઇને લાભ મેળવવાની તેઓ કેવી રીતે આશા રાખી શકે ? અસહકાર વડે તેઓ સરકાર પાસેથી ન્યાય પરાણે પણ મેળાવે તો તેઓએ પ્રજાની ઇચ્છાને વધારે માન આપ્યું કહેવાશે. હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં આવા અણીના પ્રસંગે વણિકવિદ્યા સત્યાનાશ વાળશે. આથી જેઓએ પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લીધી છે અને પોતાના ઓનરરી હોદ્દાનાં રાજીનામાં આપ્યાં છે, એમને અંતઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપું છું અને આશા રાખું છું કે એમના દાખલાનો ચેપ બીજાઓને પણ લાગશે. મને કહેવામાં આવ્યું છે અને મેં નજરે જોયું છે

તેથી હું માનું છું કે આન્ધ્રલોકો શૂરવીર, બહાદુર અને આધ્યાત્મિક વૃત્તિવાળા છે. તેથી હું મારા આન્ધ્રભાઇઓને પૂછવાની હિંમત કરૂં છું કે આ અસહકારના સુંદર સિદ્ધાંતની આધ્યાત્મિકતા તમે સમજ્યા છો ? જો તમે સમજ્યા હો તો હું આશા રાખું છું કે કોન્ગ્રેસ કે મુસ્લિમ લીગની આજ્ઞાની તમે ક્ષણ માત્ર પણ રાહ નહિ જોતા. એક કે અનેક ગમે તેટલા માણસો વાપરે પણ આધ્યાત્મિક શસ્ત્ર તો એટલુંજ સુંદર છે એ તમે સમજી શકશો. આથી એક ચિત્તે, આત્મભોગથી પવિત્ર બનેલા ઉદ્દેશે, એક સંપીથી તમો સર્વને હું કલકત્તા જવાને નોતરૂં છું અને જેઓ આ શસ્ત્રની આધ્યાત્મિકતા કે વ્યવહારિકતા વિષે અનિશ્ચિત હોય તમને તમારા દ્રઢ મનોબળથી તમારા પક્ષમાં ભેળવી લ્યો.

તમે જે ધીરજ અને ધ્યાનથી મને સાંભળ્યો છે એ સારૂ તમારો આભાર માનું છું. અત્યારે આપણને જે ડહાપણ અને હિંમતની અતિશય જરૂર છે તે પ્રભુ આપણને આપો એવી મારી પ્રભુપ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

અમદાવાદનું ભાષણ.

ગુજરાત રાજકીય પરિષદ સમક્ષ અસહકારનો ઠરાવ રજુ કરવા વ્યાખ્યાનપીઠ પર આવતાં મહાત્મા ગાંધીજીને વંદે માતરમ્, મહાત્મા ગાંધીજીકી જય ઈત્યાદિ ધ્વનિઓથી અને તાળીઓની ગર્જનાથી શ્રોતાઓએ વધાવી લીધા હતા. મહાત્મા ગાંધીજીએ તે વખતે નીચે પ્રમાણે ભાષણ આપ્યું.

પ્રમુખ સાહેબ, ભાઇઓ અને બ્હેનો,

મારે અત્યારે આપની માફી માગવાની છે. આટલો બધો અગત્યનો સવાલ ચર્ચવાનો છે, અને મારો સાદ ઘણો બેસી ગયો છે. મારે મદ્રાસમાં હંમેશાં ખુલ્લામાં વાતો કરવી પડી હતી, અને અહીં પણ આ પ્રશ્નની ચર્ચામાં મારે ઘણું બોલવું પડયું છે, તેથી મારો સાદ ધીમો હશે. તેને માટે હું આપની માફી માગું છું. જે ઠરાવ મારે રજુ કરવાનો છે તે આ પ્રમાણે છેઃ—

(ઠરાવ વાંચે છે.)

આવો ઠરાવ પ્રજાની કારકીર્દિમાં અથવા કોંગ્રેસની કારકીર્દિમાં કોઈ દિવસ અગાઉ રજુ થયો નથી, તેથી પ્રજાની ફરજ છે કે તેને વિષે પૂરેપૂરો વિચાર કરવો, અને જે ભાઈ-ઓને આપણે વડીલ અને આગેવાન માન્યા હોય તેમને વિનયપૂર્વક સાંભળીને—તેમને જે રસ્તો યોગ્ય લાગ્યો હોય તે વિષે સાંભળીને, પૂરેપૂરો વિચાર કર્યા પછીજ ઠરાવ

કરવો. જો આપણે અસહકારના શસ્ત્રને ચલાવવું હોય તો જે આપણા વિરોધીઓ હોય તેમને આપણા પ્રેમથી જીતી લેવા અથવા તેમનો વિરોધ સાંખી લેવો. એ શસ્ત્ર એવું નથી કે કોઈની પાસે પણ જબરીથી ઉગામાવી શકાય. એ શસ્ત્ર લીધા વિના જીવન ચલાવવું અશકય છે એમ જેમને લાગે તેમનેજ માટે આ શસ્ત્ર છે. આ કોન્ફરન્સ આ ઠરાવ નામંજુર કરશે તેથી મને દુ:ખ થશે, પણ તેથી હું નાસીપાસ થવાનો નથી અને તેને મુકી દેવાનો નથી. જે માણસે પ્રજાની સેવાઓ કરી હોય, પ્રજાને માટે ભોગ આપ્યા હોય તેમને આપણે શાંતિપૂર્વક સાંભળીએ નહિ તો પછી કયું કામ કરવું એની સુઝ પડે નહિ. જો આપણે પ્રજાની સત્તા વધારવી હોય તો એક બાળક સરખોચે વિરોધી વચન સંભળાવે તે પણ વિનયપૂર્વક સાંભળી લેવાં જોઈએ, અને તેની પર વિચાર કરવો જોઇએ. એ આપણી પહેલી ફરજ છે. અસહકારની અંદર વિનય એ પહેલું ને છેલ્લું પગથીયું છે. એ શસ્ત્ર વૈરભાવે વિચારાયું નથી ને તે વૈરભાવે ચાલવાનું નથી. મારા ભાઈ શૌકતઅલી અંગ્રેજ સરકાર સાથે વૈર રાખે છે પણ આ શસ્ત્રને લીધે તેઓ પોતાનું વૈર પી ગયા છે. તે ઈસ્લામી ધર્મનો કાયદો માને છે, છતાં પણ તેમણે એકવાર તેને ખીસ્સામાં મુકયો છે. એ શસ્ત્ર જેઓ વૈરભાવે ચલાવવા માગતા હશે તેઓ તેમાં નાસીપાસજ થશે.

આ શસ્ત્ર હિન્દુસ્થાનમાં હમણા ચલાવવા સામે બે દલીલો કરવામાં આવે છે. એક તો એ કે એમાં બહુજ જોખમ છે. બીજી દલીલ એ છે કે, એ શસ્ત્ર ચલાવવાને

માટે હિન્દુસ્થાન હાલ બીલકુલ લાયક નથી. એ શસ્ત્રમાં જોખમ નથી એમ કહીએ તો તો આપણે માટે એ તદ્દન નિરૂપયોગી છે. જે સરકારની સામે આપણે એ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવા માગીએ છીએ તે સરકારમાં મહાન વિભૂતિઓ છે. અંગ્રેજ પ્રજા ઘણી બળવાન્ છે, અને હમણા જર્મન રાજ્ય જેવાનો તેણે પરાજય કરેલો છે. તે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની સરકારની સામે ઝુઝવું હોય તો તેની સામે ચલાવવાના હથીયારમાં કાંઈ જોખમ ન હોય એ અસંભવિત છે.—અથવા તો જોખમ વિનાના હથીયારથી તેમને મહાત કરવા એ અશક્ય છે. હિન્દુસ્થાનને પોતાની સલ્તનતમાં રાખવાનું મોટામાં મોટું જોખમ એ પ્રજા બેઠી રહી છે, એ ઇતિહાસની વાત છે. એક લાખ અંગ્રેજો—મુઠીમાં સમાય તેટલા અંગ્રેજો, હિન્દુસ્થાનના ત્રીશ કરોડ લોકોપર રાજ્ય કરે છે, તેમાં જોખમ નહિ હોય? જર્મનો સામે જેમણે આવો જંગ મચાવ્યો તેમાં જોખમ ન હતું? જો આપણે એમ કહીએ કે એમાં જોખમ નથી તો તો ગયાં ચાર વર્ષનો ઇતિહાસજ આપણે વાંચ્યો નથી. એમાં જોખમ તો હોવુંજ જોઇએ. એ અનિવાર્ય સિદ્ધાંત છે. પરન્તુ વિચારશીલ પુરૂષો તરીકે એ જોખમો અને તેનાં પરિણામો વચ્ચે આપણે પ્રમાણ જાળવવું જોઇએ. હું જેટલે દરજ્જે વિચારી શક્યો છું—અને હું કહીશ કે મારી વિચારશક્તિ સડી ગઈ નથી—તેટલે દરજ્જે મને માલૂમ પડ્યું છે કે, આપણાં કાર્ય માટે ઓછામાં ઓછા જોખમવાળું શસ્ત્ર આ અસહકારજ છે. મારે માટે એમ છે કે, હું એ શસ્ત્રનો સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરૂં અને તે વ્યાજબી લાગે તો એક વ્યવ-

હારી પુરૂષ તરીકે તેનો હું અખત્યાર કરૂં. આ શસ્ત્રના સંબંધમાં મારો દાવો છે કે, આના વિના વ્યવહારૂ કે જોખમ વિનાનું ઉપયોગી શસ્ત્ર બીજું નહિ મળે. ગયાં ૩૫ વર્ષ સુધી હિન્દી કોંગ્રેસમાં આપણે ઘણી ચળવળ કરી છે. કોંગ્રેસની સેવા ઘણી છે, છતાં આપણે બાપના કુવામાં બુડી મરવું નથી. પોતાને વારસામાં જે કાંઈ મળ્યું હોય તેમાં વધારો કરવો એ સુપુત્રનું લક્ષણ છે. કોંગ્રેસે ૩૫ વર્ષ સુધી જે સેવા કરી છે, તેમાં આ ઠરાવથી આપણે કંઇ કાર્યનો ગુણ બદલતા નથી, કાર્યનો વેગજ વધારીએ છીએ. આ ઠરાવમાં સરકારની પજવણી કરવાનું તત્ત્વ દાખલ થયું છે. પરન્તુ તે પજવણી કરવાના હેતુથી દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી. કોઈ દારૂડીયાની પાસેથી દારૂની બાટલી ખેંચી લેવી એમાં આઘાત તો છે, પરન્તુ તે આઘાતનું પરિણામ ખેડવું અને બાટલી ખેંચી લેવી તે સારા માણસનું કામ છે. અસહકારમાં તો એના કરતાં પણ વધારે આઘાત છે, અને એના કરતાં પણ વધારે સારા માણસનું કામ છે. જો આપણે સહકાર કરીએ તો તે અધર્મ છે. જો આપણે સરકારને મદદ ન આપીએ તો પંજાબ અને ખીલાફત જેવા બનાવો અસંભવિત બને. સરકારે જે કર્યું છે, તે વેળા તેમને આપણી મદદ ન હોત તો તે આમ ન કરત. કેટલાકો કહે છે કે, ખીલાફતના સંબંધમાં જે સુલેહ થઈ તેમાં અંગ્રેજ સરકારનું એકલાનુંજ કામ નથી. એ મને કબુલ નથી. આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે બીજા દેશોની સરકારોને લોઈડ જ્યોર્જ પી ગયા છે. તેમનું આ કાર્ય અન્યાયી છે. એવાં અન્યાયથી વેગળા રહેવું એ ચોકખો ધર્મ છે, અને આપણે

ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે ગમે તેવું જોખમ હોય તો પણ એ ધર્મથી આપણે દુર રહી શકતા નથી.

આ શસ્ત્ર ચલાવવાને માટે હિન્દુસ્થાનની પ્રજા અશક્ત છે, એમ પણ કહેવામાં આવે છે. હું પ્રજાની અશક્તિનું માપ કેમ બાંધી શકું ? એવું માપ બાંધવાની મારામાં ઈશ્વરી શક્તિ નથી. અને મને એવું અભિમાન નથી કે, જે દાવો હું કરૂં તે સંબંધમાં બીજા માણસોના દાવાનો ઈન્કાર કરૂં. જે વસ્તુ મારા જેવો માણસ કરી શકે તે નાનામાં નાનો બાળક કરી શકે. જે વાત બાર વરસનો પ્રહ્લાદ જેવો સમજી ગયો હતો, તે વાત પ્રજા કેમ ન સમજી શકે ?

મારા પોતાના બાળકોએ મારી સાથે અસહકાર કર્યો છે, મારી પોતાની સ્ત્રીએ મારી સાથે અસહકાર કર્યો છે અને તેને પોતાની સહી કરતાં પણ આવડતી નથી. આ હાસ્યની વાત નથી, પરન્તુ ગંભીર વાત છે. મારી સ્ત્રીએ મારી સાથે સંપૂર્ણ અસહકાર કર્યો છે, અને તેના વિના તેને માટે બીજો માર્ગ હતોજ નહિ. જો તે અસહકાર ન કરે તો શું શૌકતઅલી મીયાંનું શસ્ત્ર કાઢીને મારી ગરદન કાપી નાખે ? અને જ્યારે તેમણે એવો અસહકાર કર્યો ત્યારે તેમણે એટલો પણ વિચાર ન કર્યો કે, બીજી દુનીયા તેમની સાથે રહેશે કે નહિ ? કેમકે તે તેમનો ધર્મ થઇ ગયો. જેઓ એ શસ્ત્રની કીંમત જાણે છે, તેઓ તેનાથી કશું ખોવાના નથી. તેટલાજ માટે એ શસ્ત્ર વ્યાવહારિક છે. અવ્યાવહારિક શસ્ત્ર હું એને કહું કે જેમાં ટુચકા હોય. એટલે એવું હોય કે બધાઓ જો તેનો ઉપયોગ કરે તોજ તે સફળ થાય.

એવું શસ્ત્ર તલવાર છે. બધાઓ તેનો ઉપયોગ કરે ત્યારે તેનાથી સફળતા મેળવી શકાય, તે વિના નહિ. પરન્તુ આ શસ્ત્ર એવું છે કે એકજ જણુ તેનો ઉપયોગ કરનાર હોય તો પણુ તે ચલાવી શકે અને અનેક જણુ-સમૂહ પણુ તેનો ફાયદો ઉઠાવી શકે. એમ હોવાથી આ શસ્ત્ર પ્રજા ઉઠાવશે કે નહિ ? એ પ્રપંચમાં પડવાનું કારણુ નથી. આપણે મનુષ્ય સ્વભાવ જાણીએ છીએ, અને આપણે જાણીએ છીએ કે, સર્વત્ર મનુષ્ય સ્વભાવ એકજ સ્વરૂપ પકડશે.

વળી એની વિરૂદ્ધ એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે, એને માટે ઐતિહાસિક પૂરાવા નથી માટે પ્રજાએ તેનો સ્વીકાર કરતાં પહેલાં વિચાર કરવો જોઇએ. પરન્તુ સત્ય હકીકત એ નથી. વળી એમ પણુ કહેવામાં આવે છે કે, કોંગ્રેસે એને માટે કાંઈ વિચાર કર્યો ન હોય ત્યાં સુધી એને ખીસ્સામાં મુકવા. એ પ્રગતિની વાત નથી. સત્ય છે કે પ્રજાએ આવું શસ્ત્ર પહેલાં કદાપિ ઉઠાવેલું નથી. તે છતાં જ્યારે તે ઉઠાવવાની જરૂર પડે ત્યારે કોંગ્રેસ એને ઉઠાવવાનો વિચાર કરે ત્યાં સુધી થોભી જવાને બદલે તે પહેલાં તે ઉઠાવી લેવું, અને કોંગ્રેસની પાસે પણુ તે ઉઠાવરાવવું. કોંગ્રેસ એ શસ્ત્ર ઉઠાવશે એવી બુલંદ આશાથી હું કલકત્તે જવાનો છું, અને એવીજ બુલંદ આશાથી હું તમારી સમક્ષ આવી ઉભો છું.

આને માટે બહારના ઐતિહાસિક પુરાવા પણુ પુષ્કળ છે. આપણે બોર લોકોનો દાખલો લઈશું. બોર લોકો અંગ્રેજો સામે લડતાં લડતાં જીત્યા. તેમની તે જીત શસ્ત્ર-

બળથી થઇ હતી તે કેટલેક અંશે સત્ય છે, કેમકે તેઓ લડવૈયા છે. ફ્રીનીખનની સુલેહ થઇ, તે સમયે લૅાર્ડ મીલ્નર સાહેબે મોંટેગ્યુની જેમ (Reforms) સુધારા આપ્યા. તે સમયે બોર લોકોએ એ સુધારા વિષે કહ્યું કે, તે નકામા છે. તે વખતે તેમનામાં પણ બે પક્ષ હતા-શીત અને ઉષ્ણ. શીત પક્ષ કહેવા લાગ્યો કે દેશની ઉન્નતિમાં એ સુધારા આગળ વધવાના એક પગથીયા રૂપે છે. જનરલ બોથા અને જનરલ સ્મટ્સે અસહકારનો વાવટો ખડો કર્યો. લૅાર્ડ મીલ્નરે કીંબરલી આગળ કહ્યું કે, એમના જેવા મારી ધારાસભામાં નહિ આવે તો તેમના વિના હું ટ્રાન્સવાલમાં અમલ ચલાવીશ. પરિણામે લોર્ડ મીલ્નરની સઘળી આશાઓ છતાં કાઉન્સીલ બેસી શકી નહિ. બોર લોકોએ પણ પોતાના મનમાં દઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેઓ તેનું બીલકુલ માન નહિ જાળવે, બોર લોકોમાં તેમના મિત્રો હોય તે શિવાય બધા તેમને પીઠ બતાવે, એટલે એ સાહેબ જોઇ શકયા કે, આપણે આમાં ફાવવાના નથી. પરિણામે સર હેનરી કેમ્બલ બેનરમેને નવું ઈલેકશન કર્યું, જનરલ બોથા અને જનરલ સ્મટસને બોલાવ્યા અને દક્ષિણ આફ્રિકાને જે સુધારા મળ્યા તે એનુંજ પરિણામ.

એક કાઉન્સીલનોજ બોયકોટ કરીને બોર લોકોએ આવો વિજય ન મેળવ્યો. તેમનાં છોકરાં તો સ્થાપેલી શાળાઓમાં બીલકુલ ગયાં ન હતાં અને તેમના વકીલો પોતપોતાની સનદો છોડીને લડવા ગયા હતા. તે વખતે શીત પક્ષના કાઉન્સીલમાં ગયા તેથી શું વળ્યું ? હું નેશનાલીસ્ટ પક્ષને પૂછું છું કે, નવી કાઉન્સીલોમાં જઈને તમે શું મેળ-

વશો ? સભ્યોના પ્રમાણના આંકડા મુકીને જુઓ તો તમને માલૂમ પડશે કે, બહુમતી તમને મળશે નહિ. તેથી હું કહું છું કે, આ સુધારેલી કાઉન્સીલોમાં જવાના પ્રપંચમાં પડવા માગતા નહિ. એ દાવ ખેલવામાં તમે ફાવી શકશો નહિ. તમારી સામે જે પાસા નાખવામાં આવે છે તેમાં સીસું ભરેલું છે, જ્યારે તમારા પાસા તદ્દન ખાલી છે. અને એવા પાસા નાખતાં દુર્યોધનની સામે જેમ યુધિષ્ઠિર હારી ગયા તેમ આપણે હારી જઈશું. (તાળીઓ) અને અસહકારનો એટલો એકજ દાખલો છે એમ નથી. તમારા ભાઈઓએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં અસહકાર જેવું કર્યું હતું. દોઢ લાખ ગોરાઓ સામે દશ હજાર હિન્દીઓ માત્ર ટ્રાન્સવાલમાં હતા. તેમણે અસહકાર કર્યો, અને તેમાં તેમણે સંપૂર્ણ ફતેહ મેળવી હતી. અસહકારની વ્યવહારિકતાનો આથી બીજો વિશેષ પૂરાવો શો જોઈએ ?

વળી એક એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે આપણે અત્યારે અસહકાર ચલાવશું તો પ્રજા અત્યારે ઉન્મત્ત બનતી જાય છે અને આવેશમાં આવતી જાય છે તે અસહકાર ચલાવતાં, સઘળા અંકુશમાંથી છુટી ગયા પછી કેવાં નુકસાનો કરશે તે કલ્પી શકાતું નથી. હું કહું છું કે, એક વખત દલીલની ખાતર માની લઇએ કે અસહકારથી પ્રજા નુકસાનો કરશે તોપણ આપણે અત્યારે જે ખોટી શાંતિ ભોગવી રહ્યાં છીએ તેના કરતાં તે સ્થિતિ સારી હશે. અને આપણે ભૂલવાનું નથી કે, અસહકાર કરવાને માટે આપણે એકજ વર્ગને–કેળવાયલા વર્ગને વિનવી રહ્યા છીએ, અને તેમની પાસે એવા અત્યાચારો થવાનો કાંઈ પણ સંભવ નથી.

વળી એ શસ્ત્ર બેધારૂં છે, જેની સામે ઉગામવામાં આવે તેને લાગે, અને પ્રજાને ખોટે માર્ગે ચલાવનાર ઉગામનારને પણ લાગશે. મલીન અસહકારની સાથે વિશુદ્ધ અસહકારની સરખામણી થઈ શકે નહિ. એ શસ્ત્ર જે ઉગામે તેનાથી અત્યાચાર ન થઈ શકે. સત્યનો દાવો કરીને લૉઈડ જ્યોર્જ અસત્ય ભાખે તેમાં સત્યની અવનતિ થાય એમાં નવાઈ નથી. આપણી પ્રજા થાકી રહેલી છે, નપુંસક છે. તેથી અધીરા થઈ ગએલા વામનરાવ (સીતારામ મુકાદમ) જેવા કહે છે કે, જેને જે ગમે તે હથિયાર તેણે ઉગામવું. જેને જે ગમે તે હથીયાર ઉગામવાનો અધિકાર હોય તો તો આપણે savage–જંગલી છીએ. આપણે તો કેળવાયલામાં ખપવું છે, અને તેમનામાં તો સુવ્યવસ્થા હોવી જોઇએ. જેમ એક દીકરાને પોતાના તરંગો પ્રમાણે ફાવે તે કરવાનો અધિકાર નથી તેમજ એક પ્રજાના કોઈ પણ માણસને કોઈ પણ હથીયાર યોગ્ય લાગે તે ઉપાડી લેવાનો અધિકાર નથી. હું મુક્તકંઠે કહું છું કે, જો તમને એમ લાગે કે બીન અનુભવે બિન વિચારે, આ હથીઆર મેં ઉગામ્યું છે તો તમે મારો પણ ત્યાગ કરશો. પ્રજાનું હિત કરવાને માટેજ આ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાનો છે. આપણે Mob–law કરવા માગતા નથી, પરન્તુ Democracy કરવા અને વધારવા માગીએ છીએ. તેટલાજ માટે પ્રથમ પળે જે વિચાર આવે તે વિચારને દાબી દેવો, તેને દાબી દેવાને માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવી. તે છતાં શાંતિ વળે નહિ તો જેમને તમે વડીલો, મુરબ્બીઓ માનતા હો તેમની પાસે જવું, અને પોતાના મનનું સમાધાન કરી લેવું. જો એ પ્રમાણે નહિ થાય તો જાનવરના જેવી આપણી દશા થવાની.

મેં એક વાત અત્યાર સુધી નથી કહી, તે અત્યારે કહેવા માગું છું. તિલક મહારાજના અવસાન પ્રસંગે સરઘસ નીકળ્યું તે વખતે મને આઘાત પહોંચેલો છે, તેનું હું વર્ણન કરી શકતો નથી. આપણે જે મર્યાદા બતાવવી જોઈએ તે આપણે બતાવી શકયા નથી. એ શસ્ત્રનો પુષ્કળ ઉપયોગ કરીને હવે તેનો સ્વીકાર કરવાનું કહેવામાં આવે છે. પ્રજાની સમક્ષ લગભગ દોઢ વર્ષ થયાં એ શસ્ત્ર વલોવાયા કરે છે; અને ત્યાર પછીજ સમસ્ત હિંદી પ્રજા સમક્ષ તે મુકવામાં આવ્યું છે અને તે ઝીલી લેવાનું હવે પ્રજાને કહેવામાં આવે છે. તમે જાણો છો કે ભાઇ મૌલાના શૌકતઅલીએ પોતાની તલવાર મ્યાનમાં રાખીને મારો વિચાર સ્વીકાર્યો છે. એ મને પોતાના ખીસામાં રાખવાનો દાવો કરે છે, અને જો એ ધારે તો મને એક હાથે ઉંચકીને ફેંકી દે અને મારા ટુકડે ટુકડા કરી નાખે. છતાં એ અસહકાર સમજ્યા છે, અને તેનો એમણે સ્વીકાર કર્યો છે. ખુનામરકી, અંધાધુંધી, અરાજકતા એ સર્વેનું નિવારણ કરનાર આજ શસ્ત્ર છે, કોઇ પણ રીતે વધારનાર નથી.

ખેડા જીલ્લામાં હાલ લુંટફાટ ઘણી ચાલે છે, એ તરફ મારૂં ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. હું કહીશ કે, સત્યાગ્રહના પહેલાં પણ ખેડા જીલ્લામાં લૂંટફાટ ચાલતી હતી અને ખુદ સરકાર પણ આપણને તેમાંથી બચાવશે નહિ. એના મેં બે ઉપાયો કહ્યા છે—ભરતી કરતી વખતે મેં કહ્યું હતું કે બ્હારવટીઆઓની સામે થવાની શક્તિ મેળવવાને માટે લડવાને જવું, અથવા તો મારી જેમ બેચાર કપડાંજ રાખવાં—બીજું કાંઇ વધારે રાખવું નહિ. આ રીતે પ્રજા પોતાની રક્ષા કરી શકશે. ખેડા જીલ્લાના પ્રજા બાયલી નથી. અસહકારને ધારણ કરતાં કરતાં આ બધી વિભૂ-

તિઓ આપણે લઈ લેવાના છીએ. એવી જાતનું એ ઝાડ છે, પણ એ ઝાડ ધીમે ધીમે ફાલશે અને ફળશે. આ કાંઈ જાદુઈ કળા નથી કે આંબાનું વૃક્ષ થઈ જાઓ એમ કહેતામાં ઝાડ થઈ ગયું અને કેરી ચાખવાની મળી.

વળી આ અસહકાર સઘળી બાબતોમાં નથી. આપણી મ્યુનિસિપાલીટીઓમાં અસહકાર કરવાનું કહેતા નથી, કેમકે એમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો વિષય છે, અને તે વિષે અસહકાર કરવાની આવશ્યકતા નથી. એ ઉપરથી કોઇએ એમ વિચાર કરવાનો નથી કે, તાત્કાલિક પૂરેપૂરો અસહકાર કરવામાં ભય છે. આ અસહકારમાં પરિણામોને માટે આપણે ક્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે એ પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે. શું વીસ પચીસ વર્ષ સુધી રાહ જોવી પડશે ? કદાચ એટલી મુદત સુધી રાહ જોવી પડે. પરન્તુ હું નથી ધારતો કે પ્રજા એટલી બધી પતિત થઈ ગઇ હોય કે, આને માટે આપવાનાં બલિદાનો આપવામાં તે પછાત પડે, અને જો યોગ્ય બલિદાન આપવામાં આવશે તો થોડા માસમાં અથવા થોડાં વર્ષમાં આપણો હેતુ સફળ થશે. માત્ર જરૂર એટલીજ છે કે, દીનપણે નિર્ભયતાથી પ્રજા એ શસ્ત્રનું ગ્રહણ કરી લે. અને ફરી ફરીને હું કહું છું કે મારાથી અથવા બીજા કોઇનાથી ભરમાઇ જઇને આ શસ્ત્ર ઉપાડવાનું નથી. આપણે જે ઠરાવ કર્યો છે કે પ્રજા અમુક કાર્ય કરવા માગે છે તે વિષે જો આપણે એમ માનતા હોઇએ કે તેમ કરવાની આપણામાં તાકાત નથી, તો આપણે ભમાઇ જઇને એ ઠરાવ કરવાનો નથી. અહીંયા હિન્દુસ્થાન પર મોટો અન્યાય થયો છે, હિન્દુસ્થાનના એક મોટા ધર્મપર જોખમ આવી

પડ્યું છે, એક પણ પંજાબીએ પેટ ઘસડયું તે આખા હિન્દુસ્થાનને પેટ ઘસડયા સમાન છે, એમ તમને લાગતું હોય, હિન્દુસ્થાનનું નાક કપાયુ છે એમ તમને લાગતું હોય; અને તેના ઉપાય માટે યોગ્ય બલિદાન આપવાને તૈયાર હો તો તમે અસહકારને વધાવી લેજો. તમે ઘેર જઈ વિચાર કરજો, અને જેઓ વિરોધી વચન કહે તેમને, તમે મને જેટલા ભાવથી સાંભળ્યો છે તેટલાજ ભાવથી સાંભળજો, તોજ તમે ન્યાય આપી શકશો અને તોજ મારી ખાત્રી છે કે ઇશ્વર કલ્યાણ કરશે અને તોજ ડાહી વ્યવહારૂ ગુજરાતી પ્રજા પોતાના સદ્‌ગુણોની સાબીતી આપશે. મને આટલી શાંતિથી સાંભળવા માટે હું તમારો આભાર માનું છું, અને તમારો આટલો બધો વખત લેવા માટે તમારી માફી માગું છું. (લાંબી તાળીઓ. મહાત્મા ગાંધીજીકી જયના પોકાર.)

કોંગ્રેસનું ભાષણ

અસહકાર વિષે વિચાર ચલાવવાને મળેલી હિંદી રાષ્ટ્રીય સભાની ભરી બેઠકમાં અસહકારનો ઠરાવ રજુ કરતાં તા. ૮-૯-૨૦ ના રોજ મહાત્મા ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે ભાષણ આપ્યું.

આ મહાસભાની પાસે આ ઠરાવ રજુ કરવાનું માન લેતાં હું મારા માથાપર જે ભારે જવાબદારી વ્હોરી લઉં છું તેનું મને પૂરેપૂરૂં ભાન છે. જો તમે આ ઠરાવ મંજુર કરો તો મારી તેમજ તમારી મુસ્કેલીમાં વધારો થાય તે પણ હું જાણું છું. આ દેશે પોતાના હકો તેમજ પ્રજાજત જાળવવા માટે આજ સુધી જે નીતિ અખત્યાર કરી છે તે નીતિ આ ઠરાવ મંજુર કર્યાથી જૂદી દિશા પકડશે તે પણ હું જાણુંછું. આપણી માતૃભૂમિમાં વસીને તેની સેવામાં જે વખત અને લક્ષ હું નથી આપી શકયો તેટલો વખત અને લક્ષ આપણા જે પૂજ્ય આગેવાનોએ આપેલાં છે, તેઓ મારી વિરૂદ્ધ છે એ હું સારી રીતે જાણુંછું. દેશની નીતિમાં એકદમ થતા મોટા ફેરફારના પ્રયત્નની સામે ગમે તેમ કરીને થવું એમ તેમને ફરજને અંગે લાગે છે તે હું જાણુંછું. આ મુસ્કેલીઓ જાણીને, મારી જવાબદારી સમજીને, અને દેશના આગેવાનોને મારાથી અપાય તેટલું માન આપીને, મનમાં ઇશ્વરનો ડર રાખીને અને મારા દેશ તરફની ફરજથી દોરાઇને હું ઉભો થયો છું અને તમને વિનવું છું કે આ ઠરાવ ધ્યાનમાં લઈ તેનો હૃદયપૂર્વક સ્વી-

કાર કરો. પણ હું મારા દેશભાઇઓને કહું છું કે આનો વિચાર કરતાં મને એક ફોરજ રહેવા દેજો. મારા ઉપર મહાત્મા હોવાનો આરોપ છે તે હું જાણુંછું. મને જોહુકમી ગમે છે એવો મારા ઉપર આરોપ છે તે પણ જાણુંછું. હું તમને કહું છું કે હું તમારી પાસે મહાત્મા તરીકે અથવા તો જોહુકમી ચલાવવાની ઉમેદથી નથી આવ્યો અને મારાં આ વચનો શબ્દે શબ્દ ભલા થઇને તમે માનજો. તમારાં બુદ્ધિ અને હૃદયને હું પ્રેરવા માટે અહીં આવ્યો છું. અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં મને જે અનુભવો મળેલા છે તેનું પરિણામ તમારી આગળ વિનયપૂર્વક રજુ કરવા હું તમારી આગળ આવ્યો છું. મારી પહેલાંના બે વક્તાઓએ કહ્યું છે કે આ દેશમાં અસહકાર નવી વસ્તુ છે. હું વિનયપૂર્વક તે વાતનો ઇન્કાર કરૂં છું. બેશક, આ દેશ આગળ રજુ થતી આ એક નવીજ પદ્ધતિ છે. પણ અત્યાર પહેલાં અસહકાર વિષે ઘણું બોલાઇ તથા લખાઈ ગયું છે. હજારો માણસોની સભામાં અનેકવાર અસહકાર સ્વીકારાઈ ગયો છે. આપણા મુસલમાન ભાઇઓએ ગયા ઓગસ્ટના ૧ લી તારીખથી અસહકારને આચારનું રૂપ પણ આપી દીધું છે. આ ઠરાવમાં તમે વાંચી તેમાંની કેટલીએક કલમોનો અમલ ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં અત્યારે ચાલુ છે. એટલા માટે હું કહેવાને હિમત કરૂં છું કે હું દેશ પાસે આ ઠરાવ લાવવામાં ઉતાવળો થયો નથી. પણ સાથે સાથે મારે એમ પણ કહેવું જોઇએ કે તમારા મનમાંથી વ્યકિતના વિચાર કાઢી નાખજો અને આ મહત્વના પ્રશ્ન વિષે એકાગ્ર મનથી, ઠંડા મિજાજથી અને શાંત ચિત્તથી તમારો મત બાંધજો, કારણ કે આ ઠરાવ મંજુર કરવાથી અથવા નામંજુર કરવાથી, નથી તો અસહકારનો અંત

આવી જવાના કે નથી એની ફતેહ થઈ જવાની. આ ઠરાવ તમે મંજુર કરો તો તેનો અર્થ એવો થાય કે જેટલે અંશે ઠરાવની કલમો તમને લાગુ થતી હોય તેટલે અંશે તમારામાંથી દરેકે તે કલમો અમલમાં મૂકવાની છે. એટલા માટે મારી વિનંતી છે કે તમે બને તેટલી ધીરજથી અને બધાઓ પ્રત્યે તમે જે ઉદારતા બતાવતા આવ્યા છો તે ઉદારતાથી મારી વાત સાંભળશો. તમે તાળીઓ પાડશો નહિ, તેમ સીતકારા કરશો નહિ. હું નિખાલસ થઇને કબુલ કરૂં છું કે તાળીઓથી દલીલ અને વિચારના પ્રવાહમાં ખલલ પડે છે. હું તમારી બુદ્ધિ અને હૃદયને સંબોધવા માગું છું, અને બોલનાર તથા સાંભળનાર વચ્ચે જે એકતાન થવું જોઇએ તેમાં આ તાળીઓ અને સીતકારા બન્ને એક સરખી રીતેજ અંતરાયરૂપ થઈ પડે છે. જો તમે અસહકારના પક્ષના હો તો તમારા વિચારો ગમે તે હોય તોપણ કોઇપણ બોલનારને સીતકારા કરીને માંચડા ઉપરથી હેઠે ઉતારી નાખશો નહિ.

અસહકારને તાલિમની જરૂર છે.

ઠરાવ ઉપરથીજ તમને માલુમ પડશે કે તાલિમ અને આપભોગના સાધન તરીકે અસહકાર યોજાએલો છે. તાલિમમાં વિનય જોઇએ, આજ્ઞાપાલન જોઇએ, બોલનાર તરફ માન જોઇએ, સાંભળવામાં ધીરજ જોઇએ. આપણે આટલીય તાલિમ કેળવી ન હોય, આપણા વિચારો ગમે તેટલા વિરોધી હોય છતાં પરસ્પરનો સમભાવ આપણે કેળવી શકયા ન હોઇએ તો અસહકાર ચાલીજ ન શકે. ક્રોધના વાતાવરણમાં અસહકાર અશક્ય છે. આ દેશને જે અન્યાયો થયા છે તેની લાગણીમાં હું કો-

કથી ઉતરૂં તેમ નથી, પણ લગભગ ૩૦ જેટલા વરસના કડવા અનુભવોમાંથી હું એક મોટો પાઠ ભણ્યો છું કે ક્રોધને બહાર નીકળી જવા ન દેવો, તેનાપર સંયમ રાખવો, અને જેમ જાળવી રાખેલી ગરમીમાંથી શકિત પેદા થાય છે તેમ જાળવી રાખેલા ક્રોધમાંથી પણ એવી શક્તિ પેદા થાય છે કે દુનિયામાં તેની સામે કશું ટકી શકતું નથી, અને આ બારિક મામલા વખતે મારા દેશ ભાઇઓ ક્રોધને સંયમમાં રાખે એમ હું ઇચ્છું છું. આપણે આપણા પોતાના ઘરમાં, આપણે—જે વરસો વરસ ભાઈઓની માફક કૉંગ્રેસમાં હથિયાર[illegible] આવીએ છીએ તે આપણે, હું તમને પૂછું છું કે આપણે એક બીજા સાથે તાલિમથી અને સમભાવથી વર્તીએ તેના કરતાં આપણે માટે બીજો વધારે સારો પાઠ કર્યો હોય? આપણે માટે વધારે સારી તાલિમ કઈ હોય? અથવા સમભાવથી વર્તવાને વધારે અનુકૂળ પ્રસંગ કયો હોય?

આપણા વિચારોમાં તફાવત હોય છતાં આ દેશમાં પૂરેપૂરી દોસ્તીથી આપણે રહી શકીએ એમ હું આશા રાખું છું. છતાં આજ મંડળમાં મને કહેનારાઓએ કહ્યું છે કે હું કોંગ્રેસને ભાંગવા ઉભો થયો છું અને મારા આ ગાંડા ઠરાવથી કોંગ્રેસ અને આ દેશનું રાજકીય જીવન ભાંગી પડશે. ("ના" "ના" ના પોકારો) આ પહેલા મેં કહ્યું છે કે કોંગ્રેસ કાંઈ એકજ પક્ષની બનેલી નથી, પણ તેમાં દરેક પ્રકારના મતને, દરેક મંડળને, દરેક પક્ષને બોલવાનું સ્થાન છે અને હોવું જોઇએ. નાના પક્ષે આ મંડળ અને આ સંસ્થા છોડી જવાની જરૂર નથી, પણ નાના પક્ષે પોતાનો અભિપ્રાય દેશને પસંદ પડતો પોતાના પક્ષને વધારવા તરફ નજર રાખવી જોઈ

અલબત એટલું તો અવશ્યનું છે કે અમુક નીતિ જો કોંગ્રેસે નાપસંદ અથવા રદ્દ કરી હોય તો તેવી નીતિ કોંગ્રેસની નીતિ તરીકે કોંગ્રેસને નામે દેશ આગળ રજુ ન કરે. મને જો મારો પક્ષ નાનો જણાય અને છતાં તમે મને કોંગ્રેસના માંચડાપર આવી બોલવા દો તો તમે મને કોંગ્રેસ છોડીને ચાલ્યો જતો નહીં જુઓ—ઉલટું મારા પક્ષને સબળ બનાવવા પ્રયત્ન કરતોજ જોશો. કાર્યક્રમની વિગતમાં હું જવા માગતો નથી, કારણ કે જે જે કલમોની ભલામણ કરેલ છે તે દરેકનાં કારણો કાર્યક્રમમાં આપેલ છે. ખિલાફતને જે અન્યાય થયો છે તે સંબંધી બે મત છેજ નહિ. જો મુસલમાનો ગમે તેટલા ભોગે પોતાના દીનની ઈજ્જત જાળવે નહિ તો તેઓ પોતાનાં માન આબરૂ જાળવી શકે નહિ અને પેગંબરનો ધર્મ માનનારા ગણાય નહિ. પંજાબ ઉપર ભારે [illegible] સિતમ ગુજર્યો છે. એક પણ પંજાબીને જે દિવસે પેટે ચાલવું પડયું તે દિવસે આખા હિંદુસ્તાનને પેટે ચાલવું પડ્યું એમ સમજવું જોઇએ. અને તમે અને હું હિંદમૈયાનાં સાચાં સંતાનો હોઇએ તો આપણે આ અપમાન દૂર કરવાનું પણ લેવું જોઇએ. આ બે અન્યાયો દૂર કરવાને માટેજ આપણે કેટલાએ મહિનાઓ થયાં દેશ પરદેશમાં ચળવળ કરી રહ્યા છીએ. પણ આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે આપણે સરકારને વાળી શકયા નથી. જે દેશે આ બે બાબતો ઉપર આટલો જુસ્સો અને લાગણીઓ બતાવી છે તે દેશ ક્રોધની ખાલી વરાળ કાઢીનેજ સંતોષ માની બેસી રહેશે ? આપણા માનવંતા પ્રમુખ સાહેબે પોતાના ભાષણમાં પંજાબના અન્યાયોનું જે વિવેચન કર્યું છે તેનાથી વધારે આવેશ ભર્યું વર્ણન તમે કયાંઈ બીજે સાંભળ્યું નહિ હોય. જો કોંગ્રેસ

કચવાતા હાથોમાંથી ન્યાય પડાવી ન શકે, ગમે તેવી કિંમતી એક પણ ભેટ લોહીથી ખરડાએલા હાથમાંથી લીધા પહેલાં જો કૉંગ્રેસ ખરો પસ્તાવો કરાવી ન શકે તો કૉંગ્રેસની હસ્તીનો અને કૉંગ્રેસની ઇજ્જતનો શું અર્થ ? એટલા માટે મેં દેશ આગળ અસહકારની યોજના રજુ કરવાનું સાહસ કર્યું છે અને મારી ઘડેલી યોજના સિવાયની બીજી કોઈ પણ યોજના ના મંજુર કરવાને હું તમને કહું છું. તે યોજના મેં ઘડી છે માટે એમ હું નથી કહેતો પણ મેં જે અસહકારની યોજના રજુ કરી છે તેના કરતાં કોઈ બીજી યોજના વધારે સારી છે એમ પુખ્ત વિચાર પછી તમને ન લાગે તો એવી બીજી યોજના ના મંજુર કરવાને તમને કહું છું. જો મારી આ યોજનાને લોકો પૂરેપૂરી રીતે ઉપાડી લેશે તો મારી યોજના મેં કહી તે શરતો પ્રમાણે તમને એક વરસમાં સ્વરાજ્ય આ[illegible] એમ ફરી કહેવાને હું હિંમત કરૂંછું. ("સાંભળો, સાંભળો ") આ ગંજાવર સભાએ ઠરાવ પસાર કરીને બેસી રહેવાનું નથી પણ દેશની સ્થિતિ બરાબર લક્ષમાં રાખીને આ ઠરાવ આજ સભાએ દિવસે દિવસે તેમાં બતાવેલાં ક્રમ પ્રમાણે વધતાં વધતાં અમલમાં મુકવાનો છે. અસહકાર સિવાય એક બીજો માર્ગ પણ દેશ માટે હતો, અને તે તરવાર ખેંચવાનો. પણ હિંદુસ્તાનના હાથમાં તરવાર નથી અને તેની પાસે તરવાર હોત તો તેણે આ અસહકારની વાત કાને ધરી નહોત એ હું જાણું છું. પરંતુ હું તમને કહી દેવા માગું છું કે તમે કચવાતા હાથમાંથી ખુના મરકીને રસ્તે ન્યાય પડાવવા માગતા હો તો પણ તમારે બે વાત સિવાય ચાલે તેમ નથી--તાલીમ અને આપભોગ એ બેની તો જરૂર રહેશેજ. બંડખોરોએ લડાઇ

જીતી મેં જાણી નથી. પણ તાલીમ લીધેલ લશ્કર, જેનો દરેક માણસ પોતાની જગાએ રહી મરી શકે છે તેવાં લશ્કરો લડાઈ જીતે છે તે તમેય જાણોછો અને હુંય જાણુંછું. બ્રિટિશ સરકાર સામે, અંગ્રેજી પ્રજા સામે અથવા યૂરોપની એકત્ર થએલી સત્તા સામે તમારે રણસંગ્રામમાં ઉતરી પડવું હોય તો આપણે તાલિમ અને આપભોગમાં કેળવાવું પડશે. હું મારા દેશને એ સ્થિતિએ લાવવા ઇંતેજારછું. હું કબુલ કરૂંછું કે હું અધીરો થઈ ગયોછું. હું જાણુંછું કે આપણામાં બુદ્ધિની ખોટ નથી, પણ આપણામાં દેશને ખાતર આપભોગ આપવાનો અને તાલિમનો ઉત્સાહ નથી. આપણા કુટુંબ વ્યવહારમાં જેટલા આપ ભોગ અને તાલિમ છે તેટલાં ભાગ્યેજ કોઇ બીજી પ્રજામાં હશે. આ ભાવના પ્રજાકીય જીવનમાં ઉતારવાનું તમને કહેવા હું આવ્યોછું, એટલે કે દેશમાં પ્રજાકીય ભાવના ખરેખર ઉત્પન્ન થઈ છે કે નહિ, રાષ્ટ્રની યજ્ઞવેદી ઉપર પોતાનું ધન, પોતાનાં બાળકો અને પોતાનું સર્વસ્વ કુરબાન કરવાને દેશ તૈયાર છે કે નહિ તેનું પારખું જોવા હું અહીં આવ્યોછું, અને એ માટે હિંદુસ્તાનના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી મુસાફરી કરૂંછું. જો દેશ કાંઈ બાકી રાખ્યા સિવાય પોતાનું સર્વસ્વ કુરબાન કરવા તૈયાર હોય તો સ્વરાજ જોત જોતામાં અપાવવા તૈયાર છું. (હર્ષના પોકારો) દેશ આવશ્યક આપભોગ આપવાને તૈયાર છે ? રાજી છે ? શક્તિવાન છે ? પોતાના ખેતાબો અને ઑનરરી હોદ્દાઓ છોડી દેવાને ખેતાબધારીઓ અને દેશ તૈયાર છે ? મા બાપો દેશના હિતની લડતમાં પોતાનાં છોકરાંની પુસ્તકીયા કેળવણીનો ભોગ આપવા તૈયાર છે ? જે નિશાળો અને કૉલેજો

માત્ર સરકાર માટે. કારકુનો બનાવવાનાં કારખાનાં છે, તેમાં છોકરાં ન મોકલવાથી તેમની કેળવણી રઝળી પડશે, એમ જ્યાં સુધી મા બાપો માનતાં હોય ત્યાં સુધી હું કહું છું કે સ્વરાજ્ય અશક્ય છે. એક પ્રજા બીજી પ્રજાની તાબેદારીમાં રહીને એક હાથે તેની ભેટો સ્વીકારતી જાય અને બીજે હાથે, રાજ કરનારી પ્રજાએ નાખેલ બોજો અ
ફગાવતી જાય, એ ન બની શકે. વિજેતાઓના તરફથી આવતી કોઈ પણ મહેરબાની જીતાએલી પ્રજાના કલ્યાણની ખાતર નહિ પણ રાજકર્તાઓનાજ લાભની ખાતર હોય છે. એ વાત જે ક્ષણે કોઇ પણ પરાધીન પ્રજાને, એની મેળે સુઝી આવે છે તેજ ક્ષણે એ રાજકર્તા સાથેની દરેક મરજીઆત મદદની આપ-લે તે બંધ કરે છે. રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની લડતમાં ફતેહ મેળવવાનો એજ મુખ્ય મંત્ર છે; પછી તે સ્વાતંત્ર્ય સામ્રાજ્યમાંની હોય અથવા સામ્રાજ્ય બહારની હોય. હું ઇચ્છું છું કે મારા દેશભાઇઓ મારૂં કહેવું બરાબર સમજી લે. અને જો મારૂં કહેવું તમને માન્ય ન હોય તો જે ઠરાવ તમારી આગળ મૂકવાનું માન મને મળેલું છે તે ઠરાવ તમારે ઘણું કરીને નામંજુર કરવો પડશે. હિંદુ મુસલમાન વચ્ચેની એકતાને હું અસાધારણ મહત્ત્વની ગણું છું અને તે એકતા અને બ્રિટિશ સંબંધ એ બેમાંથી એક તમે મને પસંદ કરવાનું કહો તો હું એકતા પસંદ કરૂં અને એ સંબંધ જતો કરૂં. એક તરફ પંજાબની એટલે કે હિંદુસ્તાનની બેઇજ્જત અને બીજી તરફ થોડા વખત માટેની અનવસ્થા, ઉથલ પાથલ, મારાં છોકરાંની પુસ્તકીઆ કેળવણીની બરબાદી, કચેરીઓ બંધ થવાથી કચેરીમાં જવાને ટેવાયલાઓને થતી હાડમારી, કાયદા

થઠવાની પ્રવૃત્તિને થતી બંધી, અને બ્રિટિશ સાથેના સંબંધની પડતી ખોટ; એ બેમાંથી એક પસંદ કરવું પડે તો હું પંજાબ અને હિંદુસ્તાનની ઈજ્જત, ઉથલપાથલ, નિશાળો અને કચેરીઓની બંધી અને તેનાં જે જે પરિણામો આવે તે બધાં જરાપણ અચકાયા વિના પસંદ કરૂં. જો તમારામાં એજ લાગણી સળગી રહી હોય, ઈસ્લામની ઇજ્જત બચાવવાની એટલીજ અધીરાઇ હોય અને પંજાબની આબરૂ આપણેજ જાળવવી જોઇએ એવી લાગણી તમારામાં સળગી રહી હોય તો તમે મારો આ ઠરાવ વગર અચકાયે મંજુર કરશો. પણ આટલેથીજ પૂરૂં થતું નથી.

કૌન્સિલોનો બહિષ્કાર.

કૌન્સિલોનો બહિષ્કાર--ઉમેદવારો અને મતદારોએ કરવાનો કૌંસિલનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર એ મુદ્દાની વાત ઉપર હજુ હું આવ્યો નથી. એજ એક અત્યારે ચર્ચાનો જ્યાં ત્યાં વિષય થઈ પડયો છે, અને આ સભામાં મતભેદ પડવાનો હશે તો આજ બાબતમાં પડશે—બીજી બધી બાબતમાં તમે ગમે તેમ માંડવાળ કરશો તોપણ—પડશે. જો આ સભામાં મતભેદ થશે તો તમે સમજજો કે તે ચોખ્ખા આ પ્રશ્નને અંગેજ થશે. દેશને સ્વરાજ્ય જોઇએ છે કે નહિ ?--કૌંસિલ મારફતે કે કૌંસિલ સિવાય તેનું શું કામ છે ? કૌન્સિલો મારફતે સ્વરાજ મળી શકશે એમ પ્રજા માને છે ? કૌન્સિલ સંબંધી દલિલમાં હું અત્યારે ઉતરવા માગતો નથી. મને જો જવાબ આપવાનો હક હોય તો કૌન્સિલના બહિષ્કારની વિરૂદ્ધ જે દલિલો આપવામાં આવશે તેની સામે હું ખુશીથી જવાબ આ-

પીશ. હાલ તુરત એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે જો આપણને બ્રિટિશ સરકાર ઉપર અને તેના અમલદારો ઉપર પૂરેપૂરો અવિશ્વાસ આવી ગયો હોય અને જો આપણને ખાત્રી થઈ હોય કે બ્રિટિશ સરકારને લેશ માત્ર પશ્ચાત્તાપ થયો નથી, તો "આમાં અંતઃકરણ સાથે લેવા દેવા નથી તેથી સુધારાથી સ્વરાજ્ય મળશે," એમ તમે માનીજ કેમ શકો? આ દેશ, પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કરે એમ હું ઇચ્છું છું પણ આજે તો તે બને તેમજ નથી. જ્યાં સુધી સોય અને ટાંકણીઓ જેવી નજીવી ચીજો માટે પરદેશ ઉપર આપણને આધાર રાખવો પડે છે ત્યાં સુધી પરદેશી માલનો બહિષ્કાર અશકય છે. પણ જો કોઈ આ લક્ષ સિદ્ધ કરવાને અધીરૂં થઈ ગયું હોય અને ગમે તેટલો આપભોગ આપી શકતું હોય તો હું તમારી આગળ કબુલ કરૂં છું કે આ પ્રજા પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કરે તો એક આંખના પલકારામાં બધી રાજસત્તાઓથી છુટું થઈ પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવે. એટલા માટે આ સુધારો અથવા વધારો સ્વીકારવામાં મેં આનાકાની કરી નહિ. પણ જો તમે મને નિરભિમાનપણે મારી યોજના સુંદર છે એવો દાવો કરવા દો તો હું કહીશ કે પરદેશી માલના બહિષ્કારને લીધે તે સુંદરતા જરૂર બગડે છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે એ થોડા શબ્દોથી મારી યોજનાનો ઘાટ બગડે છે. પણ હું કાંઇ યોજનાની સુંદરતાને માટેજ અહિં નથી આવ્યો. હું તો પ્રજા અમલમાં મૂકી શકે તેવી યોજના રજુ કરવા આવ્યો છું. અલબત હું કબુલ કરૂં છું કે પરદેશી માલનો બહિષ્કાર જો આપણે કરી શકીએ તો તે એક જીવતી જાગતી ચીજ છે. જો આપણે પરદેસી માલનો બહિષ્કાર કરવો હોય અને સાથે સાથે સ્વરાજ્યની સા-

ધના કરવી હોય તો તે બધું છેલ્લા પારિગ્રાફમાં આવી જાય છે. છેવટે. મારે એ કહેવાનું છે કે આ દરેક બાબતનું ગંભીર મનન કરજો અને ગમે તેવા મોટા માણસથી પણ આ બાજુ કે તે બાજુ દોરાઈ જશો નહિ. હું કહું છું કે મેં દેશની જે કાંઈ સેવા કરી હોય તેની ગણત્રી કરશો નહિ. તેને અહીં કશી લેવા દેવા નથી. દેશ આગળ હું જે યોજના મૂકું તે ભૂલ વિનાનીજ હોય એવો હું દાવો કરતો નથી. બે ચીજોનો હું દાવો કરૂં છું, મારી યોજના પછવાડે રહેલ જીવતોડ મહેનત, પુખ્ત વિચાર અને તે યોજના કાર્યમાં ઉતારવાનો અડગ નિશ્ચય. આ બે લાયકાતો તમે અચુક ધ્યાનમાં લ્યો તેમ હું જરૂર ઇચ્છું છું. તમારી પાસે કામ કરનારૂં મંડળ તૈયાર છે. રાજનીતિ ઘડવામાં તમારી પાસે હજારો અનુયાયીઓ તૈયાર છે. તેમાંના ઘણાખરા માત્ર વિચારમાંજ અનુયાયીઓ છે પણ મારી યોજનાને સ્વીકારીને આચારમાં મૂકનારા પણ ઘણા માણસો છે.

મહાત્મા ગાંધીજીનો છેલ્લો જવાબ.

રાષ્ટ્રીય સભાની ખાસ બેઠકમાં અસહકારના ઠરાવ વિરૂદ્ધ જે મુદ્દાઓ રજુ કરવામાં આવ્યા તેનો જવાબ મહાત્મા ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે વાળ્યો:—

મારી દરખાસ્ત સામે જે વાંધાઓ રજુ કરવામાં આવ્યા છે તેનો જવાબ વાળવો એ મારી ફરજ સમજું છું. તમે એક સિવાયના બધાં ભાષણો માનપૂર્વક સાંભળ્યાં છે, પરંતુ રા. જમનાદાસ દ્વારકાદાસને સાંભળવાની તમે ના પાડી તેથી હું બહુજ દીલગીર થયો છું. તમે પંડિત માવલીયા, મી. ઝીણા

અને મીસીસ બેસંટ જેવા મહાન્ આગેવાનોને સાંભળ્યા. મીસીસ બીસાંટ તથા બીજા બોલનારાઓએ જે દલીલ આપી તે પણ તમે સાંભળી છે. તેઓ સર્વેએ પ્રજાની પુષ્કળ સેવા કરેલી છે. તેઓ વર્ષો થયાં કોંગ્રેસને દોરતા આવ્યા છે, બની શકે તેટલી તમારી સેવા કરતા આવ્યા છે. તેમણે મારી દરખાસ્તની વિરૂદ્ધમાં જે દલીલો કરી છે તેને વાજબી મહત્વ આપશો એ પણ હું જાણું છું. પરંતુ એ જ વખતે હું તમને કહી દેવા માગું છું કે મારી તુલનાની ખામી અથવા તો એવી જ બીજી કોઈ ભૂલ જોવાની આતુરતા ધરાવવા છતાં મને મારો અભિપ્રાય ફેરવવાનું કશું કારણ મળ્યું નથી.

વ્યવહારૂપણાનો સવાલ.

મી. ઝીણા અને મી. દાસ કહે છે કે આ યોજના અવ્યવહારૂ છે, અમલમાં મુકી શકાય તેવી નથી. શું વસ્તુતુઃ તે અમલમાં મુકાય તેવી નથી ? હું હિમ્મત પૂર્વક કહું છું કે દરખાસ્તની વિવિધ કલમો જેને જેને લાગુ પડતી હોય એવો હરકોઈ શખ્સ આજે ને આજેજ તેનો અમલ કરી શકે છે. મી. દાસ દરખાસ્તમાંના “ક્રમશઃ” શબ્દ ઉપર ભાર મુકે છે તે વાજબી છે. તેઓ કહે છે કે ક્રમમાં ક્રમ નીશાળો અને અદાલતોના બહિષ્કારની બાબત કેટલી અવ્યવહારૂ છે તે એ “ક્રમશઃ” શબ્દ બતાવી આપે છે. હું માનપૂર્વક તેમના મતથી જુદો પડું છું. “ક્રમશઃ” વિશેષણ ઉલટું આપણી નિર્બળતા અને અનુત્સાહનું જ ખાસ સૂચન કરે છે. જો કે એ વિશેષણને લીધે તે બે કલમો ઘણી નરમ બની જાય છે તોપણ તિરસ્કારની જે શીખા આખા દેશમાં સળગી રહી છે

તેની ઉપર અને ખરા કામ કરનારાઓ જેટલે અંશે આ કાર્ય-ક્રમ સફળ બનાવવા કટિબદ્ધ થશે તેની ઉપર જ ફત્તેહનો આધાર રહેશે. સેંટ્રલ ખીલાફત કમીટીએ નીમેલી અસહકાર કમીટી જ્યાં સુધી હૈયાત છે ત્યાં સુધી એ આવી અને બીજી અનેક કલમોવાળી યોજના પ્રજા આગળ મુકયા જ કરશે, વિવિધ દલીલો અને લાલચો–દ્રવ્ય સંબંધી લાલચ નહી, પરંતુ પ્રજાને હિતાવહ થાય તેવી લાલચો, તેમજ વિનંતીઓ તમારી આગળ રજુ કરી તમારા પ્રજાકીય ઉત્સાહને જાગૃત કરી આ અસહકારની યોજનાને સફળ બનાવવા કોશેશ કરશે. મારા દોઢ મહીનાના અનુભવથી મને ખાત્રી થઇ છે કે પ્રજા આ યોજનાને વધાવી લેશે. આ કાર્યક્રમ લોકો અમલમાં નહિ મુકી શકે એમ હું તો જરાયે માનતો નથી. ઉલટું જે કોઇ શખ્સ જે કલમને અમલમાં મુકવા માગતો હશે તે તેનો આજે ને આજે જ અમલ કરી શકે છે. તેમાં મહાન્ અશકયતા જેવું કંઈ જ નથી. જેઓ ખરેખરી રીતે પરદેશી માલનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવા માંગતા હોય તેઓ પણ તે સહેલાઈથી કરી શકે છે.

પરદેશી માલનો બહિષ્કાર.

મારી યોજનાની બીજી કલમો જ્યારે વ્યવહારૂ છે ત્યારે પરદેશી માલના બહિષ્કારની કલમ અમલમાં મુકવી મુશ્કેલ છે એવો મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે. છતાં મેં તે કલમને મારી યોજનામાં શા માટે સ્થાન આપ્યું છે તે વિષે હું અગાઉ બોલી ગયો છું. પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કલ્પનામાં બરાબર હોય તો પણ જો પ્રજા ચાહે તો આજે ને આજે જ અમલમાં

મુકી શકે એવો વહેવારૂ કાર્યક્રમ જ પ્રજા સમક્ષ મુકવા હું ઘણોજ ઉત્સુક રહું છું.

પાયા વિનાનું ચણુતર.

એક મહત્વની વાત હું તમારી પાસે છુપાવવા નથી માગતો. હું તમને સૂચના આપી રાખું છું કે મેં રજુ કરેલો અસહકારનો કાર્યક્રમ જો તમે મંજુર કરવા માંગતા હો—અને વખત જતાં એની એ જ વાત સતત્ અમે તમારા કાનમાં રેડયા કરીશું—તો જેટલે અંશે બની શકે તેટલે અંશે, આવતી કાલથી જ તમારાં બાળકોને નિશાળમાંથી ઉઠાડી લેવાનું અને વકીલાત બંધ કરવાનું તમારે માથે આવી પડે છે. પરંતુ હું આગળ કહી ગયો તેમ જો તમારામાં એટલું બળ ન હોય, એટલી તત્પરતા ન હોય તો જ ક્રમશઃ વિશેષણ તમને વિચાર કરવા પુરતી છુટ આપે છે. રાષ્ટ્રીય શાળાઓ ખુલ્યા પછી જ સરકારી નિશાળોમાંથી બાળકોને ઉઠાડી લેવા અને પંચાયતો સ્થપાયા પછીજ વકીલોએ અદાલતનો ત્યાગ કરવો એવો અર્થ કરવાની હું સલાહ સ્વીકારી શકતો નથી. એમ કહેવું એ તો પાયા પહેલાનું ચણુતર ગણાય. બાળકોને કેળવ્યા વગર સુંદર ચણુતર તો શું પણ ઘાસનું એક ઝુંપડુ પણ ઉભું ન કરી શકું. પ્રજા એકવાર લડાઈમાં ઉતરી—પછી ભલે તે લડાઇ ખુનામરકીવાળી હોય અથવા ખુનામરકી વિનાની હોય—એટલે એની નીશાળો અને અદાલતો તો તત્કાલ જ બંધ થવી જોઇએ. મેં પોતે બે લડાઈઓ નીહાળી છે. તે બન્ને પ્રસંગે નીશાળો તથા અદાલતો બંધ પડેલી મેં જોઈ હતી. લોકોને પોતાના ખાનગી કજીઆનો વિચાર કરવા જેટલી પણ ફુરસદ ન હતી.

માબાપોએ વિચાર્યું કે અમારાં બાળકો આવુ દુર્દશાવાળી અવસ્થામાં જીંદગી ગુજારે તે કરતાં આવા આપત્કાળમાં થોડા વખતને માટે નીશાળો છોડી દેવાથી તેઓ ઉંચામાં ઉંચી કેળવણી મેળવી શકશે. નીશાળો અને અદાલતોના ત્યાગની એ કલમો પ્રજાની લાગણીની ખરી કસોટી કરાવશે. પ્રજાની જો ખરી લાગણી હશે તો એ બન્ને કલમોને વધાવી લેશે.

નોટીસની આવશ્યકતા.

બ્રીટીશ રાષ્ટ્રને અગાઉથી નોટીસ આપ્યા વિના અસહકારના કાર્યક્રમમાં સ્વરાજ્યની માગણી ભેળવવા સામે વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. માની લેવામાં આવી છે એવીજ વસ્તુસ્થિતિ હોત તો તે વાંધો વાજબી લેખાત. પરંતુ એક વાત રા. પાલ અને રા. ઝીનાના પણ કદાચ લક્ષ બહાર થઇ ગયેલી લાગે છે કે મારા અસહકારના કાર્યક્રમમાં સ્વરાજ્યની માગણી નવી દાખલ કરેલી છે માટે જ આ નોટીસ આપવાનો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. પરંતુ સ્વરાજ્યની માગણીનું તત્વ કંઇ નવું નથી. જો સ્વરાજ્યને માટે આપણે નવેસરથી માગણી કરતા હોઇએ તો તેમની દલીલ સામે કંઈ કહેવાપણું ન રહે, એક આબરૂદાર પ્રજા તરીકે આપણે બ્રીટીશ રાષ્ટ્રને સ્પષ્ટ તેમજ વજનદાર નોટીસ આપી દેવી જોઇએ. પણ મેં જે કાર્યક્રમ તમારી આગળ રજુ કર્યો છે તેમાં એવી જાતનું કશું જ નથી. પંજાબમાં જે જુલમો થયા તેવા ફરીથી ન થવા પામે તે માટે સ્વરાજ્ય જરૂરનું છે એમ હું કહી ગયો છું. મારા કાર્યક્રમમાં સ્વરાજ્યની સ્વતંત્ર માગણી નથી, ભવિષ્યમાં અન્યાયો ન થવા પામે એટલા માટે જ મેં સ્વરાજ્યની ઉપસૂચના કરી છે,

અને આ મહાસભા પણ એવી સલામતીમે સંમતી આપે કે જ. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે તેમાં કંઇજ ગેરવાજબી નથી. જરા આગળ જઈએ. ભાઈ ઝીના અને પંડિત માલવીઆએ મી. પાલનો કાર્યક્રમ સ્વીકાર્યો છે. તમે જોશો કે તેમાં કેટલીક કલમો કાલથી જ અમલમાં મુકવાની છે. સુધારામાં ખાસ કહ્યું છે તે એ છે કે બીજી કલમો આગળ ઉપર અમલમાં મુકાશે, અને મીશન પોતાનું કામ ચલાવતું હોય તે દરમીયાન અસહકારની યોજનાનો થોડો અમલ હિંદની પ્રજા પાસે કરાવવો. હું ધારૂં છું કે એ હેતુને માટે કોંગ્રેસ પુરતી નોટીસ ગણી લેશે. અને એમ કરવામાં આખી પ્રજાની પ્રતિષ્ઠાને ધકકો લાગતો નથી એમ ગણી લેશે.

કાઉન્સીલોનો બહિષ્કાર.

કાઉન્સીલોના બહિષ્કાર વિષેના છેલ્લા વાંધા સંબંધે હવે હું બોલીશ. મારે કબુલ કરવું જોઇએ કે કાઉન્સીલમાં જવાની તરફેણમાં એક પણ વજુદવાળી દલીલ મેં ન સાંભળી. કાઉન્સીલો મારફત, ૩૫ વર્ષમાં આપણે કંઈક કરી શક્યા છીએ એટલો એકજ મુદ્દો સૌએ રજુ કર્યો. નવી સુધારેલી કાઉન્સીલો એ આપણી હીલચાલોનુંજ એક ખરેખરૂં પરિણામ છે એમ પણ અહીંઆ કહેવામાં આવ્યું. હું તે કબુલ કરૂંછું. કાઉન્સીલોમાં આપણી બહુમતી હોય તો આપણે ત્યાં જઇને વિઘ્ન નાખી શકીએ એમ જે કહેવામાં આવ્યું તે પણ મને કબૂલ છે. આપણે કાઉન્સીલોમાં જઇએ તો સરકારને અથવા તો રાજવ્યંવસ્થાને પાંગળી બનાવી દઈ શકીએ. પરંતુ અંગ્રેજી ઇતિહાસના એક અભ્યાસી તરીકે હું એવો નમ્ર અભિપ્રાય ધરાવુંછું અને વિલાયતમાં તો એ વાત ત્યાંના જાહેર

જીવનમાં એક વ્યવહારૂ સિદ્ધાંત તરીકે મનાઈ ગઇ છે કે હર-કોઈ સંસ્થા વિરોધમાંથીજ ઉલટું પોષણ પામી વૃદ્ધી પામે છે. કાઉન્સીલોને માટે જ્યારે ઉમેદવારો બ્હાર પડે છે ત્યારે રાષ્ટ્રીય પક્ષના માણસો કાઉન્સીલથી અળગા રહે એમ સરકાર નથી માંગતી એ વાતની હું તમને ખાત્રી આપુંછું. રાષ્ટ્રીય પક્ષના માણસોને કાઉન્સીલમાં લઈ લેવાને સરકાર પોતે ઉત્સુક રહે છે. મારા આ પુરાવાને તમે ફાવે તેટલું વજન આપો. તમને કદાચ તે પુરાવો ખોટો પણ લાગે. પરંતુ તે પુરાવો તો છેજ. મારી દ્રઢ માન્યતા છે કે જેઓ યથાર્થ પ્રજાસેવા કરવા માગે છે તેઓ કાઉન્સીલોમાં જવાને બદલે કાઉન્સીલોની બ્હાર રહીનેજ ઘણા વધારે પ્રમાણમાં કરી શકે છે. સ્વર્ગસ્થ અને અપ્રતિમ લોકમાન્ય તિલકની સત્તાનું ગુપ્ત રહસ્ય શું છે ? જો તેઓ કાઉન્સીલમાં જતા હોત તો હિંદના લાખો માણસો ઉપર એવી અલૌકિક અસર જમાવી શકયા હોત ?

લોકમાન્ય તિલક અને અસહકાર.

લોકમાન્યના અભિપ્રાય વિષેનો પુરાવો તમારી આગળ રજુ થયો, પરંતુ આ યોજનાના સંબંધમાં તેઓ કેવો મત ધરાવતા તે તમને નથી જણાવવામાં આવ્યું એ જોઈ હું બહુ દીલગીર થયો છું. પરંતુ જ્યારે એ વાત રજુ કરી દેવામાં આવી છે ત્યારે મારે મારી પાસેનો પુરાવો આપી દેવો જોઇએ. લોકમાન્યના મૃત્યુ અગાઉ પંદર દિવસે તેમની ઈચ્છાથી હું તથા ભાઇ શાકતઅલી તેમની પાસે ગયા હતા. તે વખતે તેમણે કહ્યું કે—“ હું પોતે એવા મતનો છું કે કાઉન્સીલોમાં જઇને જરૂર પડે ત્યારે સરકારને હરકત કરવી અને જરૂર પડે ત્યારે સહકાર કરવો. ” ભાઈ શૌકતઅલીએ પૂછયું કે—

" આપે દિલ્હીમાં મુસલમાનોને જે વચન આપ્યું હતું તેનું શું ? " તે પ્રસંગે હું ત્યાં પણ હાજર હતો. લોકમાન્યે તુરતમાંજ જવાબ આપ્યો કે—" બેશક, જો મુસલમાનો તેમ કરે " તેમણે એ શબ્દો ઉપર ભાર મૂકયો અને એ વચનો કંઈ કાઉન્સીલોના બહિષ્કાર પુરતાંજ ન હતાં, " તો હું તમને કોલ આપું છું કે મારો પક્ષ તમારી જોડે ઉભો રહેશે. " મારા આ કથનની વધારે પડતી કીમત હું તમારી પાસે નથી અંકાવવા માંગતો. લોક૦ તિલકના નામમાં જાદુઈ શક્તિ હતી તેમજ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિને માટે સ્વર્ગસ્થ લોકમાન્ય અસાધારણ તપશ્ચર્યા કરી રહ્યા હતા તેથી તેમના અભિપ્રાયનું કુદરતી રીતે ઘણું વજન પડે એ હું જાણુંછું.

અદાલતો અને કેળવણીનો ભોગ.

આ કાઉન્સીલોનો અર્થ શું છે? હું તમારી અને આગેવાનોની આગળ એક સાદી કસોટી રજુ કરૂં છું તે એ છે કે આપણે જે અન્યાયોનો વિચાર ચલાવવા અહીં ભેગા થયા છીએ તે ખીલાફત અને પંજાબના અન્યાયો છે અને તે કસોટી ઉપર તમારી યોજના કસી જુઓ. શું તમે માનો છો કે કાઉન્સીલમાં જવાથી અને ત્યાં વાદ વિવાદ ચલાવવાથી તમે બ્રિટીશ પ્રધાનો ઉપર સીધી અસર કરી શકો અને તુર્કી સાથેની સરતો ફેરવાવી શકો તથા પંજાબના અન્યાયો માટે પશ્ચાત્તાપ કરાવી શકો ? આપણા માનવંત બન્ધુ અને નાયક પંડિત માલવીયાજી કહે છે કે કોંગ્રેસ–સબ–કમીટીની ઘણી ખરી માગણીઓ હવે પુરી પડશે. કારણ કે જુલમમાં ભાગ લેનારા ઘણા ખરા અમલદારો ચાલ્યા ગયા છે, અગર જવાના

છે અને ખુદ વાઇસરોય પણ એપ્રીલમાં તો ચાલ્યા જશે. હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે મેં પોતે તો આટલું જ કરાવવા રીપોર્ટમાં કલમ નથી વાપરી. મેં તો આ વિષે ચર્ચા થઈ ત્યારે જ એ વાત પર ભાર મુકયો હતો કે અમલદારોને તેમની નાલાયકી અને જુલમાટની ખાતર જ બરતરફ કરવા જોઈએ, તેમને તેમના અપરાધની દ્રષ્ટિએ બરતરફ કરવા જોઈએ, તેમની નોકરીની મુદત પુરી થયે નહીં. મેં એમ પણ કહ્યું હતું કે વાઇસરોય પણ જો પોતાની મુદત પુરી થયા અગાઉ રાજીનામું ન આપે તો તેમને રીટાયર થવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. મુદત પુરી થયે તો વાઈસરોય શું કે બીજા અમલદારો શું કયારે જાય છે એ લઇને મારે શું કરવું છે? અમલદારોને જ્યાં સુધી તેમનાં કૃત્યો બદલ સજાના રૂપમાં બરતરફ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મારો અર્થ સરતો નથી. મારે તેમની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરાવવો છે, તેમનાં અંતઃકરણ બદલાવવાં છે અને તેમાંનું કશું હું તો જોઈ શકતો નથી. એવી સ્થિતિની અમૃતસર કોંગ્રેસ વેળા મેં ઉમેદ રાખી હતી અને તેથી જ સરકાર જોડે સહકાર કરવાની તરફેણ મેં કરી હતી. પણ પાછળથી મારી આંખો ઉઘડી અને મેં દુઃખી અંતઃકરણે જોયું કે પંજાબ અને ખીલાફતના અન્યાયો જેમના તેમજ રહી ગયા છે. મને એવો ચોખ્ખો ભાસ થઈ ગયો કે બ્રીટીશ પ્રધાન મંડળે અથવા તો સરકારે કોઇએ કદિ હિંદનું ભલું તો ઇચ્છિયું જ નથી. પશ્ચાત્તાપને બદલે ઉલટું તમને દેખાડી દેવામાં આવ્યું કે જો બ્રીટીશ રાજ્ય હેઠળ તમારે રહેવું હોય તો તેની કીમત તરીકે તમારે જુલમ અને ત્રાસ સ્વીકારી લેવા પડશે. અને એટલા માટે જ અત્યારની આપણી

અદાલતોની અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થાપી ન શકું તો મ્હારાં છોકરાંઓના શિક્ષણની સુદ્ધાં, હું એ જાળીમોની ટોળીને ભેટ ચડાવી દેવા ઇચ્છું છું.

નિશાળોનો ત્યાગ.

પણ એવી રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થપાય અને પછી છોકરાંઓને આપણે શાળામાંથી ઉઠાડીએ એવી રાહ જોવાની હું ચોખ્ખી ના પાડું છું. જરૂર સમજાશે એટલે સાધનો તો એની મેળે ઉભાં થશે. આપણાં છોકરાં નિશાળ વિનાના થશે, એટલે હું કહું છું કે આપણા પૂજ્ય નેતા પંડિત માલવીય પોતે રાષ્ટ્રીય શાળા માટે ઉઘરાણું કરવા ઠેક ઠેકાણે ફરશે. હું હિંદીઓને કેળવણીનો ઉપવાસ કરાવવા નથી માંગતો, દરેક હિંદી યોગ્ય ધોરણે કેળવાય, પોતાના રાષ્ટ્રની મહત્તા સમજતો થાય અને આ ગુલામ બનાવનારી કેળવણી ન લે એમ હું ઇચ્છું છું.

પ્રજામત.

બીજી કેટલીક બાબતો પડતી મુકી બેજ બાબતો ફરીથી કહીશ. પ્રજા ઝીણા ભેદ નથી સમજી શકતી, પ્રજા તો એમજ કહેશે કે અસહકાર મથાળેથીજ શરૂ થવો જોઈએ. એટલે કે જે મંડળ ખોટી રીતે પ્રજામાં પ્રતિનિધિ ગણાયું છે તે–એટલે "નવી સુધારેલી ધારાસભા" માં માણસોએ અસહકાર સૌ-પહેલો શરૂ કરવો જોઈએ. અને જો દેશના ઉત્તમ પુરૂષો સરકારની સાથે જોડાવાની સાફ ના પાડી દે તો હું ખાત્રી આપું છું કે સરકારની આંખો જરૂર ઉઘડી જાય. વાત તો એમ છે કે કાઉન્સીલમાં જવાની ના પાડનારા, કાઉન્સીલોનો બહિષ્કાર કરીનેજ કંઈ બેસી રહેશે નહીં પણ દેશની એક છેડાથી બીજા છેડા

સુધી ફરીને, સરકારની નહીં પણ લોકોની નજરે એકે એક પ્રજાકીય ફરીયાદ લાવશે અને કોંગ્રેસ પણ વરસો વરસ એ ફરીયાદને જાહેર કર્યા કરશે; જેથી એ વધતા જતા અન્યાયોનો સમુહ આખી પ્રજાને ખળભળાવી દે અને પોતાનો ગુસ્સો અને ગરમી એક ઠેકાણે સાચવી રાખી તેને અદમ્ય કાર્યશક્તિના રૂપમાં ફેરવવાની શકિત પ્રજાને આપે.

મુસલમાનોનો નિર્ણય.

આ મૂળભૂત અને ચોક્કસ થઈ ગયેલી વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે મુસ્લીમ લીગ તો કાઉન્સીલોનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પોકારી ચૂકી છે. આપણો ચોથો ભાગ એક મેર ખેંચે અને ત્રણ ભાગ એથી તદ્દન ઉલટી દિશાએ ખેંચે એ તે કંઈ બને ખરૂં? બન્ને સ્વતંત્ર છતાં એકજ દિશાએ ધસે એ તો હું સમજી શકું છું પણ અહીં તો બન્ને સામસામા ખેંચતાણ કરશે. એમ થાય તે શું સારૂ છે ? દરેક મુસલમાન કાઉન્સીલનો બહિષ્કાર કરે તો હિન્દુઓ કાઉન્સીલમાં રહીને, અડચણ કરવાની નીતિ અખત્યાર કરીને કશો લાભ ઉઠાવી શકે ખરા ? મુસલમાનો તો ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ કાઉન્સીલોમાં જઇ વફાદારીના સોગંદ લેવાને પાપ માને છે. અહીં દર વર્ષે જે વ્યવહાર કુશળ રાજનૈતિક આગેવાનો આવે છે તેમને આ વાત ભુલવાની નથી. જો તેઓ એમ માનતા હોય કે મુસલમાનોના ઠરાવ, ઠરાવ નહીં પણ ધાર્મિક ભાવનાઓ જેવા છે અને તેમના મન ફેરવી શકાશે તો મારી દલીલ અલબત ભાંગી પડે છે. પણ જો તમે માનતા હો કે મુસલમાનો જીવ પર આવી ગયા છે, તેઓ થએલા અન્યાયથી ઉકળી રહયા છે અને દિવસ જતા જાય છે

તેમ એ અન્યાય સામેની લાગણીઓ મોળી પડવાને કે ભુલાઇ જવાને બદલે વધુ વધુ તીવ્ર થતી જવાની, તો તમે જોશો કે હિંદુ મદદ કરે કે ન કરે તોપણ મુસલમાનો તો હંમેશાં આગળ વધ્યે જ જવાના. એજ બાબતનો નિર્ણય આ કોંગ્રેસે કરવાનો છે. તેથી હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે મેં વગર વિચાર્યે આ રસ્તો નથી પકડયો. મ્હારા જેવા એક સામાન્ય, એકાકી, ભૂલને પાત્ર માણુસે કુતુહળ કે ગમ્મતની ખાતર દેશના સારામાં સારા આગેવાનો સામે ઉભા રહેવાનું માથે નથી લીધું. એમાંજ હું ધર્મ જોઇ રહયો છું. હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે એકતા કરવી હોય અને તે કાયમની કરવી હોય તો અત્યારે જ્યાં સુધી મુસલમાનો ખાનદાન રસ્તે ખુનામરકી વગર, ગેરવાજબી માગણીઓ ન કરતાં ન્યાયની માગણી કરી રહયા છે ત્યાં સુધી હિંદુઓએ સંપૂર્ણ રીતે તેમની પડખે ઉભા રહ્યા વિના છુટકો નથી.

ઉપસંહાર

મારે જવાબ વાળવા જેવી બીજી ઘણી બાબતો રહી જાય છે. પણ મેં તમારી ધીરજને હદ ઉપરાંત તાવી છે. મારે જે કહેવાનું હતું તે મેં એક વડીલ તરીકે નહીં પણ ઠંડા મીજાજથી તમારી પાસે કહ્યું છે. જો એક ન્યાયાધીશ તરીકે બોલવાનું મારે માટે શકય હોય અને હું તમને ખાત્રી આપુ છું ન્યાયાધીશની પેઠે આખી દલીલ સીધી અને સાદી રીતે રજુ કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો છે, તો તેને માટે હું પંડિત માલવીયાજીનો ઘણો આભારી છું. મારે અને તેમને કેવી જાતનો સંબ છે તેની દેશને ખબર નથી. એમને રીઝવવાની ખાતર, અને માનપૂર્વક તેમની પછવાડે પછવાડે પગલા ભરવાની ખાતર હું

પ્રાણ આપતાં પણ ન અચકાઉં. પણ જ્યારે ફરજ અને સિદ્ધાંતની વાત આવી પડે ત્યારે તો એમને અનુસરવાની ફરજમાંથી હું મુક્ત થાઉં છું. તેઓ પણ મને મુક્ત કરે છે. અને જો હું એમને માન આપવા છતાં એમના મતથી જુદો, પરંતુ મ્હારા અંતઃકરણને શુદ્ધ લાગતો માર્ગ લઇ શકું છું તો આ મંડપમાં મળેલાં સર્વની પાસેથી પણ હું અંતઃકરણપૂર્વક એજ માગી લઉં છું કે મ્હારા પોતાના વિષેનો કોઈ પણ જાતનો ખ્યાલ તમારો મત બાંધવામાં બીલકુલ વચ્ચે ન આવવા દેતાં તમે આ ઠરાવ ઉપર તમારો મત આપજો. અંતે જો તમે આ ઠરાવ મંજુર કરો તો તે ઉઘાડી આંખે કરજો. જો તમારામાંનો હરેકે હરેક જણ દેશને માટે અને કાયમની હિંદુ—મુસલમાન એક્તાને માટે ઠરાવમાં સુચવેલો આપભોગ આપવા તૈયાર અને શક્તિમાન હો તો વગર આનાકાનીએ આ ઠરાવ પસાર કરજો અને ન હો તો તેટલી જ દ્રઢતાપૂર્વક તેને નામંજુર કરવાનું બળ બતાવજો.

નોન–કોઓપરેશન.

નોન–કોઓપરેશનના વિચારની અસર હવે જણાવા લાગી છે એટલે જેમ પેસિવ રીઝિસ્ટન્સને સારૂ એક શબ્દ શોધવાની મને જરૂર જણાઈ તેમ નોન–કોઓપરેશનને સારૂ પણ એક સમજી શકાય તેવા શબ્દની હવે જરૂર જોઉં છું. અસહકાર એ શબ્દ તો તુરત હોઠે આવે છે. પણ બીજો સારો શબ્દ શોધવામાં વાંચનારની મદદ માગું છું.

અસહકાર ઉપર વિદૂષી બાઈ મીસીઝ બેસંટે સખ્ત ટીકા કરી છે. તેમજ ટાઇમ્સ ઓફ્ ઇંડીયામાં એક લેખકે અને તંત્રીએ કરી છે. મીસીઝ બેસંટની હિંદની સેવા એવી કીમતી છે, તેમનો ઉદ્યમ એવો ભારે છે, તેમનો હિંદ પ્રત્યેનો પ્રેમ એવો સુંદર છે કે એમના લખાણોની ટીકા કરતાં કે તેમનાથી મતભેદ જણાવતાં મને આંચકોજ આવે. પણ આપણે જેમને વડીલ માનીએ તેમનાથી પણ આદરપૂર્વક મતભેદ રાખી શકીએ છીએ એ તત્વને મેં હમેશાં સ્વીકાર્યું છે તેથી આ વેળા પણ મારો મતભેદ જાહેર કરવાની મને હિંમત રહી છે.

ત્રણે લેખકોને મોટો ભય એ છે કે અસહકારથી ખુનામરકી થયા વિના નહિ રહે. ખુનામરકી કોઈ કાળે નહિ જ થાય એવું તો આપણે નથી કહી શકતા પણ ખુનામરકી ન થાય એવા બધા ઉપાયો લીધા પછી આપણે આપણા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ એમ તો મને લાગે છે. ખુનામરકી કરનાર અસહકારની રાહ જ જોઈને બેઠા છે એવું આપણે જાણીએ તો જરૂર અસહકાર મોકુફ રાખવો જોઈએ. મારી માન્યતા તો એવી છે કે ખુનામરકી અટકાવવામાં જ મુસલમાનોની જીત રહેલી છે. એ વાત તેઓ એટલે દરજ્જે ભૂલી ગયા

છે કે ખુનામરકી અટકી જ રહેશે. તેઓ જાણે છે કે અસહકાર ખુનામરકીની સાથે એક ઘડીભર પણ ન નભી શકે.

કોઈ કહેશે કે આખા હિંદમાં ખુનામરકી થતી કોણ અટકાવી શકે? તેનો જવાબ એ જ કે જેમ સેનામાં જો અણધારેલું કંઈ બને તો સેનાનો ભંગ થાય તેમ જ જો આપણે એક બન્યા હોઈએ તો ખુનામરકી ઈ. અકસ્માતો અટકાવવાની શક્તિ આપણામાં આવવી જ જોઈએ. તે મળતાં પહેલાં આપણાથી ભૂલો થશે, ભૂલો સુધારવી પડશે એ બધું હું માનું છું. પણ તેટલો કાબુ પ્રજાએ પોતાની પર મેળવવો જોઈશે એમ પણ હું જાણું છું. તે કાબુ મેળવવાનો આ ભારે પ્રસંગ છે એમ મને જણાય છે.

અસહકારનો પ્રચાર કરનારા પોતાનું કાર્ય જાણતા નથી એવું આ લેખકો માની લે છે પણ એવું માનવાનું કંઈ જ કારણ નથી. અસહકારની સીડીએ ફલંગ મારીને તેઓ નથી ચઢવાના પણ પગથીએ પગથીએ પોતાનો માર્ગ જોતા જોતા ચઢશે તો પડવાનો ભય ઘણો ઓછો રહેશે.

અસહકારમાં જોખમો તો છે જ તેમ છતાં તે વિના બીજો ઉપાય નથી રહ્યો. જો ખિલાફતનો ગેરઈનસાફી ફેસલો અસહ્ય હોય તો કંઇક રસ્તો જોઇએ જ. અસહકાર રૂપી હથીઆર પણ ન હોય તો માત્ર ખુનામરકી જ પ્રજાની પાસે રહે છે, અને ખુનામરકીનો ઈલાજ તો દર્દ કરતાં ભયંકર છે. કેમકે ઉદ્દેશ ગુસ્સાને સારૂ ક્ષોભ શોધવાનો નથી પણ ખિલાફતનાં મામલામાં ન્યાય મેળવવાનો છે. ખુનામરકીથી ન્યાય મળનાર નથી એટલે અસહકાર સિવાય બીજું હથિયાર જ નથી એવું મને તો લાગે છે.

સત્યાગ્રહ આશ્રમ } મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

(નવજીવન.)

આપભોગનો ધર્મ.

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनं
नायं लोकोस्त्य यज्ञस्य कुतोन्यः कुरुसत्तम ॥

गीताजी.

करहि जाइ तपु शैलकुमारी । नारद कहा सो सत्य विचारी ।
मातुपितहि पुनि यहमत भावा । तपु सुखप्रद दुख दोष नसावा ॥
तप आधार सब सृष्टि भवानी । करहि जाइ तप अस जिय जानी ॥

તુલસી રામાયણ,

યજ્ઞના ઘણાએ અર્થ કરી શકાય છે, પણ સ્વધર્મને સામાન્ય એવો યજ્ઞનો એકજ અર્થ છે, અને તે એ કે ખરેખરી ઉન્નતિને સારૂ પ્રાણાર્પણ કરવા લગી તૈયાર રહેવું. પાર્વતીને શિવજી જેવા પતિ જોઈતા હતા, તેથી તેને તપ કરવાનો હુકમ થયો. તેણે કેવા પ્રકારનું તપ કર્યું એ જાણવાની જેને ઈચ્છા થાય તેણે તુલસીદાસનો અપૂર્વ ગ્રંથ જોઈ લેવો. મા પોતાના ભોગે પોતાનાં છોકરાંને જન્મ આપે છે અને ઉછેરે છે. મૃત્યુમાંથીજ જન્મ સંભવે છે. અનાજનાં બીજ ભોંયમાં દટાઈ સડે છે, મરે છે, તોજ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું સત્ય પ્રગટ કરવાને સારૂ પારાવાર દુઃખ સહન કર્યું, પોતાનાંને ઉગારવા સારૂ જીસસે કાંટાનો મુગટ પહેર્યો, પોતાના હાથ પગમાં ખીલા ભોંકાવા દીધા અને રીબાઈને પ્રાણત્યાગ કર્યો. એવો યજ્ઞ કરવાનો અનાદિકાળથી ચાલતો આવેલો વિધિ છે. યજ્ઞ વિના પૃથ્વી એક ઘડી પણ ન નભી શકે. તુર્કોએ ઈસ્તંબોલ સર કર્યું તેના પહેલાં અસંખ્ય સિપાઈઓનો ભોગ ક્યો અને તેનાં મુડદાંઓનો પૂલ બનાવ્યો. હિંદુસ્તાનમાં આપણે આ અચલિત આપભોગનો ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરીને

ફૂશને આગળ ચઢાવવા ઈચ્છતા હોઇએ એવો આભાસ મને આવ્યાજ કરે છે.

આપણે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય ઈચ્છીએ છીએ પણ એકે જાન ખોવા ઈચ્છતા નથી. પૈસાનો ભોગ પણ આપ્યા વિના ચાલે તો ચલાવી લેવા ઈચ્છીએ છીએ. અસહકારની ઘણી ધાસ્તી ઘણાઓને લાગી છે તેનું કારણ શું હશે? એ વિચારૂં છું ત્યાં બેજ કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો એ કે લોકો નોકરી છોડીને બેસે તો ભૂખે મરે; અને બીજું જો કદાચ કોઈની ભૂલ થઈ જાય અને સરકારનો દારૂગોળો ચાલે તો હજારોની જાન જાય. એટલે કે ખીલાફતના જેવા અઘરા અને મહાન પ્રશ્નની ઉકેલ આપણે જરાએ દુઃખ ભોગવ્યા વિના કરવાને ઈચ્છીએ છીએ. અસહકાર એ એક પ્રકારનો સ્હેલામાં સ્હેલો યજ્ઞ છે, એક નાનકડું તપ છે, તેમાં થોડો આપભોગ રહ્યો છે. વીસ પચીસ હજાર કે લાખ દોઢ લાખ માણસ ન્યાય મેળવવા ખાતર, અન્યાયમાં ભાગ લેતા બંધ થવાને ખાતર, પોતાની નોકરી છોડે એમાં હું કશુંએ દુઃખ ન માનું એટલુંજ નહિ, પણ સુવ્યવસ્થિત સંસ્થા જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં એવા દુઃખને હું સ્વાભાવિક માનું અને લોકો એવા દુઃખથી ન્હાસે નહિ પણ હર્ષપૂર્વક તેની ભેટ કરે. ખીલાફત જેવા પ્રશ્નનો સીધો ફડચો કરવાને હજારો માણસો પાયમાલ થઈ જાય તેની મને જરાએ ચિંતા નહિ થાય. તેને તો હું ધર્મભાવનાની કસોટી સમજું. એવું દુઃખ ભોગવ્યા વિના જીત નજ મળે એમ હું માનું અને એવું દુઃખ ઘણા માણસો ભોગવે તો જીત મળ્યા વિના નજ રહે એમ પણ હું માનું.

અસહકાર કરવાને લીધે સરકાર તરફથી અમે તે દુઃખ

પડે તેથી મને ક્ષોભ કે ભય થાય જ નહિ. જેમ સરકાર તરફથી વધારે દુ:ખ પડે તેમ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ વહેલો થાય એવી મારી દઢ માન્યતા છે.

ભય માત્ર એક જ રહે છે. રખેને લોકો તરફથી કાંઇ ભૂલ થાય, રખેને લોકો વાંકમાં આવે અને સજાપાત્ર થાય. રખેને કોઈ ગુસ્સામાં આવીને કોઇ અમલદારને ઇજા દે કે તેનું ખૂન કરે. એમ થાય તો આપભોગના યજ્ઞના શુદ્ધ ધર્મને હાનિ પહોંચે અને તેટલે દરજ્જે ઇચ્છેલું પરિણામ મળવામાં ઢીલ થાય. આહૂતિ વિશુદ્ધ વસ્તુની જ અપાય. હરિશ્ચંદ્રમાં જરા પણ અપવિત્રતા હોત અને તેણે રાજપાટનો ત્યાગ કર્યો હોત તો આપણે તેનો મહિમા આજે ન ગાતા હોત. જીસસમાં સંપૂર્ણ નિર્દોષતા કલ્પીને જ ખ્રિસ્તી મત માનનારાએ તેને તારનારની ઉપમા આપી. એ પ્રમાણે વિચારતાં જો ખીલાફતના કે બીજા કોઇ પણ પ્રશ્નમાં આપણા તરફથી કંઈ પણ દોષ થવાનો જરા પણ સંભવ ન હોય તો અસહકારને સંપૂર્ણ વેગે આપણે તુરત ચલાવી શકીએ. તેનાં પગથીઆં રાખ્યાં છે એ પણ આપણી નિર્દોષતાને વિષે શંકા રહેલી છે તેથી. આમ વિચાર કરતાં અને આપભોગ એ એક હિંદુસ્થાનની ઉન્નતિને સારૂ આવશ્યક ધર્મ છે, એમ માનતાં અસહકારને વિષે આપણને જરાએ ભય ન રહેવો જોઇએ એટલુંજ નહિ પણ આપણે સમજવું જોઇએ કે અસહકાર અથવા તો એવા પ્રકારના કોઈ પણ યજ્ઞ અથવા તપ વિના આપણે નથી ખિલાફતનો ઉકેલ કરી શકવાના, નથી પંજાબને વિષે ન્યાય મેળવી શકવાના કે નથી સ્વરાજ્ય ભોગવી શકવાના.

નવજીવન તા. ૨૦, જુન, ૧૯૨૦ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

અસહકાર.

પહેલી ઑગસ્ટ પહેલાં કંઈ ખિલાફતનો મામલો સંતોષકારક રીતે પૂરો થાય અથવા તો સુલેહની શરતો ફરી તપાસવાનું વચન મળે એવી આશા રખાય નહિ; એટલે આપણે અસહકાર કરવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. કમીટી તેની તૈયારી કરી રહેલી છે. હાલ તુરતમાં નીચેની બાબતો થઈ શકે છે:—

(૧) નવી લોનો ન લેવી.

(૨) દિવાની કે લશ્કરી નોકરીની ભરતીમાં નામ ન નોંધાવવું.

મેસોપોટેમિઆને કબજામાં રાખવાનો સરકારને કશો હક નથી. મેંડેટનો અર્થ કબજા શિવાય બીજો કંઈજ નથી. વળી ત્યાં તો અરબો હિંદી સિપાહીને જોવા પણ નથી ચાહતા એવા ખબર છાપાંઓમાં આવે છે. એમ હોય યા ન હોય પણ દરેક હિંદીની ફરજ છે કે તેણે આવી નોકરીમાં દાખલ નજ થવું. મેસોપોટેમિઆમાં જેઓ જાય તે તો પૈસા અર્થેજ જાય. આપણાથી કંઈજ ન થઈ શકે તોપણ ત્યાં જવાનું તો આપણે છોડવુંજ જોઇએ.

અરબોની ઉપર જોરજુલમથી રાજ્ય ચલાવવાની તો આપણી ફરજ ન હોય. પણ આપણે જેઓ ગુલામ નથી રહેવા ઇચ્છતા તેઓ બીજાને ગુલામ બનાવવા તો નજ ઇચ્છીએ.

એટલે નવી લોનો ન લેવી અને નવી સરકારી નોકરીમાં—

તેમાંએ મેસોપોટેમિઆ વિ. જવાની નોકરીમાં—આપણે આજ-બીજ દાખલ ન થવું ઘટે.

આ ઉપરાંત પહેલી ઓગસ્ટથી નીચેની બાબતોનો અમલ થશે એવી ઉમેદ રખાય છે.

(૧) ખિતાબો ને માનના હોદ્દા છોડી દેવા.

(૨) કાઉન્સિલોનો બહિષ્કાર કરવો.

(૩) સરકારી નિશાળોમાંથી માબાપોએ પોતાનાં છોકરાંને ઉઠાડી લેવાં.

(૪) વકીલોએ વકીલાત બંધ કરવી અને પ્રજાના દિવાની કજીયા ઘરમેળે પતાવવા.

(૫) સરકારી જલસા પાર્ટી વિગેરેમાં આમંત્રણ મળે તો તેનો વિનયપૂર્વક પણ કેવળ અસહકાર એજ કારણ બતાવી ઈનકાર કરવો.

ખિલાફતની બાબતમાં ફડચો ન થાય તો ઉપરની વસ્તુનો પહેલી ઓગસ્ટથી અમલ થવાનો સંભવ છે.

લાલા લજપતરાયે પંજાબની બાબતમાં પંજાબ વિષે ન્યાય ન મળે તો કાઉન્સિલનો બૉયકૉટ કરવા રૂપી અસહકારની વાત જાહેર કરી છે. એટલે હવે આપણે માની લઈએ કે —ખિલાફતના મામલામાં પંજાબ પણ ભળ્યું કહેવાય. જેમ ખિલાફતમાં આગેવાની મુસલમાનની હોય તેમ પંજાબ બાબત આગેવાની પંજાબીઓની હોવી જોઈએ. પંજાબી અસહકાર ન કરે તો હિંદુસ્થાનના બીજા ભાગો ન કરી શકે એમ કહી શકાય.

આપણે એટલી આશા રાખીશું કે લાલાજી કાઉન્સિલના ત્યાગથી નહિ અટકે. જ્યાં લગી આપણે જીત ન મેળવીએ ત્યાં લગી આપણું અસહકારનું કુંડાળું મોટું કર્યા કરવું પડશે ને જે ચાર પગથિઆં સૂચવ્યાં છે તે લેવા આપણે તૈયાર રહેવું જોઇએ. જો કે મારી ખાત્રી છે કે કાઉન્સિલના બૉયકૉટમાં પ્રજા સમસ્ત ભળો યા ન ભળો તોયે જીત મળે.

કાઉન્સિલને વિષે ત્રણ મતભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે.

(૧) અસહકાર નજ કરવો.

(૨) કાઉન્સિલમાં ચુંટણી કરાવીને અસહકાર કરવો.

(૩) કાઉન્સિલનો આરંભથીજ ત્યાગ કરવો.

પહેલો પક્ષ તો એ છે કે જે અસહકારથી કેવળ વિરૂદ્ધ છે. બીજો પક્ષજ તપાસવો રહ્યો. મારી તો ખાત્રી છે કે કાઉન્સિલમાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન કરી પછી તેમાં ન બેસવું એ મિથ્યા મહેનત છે, પૈસાની ને વખતની ખરાબી છે. તેનો હેતુ હું સમજીજ નથી શકતો. જો આપણે ન જઇયે તો નાલાયક માણસ જશે તેનું શું ? નાલાયક માણસો કાઉન્સિલમાં દાખલ થશે તો તેથી જાગૃત થએલી પ્રજાનો કારભાર સરકાર ચલાવી નહિ શકે ને તેની હાંસી થશે. વળી ચુંટણીની ધમાલમાં પડવાથી બહિષ્કારનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવી નહિ શકાય. આપણું કર્તવ્ય તો એ છે કે પ્રજામત—વોટરોનો મત—એવી રીતે કેળવવો કે જેથી કોઇનું પણ તેમની વતી કાઉન્સિલમાં જવું અશક્ય થઇ પડે. જ્યાં સુધી રાજા પ્રજા વચ્ચે એકદિલ ન થાય ત્યાં લગી રાજાની સભામાં જવું એ તેની સત્તા વધારે

કાયમ કરવા સમાન છે. કોઇ રાજા પ્રજાના કોઇ ભાગને પોતાની સાથે ન ભેળવી શકે ત્યાં લગી રાજ્ય ચલાવીજ ન શકે. તે પરથી એમ સિદ્ધ થાય કે જેમ પ્રજાનો ઓછો ભાગ તેની સાથે ભળે તેમ તેની સત્તા ઓછી હોય છે. એટલે જેઓ અસહકારનો સ્વીકાર કરે છે તેઓને સારૂ કાઉન્સિલનો સર્વથા ત્યાગ એજ શુદ્ધ રસ્તો છે. અને મારી ઉમેદ છે કે જેઓ કાઉન્સિલમાં દાખલ થવાની ભાંજગડમાં પડી ગયા છે તેઓ હાલ તુરત તો એ કામને છોડીને જે વધારે ઉપયોગનું કામ ખિલાફત અને પંજાબ બાબત લોકમત કેળવવાનું છે તેમાં પડી જશે અને બરોબર લોકસેવા કરીને જ્યારે કાઉન્સિલમાં જવાનો સમય આવશે ત્યારે તેમણે વધારે લાયકાત મેળવી હશે.

હવે રહી એ બીજી ભલામણો કે જેને વિષે સખત ટીકા થવાનો સંભવ છે. વકીલોએ હાલ તુરત વકીલાત બંધ કરવી અને તકરાર કરનારાઓએ કે તકરારમાં આવી ફસેલાઓએ કોરટોનો ત્યાગ કરી પંચ નીમી પોતાની તકરારોનો ફડચો કરાવવો. મારી દઢ માન્યતા છે કે પ્રત્યેક સરકાર પોતાનું પશુબળ એટલે સિપાઈબળ ઢાંકીને દિવાની અને ફોજદારી અદાલતો મારફતે પ્રજા ઉપર પોતાનો કાબુ જમાવે છે. કેમકે કેવળ પશુબળથી ડરાવીને પ્રજાને વશ કરવી એના કરતાં અદાલતો ઈત્યાદિ મીઠી લાલચોથી પ્રજાને લલચાવી તેની મારફતે પરાધીન કર્યાથી પ્રજા જાણી જોઈને વશ થાય એ સોંઘું, સહેલું અને રાજ્યકર્તાને કીર્તિ આપનારૂં છે. જો લોકો પોતાના દિવાની કજીઆ ઘરમેળે પતાવે અને વકીલો પોતાનો અંગત સ્વાર્થ મેલીને પ્રજાનું હિત જાળવવા ખાતર અદાલતોનો ત્યાગ

કરે તો પ્રજા એકદમ આગળ વધી શકે. હું ઘણાં વર્ષો થયાં માનતો આવ્યો છું કે પ્રત્યેક રાજ્યસત્તા વકીલોની મારફતે પોતાની સત્તા વધારે કાયમ કરે છે. એટલે જો કે આ સૂચના વિષે હું ટીકાને પાત્ર થઈશ એમ જાણું છું છતાં સૂચના કરતાં જરાએ અચકાતો નથી.

જેમ વકીલનું તેમજ નિશાળોનું. ખિલાફત અને પંજાબના જેવા ભારે પ્રસંગ ન હોય તો પણ હું જરૂર મારાથી બની શકે તો નિશાળોને ખાલી કરી મૂકું અને જે બાળકોની ઉપર હિંદુસ્તાનનું ભવિષ્ય રહેલું છે એ બાળકોને યોગ્ય હોય એવી કેળવણી આપું. પણ અત્યારે નિશાળો ખાલી કરવાનું કહેવામાં મારો ઉદ્દેશ બીજો છે. નિશાળો ખાલી કરીને સરકારને બતાવવા ઇચ્છું છું કે જ્યાં સુધી પંજાબ અને ખિલાફતને વિષે ન્યાય નથી થયો ત્યાં સુધી તમારી સાથે સહકાર રાખવો એ શોચભર્યું છે. હું માનું છું કે આ સૂચના ઉપર ઘણું હાસ્ય થશે. પણ જેમ જેમ વખત જશે તેમ તેમ પ્રજા જોઈ શકશે કે જો સરકારની નિશાળો આપણે ન ભરી મૂકીએ તો રાજ્યતંત્ર ચલાવવું એ અશક્ય થઈ પડે. આખી પૃથ્વીમાં તપાસશું તો આપણને માલમ પડશે કે રાજ્યતંત્ર સહેલામાં સહેલી રીતે ચાલી શકે એવા પ્રકારની કેળવણી બાળકોને આપવામાં આવે છે. જ્યાં રાજ્યતંત્ર કેવળ પ્રજાને ઉપકારી છે ત્યાં કેળવણી પણ તેવીજ હોય છે. જ્યાં તંત્ર મિશ્રિત છે—જેમ હિંદુસ્થાનમાં—ત્યાં કેળવણી પણ બુદ્ધિભેદ કરનારી ને હાનિકર્તા છે. મારી ઉપરની સૂચનામાં જુવાનીઆઓને કેળવણી વિનાના કરી મૂકવાનો હેતુ નથી. એક ક્ષણભર પણ હું પ્રજા-કેળવણી રોકવા

ઇચ્છતો નથી. પણ મારી માન્યતા છે કે નિશાળો ખાલી કર્યા છતાં આપણે પ્રજાની કેળવણી સારી રીતે સંભાળી શકીએ છીએ. મારી ઉપરની સૂચનાઓ ગંભીર છે એમ હું જાણું છું. વાંચનારને તે વિષે એકદમ સમજાવી શકવાની આશા રાખતો નથી. આ વિષયો વખતોવખત ચર્ચીશ અને મારી દલીલો પ્રજાની પાસે રજૂ કરીશ.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

નવજીવન તા. ૪, જુલાઈ, ૧૯૨૦

ગુજરાતની ફરજ.

આખા હિંદની આગળ અત્યારે ઘણા ભારે પ્રશ્નો આવી રહ્યા છે. તેના ઉકેલ ઉપર હિંદના ભવિષ્યનો આધાર ઘણે ભાગે રહેશે. આ વેળા આપણે નબળાઈ બતાવશું તો આપણને શાપ લાગશે.

આ લેખને મેં "ગુજરાતની ફરજ" એવું મથાળું ઈરાદાપૂર્વક આપ્યું છે. 'નવજીવન' ગુજરાતી ભાષા બોલનારાઓને સારૂ જ લખાય છે એટલુંજ નહીં પણ મારા જે વિચારોની ઉપર મને બહુ મોહ છે તેને હું ગુજરાતીઓની સમક્ષ ખીલવી રહ્યો છું ને યથાશક્તિ પણ મહાન પ્રયત્નપૂર્વક ગુજરાતીઓની સમક્ષ મારા જીવનમાં ઉતારી રહેલો છું.

આથી ગુજરાતીઓની વીશેષ ફરજ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક ગુજરાતીઓના નિકટ પ્રસંગમાં હું આવું છું, તેઓની સાથે ઘણી છૂટથી મારા વિચારો ચર્ચું છું. મારૂં બધું જીવન તેઓ ઉંડા ઉતરીને જોઈ શકે છે. મારી નબળાઇઓ તેમનાથી હું છુપાવી શકતો નથી—છુપાવવા પ્રયત્ન કરતો નથી.

મારો દાવો એવો છે કે જે વિચારો આજે હું પ્રજા આગળ મૂકી રહ્યો છું તે કાચા મગજમાંથી ઉત્પન્ન નથી થયા પણ ત્રીસ વર્ષના જાગૃત અનુભવની એરણ ઉપર ઘડાએલા છે. તેથી તે પુખ્ત છે. છતાં તેમાં દોષ હોઈ શકે. તે ખોટા પણ હોય. ઘણી ભૂલો પરંપરાથી ચાલી આવે છે, અનુભવ છતાં આપણે તેને ભૂલ તરીકે નથી ઓળખી શકતા. મારા વિચારોના દોષ મારી જડતાને લીધે હું ન જોઈ શકું એ સંભવે.

તેથી મારી માગણી એટલીજ છે કે તેને અજમાવ્યા વિના ફેંકી ન દેવા. તેને તપાસવાની ગુજરાતીઓની વિશેષ ફરજ

છે. કેમકે મારી નજીક હોવાથી તેની પારખ કરવાની સુલભતા ગુ. રાતને વિશેષ છે.

મેં તો દુનિયા છોડી છે, હું તો સાધુ થઈ ગયો છું, મારા વિચારો સારા છે પણ દુનિયાદારી માણસોથી અમલમાં ન મૂકી શકાય તેવા છે, આમ બોલી તેમને કાઢી નાંખવા એ કાયરતાની નિશાની છે. મારી ઉપર સાધુતાનો, અદુનિયાદારીનો આરોપ હું સ્વીકારી શકતો નથી. મારા સાથીઓને જોતાં મારી અપૂર્ણતા હું જોઈ શકું છું. હું મને દુનિયાદારી માનું છું. મને તો લાગે છે કે હું વ્યવહારકુશળ માણસ છું. મ્હારા પડોશીઓનાં કરતાં વધારે સુખી સંતોષી અને નિર્ભય છું. છતાં બીજાઓના કરતાં હું ઓછો જંજાળી નથી. મારી ઉપાધીઓ જોઈને મારા પડોશીઓ તો કાંપી જાય છે. છતાં મારો નિર્વાહ ચાલે એટલો નિરોગી હું રહી શકું છું. મને સ્રીપુત્રાદિ બીજાઓની જેમ રહેલાં છે. તેઓ પ્રત્યેની જવાબદારી મેં ફેંકી નથી દીધી. પણ તેનો મેં સૂક્ષ્મતાએ અભ્યાસ કર્યો છે અને તે જવાબદારીમાંથી એકેનોયે ત્યાગ નથી કર્યો. હું જંગલમાં રહેતો નથી. પણ મારા સંબંધો વધારતો દેખાઉં છું. બીજાઓ દુનિયામાં મારા કરતાં કઈ રીતે વધારે ઓતપ્રોત હોઈ શકે, એ હું સમજતો જ નથી. મને સાધુ ગણીને કાઢી નાંખવો એ મને અન્યાય કરવા જેવું છે અને ગુજરાતને મારી સેવા ગુમાવવા બરોબર છે.

– અત્યારની સરકારનાં અનીતિ, અન્યાય, ઉદ્ધતાઇ, વર્ણવ્યાં જાય તેમ નથી. એક જુઠને બીજાં જુઠોથી નિભાવ્યે જાય છે, ઘણાં કામો ધમકીથીજ ચલાવ્યે જાય છે. એ બધાંને સાંખીને પ્રજા બેસી રહે તો કાંઇ આગળ ન વધે.

ભૂખ્યો પોતાની ભૂખના બરાડા જ પાડે, પણ અન્ન મેળવવા મહા પ્રયાસ ન કરે, પ્રયાસ કરતાં મરવા તૈયાર ન થાય, તો તેની ભૂખને વિષે જ આપણને શંકા થાય.

'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડીઆ'એ ટીકા કરતાં થોડા દીવસ પહેલાં લખ્યું હતું કે આપણા વક્તાઓ જેટલાં વિશેષણો પંજાબ ઇ૦ ને વિષે વાપરી રહ્યાં છે, તે બધાં ખરાંજ હોય તો તેટલી લાગણી ઉશ્કેરાયા પછી લોકો ઉપાય શોધ્યા વિના નજ રહે. " આવશ્યકતા એ શોધની મા છે " એવો એક ઇંગ્રેજી કહેવતનો અક્ષરાર્થ છે. મેમણોમાં કેહેવત છે કે " મામલામાં માટી "—એટલે મામલો માટી (વીર પુરૂષ) પેદા કરે છે. મામલો એટલે ભીડ અને ભીડ માણસને તેમાંથી મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે તેથી તે માટી (મર્દ) બને છે. આપણી ઉપર ખરી ભીડ હોય, આપણાં વિશેષણો જો આપણી સ્થિતિનો ખરો ચીતાર હોય, તો આપણને તેનો ઉપાય કેમ ન જડે ?

પંજાબનાં દુ:ખ ' અસહ્ય ' છે એમ આપણે અનેક વેળા ગાયું. અસહ્ય વેદનાથી પીડાતો પુરૂષ શું કરે છે ? વીંછીથી ડંખાએલો ડંખ ઉતરાવવા અનેક ઇલાજો કરે છે અને તેથી પણ દુ:ખ ન શમે તો મરણ પામે છે. આપણે તો અસહ્ય દુ:ખ છતાં મરવાની શક્તિ પણ ખોઇ બેઠા છીએ. પછી " ટાઇમ્સ " કાં આપણી મશ્કરી ન કરે ?.

શાસ્ત્રોએ અસંતોનો ત્યાગ સૂચવ્યો છે. આપણને અસંત મી. ઓડ્વાયર, અસંત મી. સ્મિથ, અસંત મી. શ્રીરામનો ત્યાગ કરવા જેટલીયે હિંમત નથી.

જે સરકાર વચન આપે ને તોડે તેનો ત્યાગ એ અનાદિ કાળનો ઇલાજ છે. રાજાથી પીડાએલી રૈયતે રાજાનો ત્યાગ

કર્યાનાં દ્રષ્ટાંતો આપણા ઈતિહાસમાં સહેજે મળી આવે છે. પ્રજાને રીસાઇ જવાનો હક છે.

દુષ્ટ રાજાને યુરોપમાં પ્રજા હણે છે. હિંદુસ્થાનમાં પ્રજા અકળાય ત્યારે તેનું રાજ્ય છોડી દે છે. મેં સૂચવેલો અસહકાર એ હળવો ત્યાગ છે. સર્વથા ત્યાગ એ અસહકારની પરાકાષ્ઠા છે. આપણે રીસાવું પણ ભૂલી ગયા છીએ.

જો એમ હોય તો એ આપણી અધમતા સૂચવે છે. જ્યારે ગુલામ પોતાની ગુલામી ભૂલી જાય ત્યારે તેને બંધનમુક્ત કરવાનો ઈલાજ રહેતોજ નથી.

જે બે અન્યાયોનું સમર્થન સરકાર આજે હઠપૂર્વક કરી રહેલી છે તેનાથી વધારે આકરા અન્યાય થવાનો સંભવ થોડો છે. જો તેથી આપણને અકળામણ જેવું ન થતું હોય તો સરકારનો દોષ નહીં ગણાય પણ ગામડીયા ભાષામાં એમ કહેવાશે કે " આપણે એજ લાગના છીએ. "

આવે કઠણ સમયે અસહકારનાં સ્વરૂપો જે હું ગુજરાતી પ્રજા આગળ મૂકી રહ્યો છું તેને પ્રજા પુન તપાસે એ તેની ફરજ છે. ગુજરાત આ કાર્યમાં અનુકરણ નહીં કરે પણ અગ્રસ્થાન લઈ અનુકરણીય થશે એવી મારી આશા છે.

સહેજ વિચારથી માલમ પડશે કે ઇલ્કાબ છોડવા, કાઉન્સિલોનો બહિષ્કાર કરવો, સરકારી નિશાળો છોડવી, વકીલાત છોડવી, એ કઠિન કાર્યો નથી. પણ હાલ તુરત તો આપણે કાઉન્સિલના ત્યાગનો નિશ્ચય કરી લેવાની જરૂર છે. ગુજરાતમાંથી એક પણ ઉમેદવાર કાઉન્સિલમાં જવા તૈયાર ન થાય એની અસર રાજા પ્રજા ઉભય ઉપર જેવી તેવી નહિં થાય.

હવે કાઉન્સિલનો ત્યાગ કઈ રીતે કરવો એ વિચારીએ. કાઉન્સિલનો ત્યાગ એટલે ચુપકીથી બેસી રહેવું એ નથી. પણ વોટરોને એ દિશામાં કેળવવા, સરકારની સાથે ચોખવટ કરવી એ છે.

તેથી દરેક મુખ્ય શહેરમાં આપણે કાઉન્સીલના બહિષ્કારનો ઠરાવ કરવો જોઇએ. " ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાનોને અન્યાય મળવાથી, પ્રધાનમંડળે મુખ્ય પ્રધાનનાં વચનભંગને સ્વીકારવાથી અને પંજાબમાં થએલા વિકાળ અને અસહ્ય અન્યાયથી, પ્રજાનું મન એટલું બધું દુખાયું છે કે જ્યાં સૂધી આ બન્ને બાબતમાં ન્યાય નથી મળ્યો ત્યાં સુધી કાઉન્સીલોમાં દાખલ થઈ સરકારને રાજ્યતંત્ર ચલાવવામાં મદદ કરવી એ પ્રજાને માનભંગ કરનારૂં છે. તેથી આ સભા ભલામણ કરે છે કે કોઇએ કાઉન્સીલની ઉમેદવારી કરવી નહિ અને કોઈ ઉમેદવાર તૈયાર થાય તો તેને મત આપનારાઓએ પોતાનો મત નહિ આપવો; એટલુંજ નહિ પણ તેઓ કોઇને પણ પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે કાઉન્સીલમાં મોકલવા નથી ઇચ્છતા એમ તેને લખી મોકલવું." આ ભાવાર્થના ઠરાવ પ્રત્યેક સ્થળે તત્ક્ષણ કરવાની જરૂર છે.

કોંગ્રેસની બેઠકની આપણે રાહ જોવાની જરૂર નથી. કોંગ્રેસ પ્રજામત બતાવનારૂં વાહન છે. કોંગ્રેસ પ્રજામત કેળવવાનું સાધન ઓછેજ અંશે છે. જેઓને પોતાનો માર્ગ સુઝયો છે તેઓએ કોંગ્રેસને સારૂ જરા પણ રોકાઇ રહેવાની જરૂર નથી. એટલુંજ નહીં પણ પોતાના નિશ્ચયને અમલમાં મૂકી કોંગ્રેસને પ્રજામતની દિશા અને તેનો વેગ બતાવવાનો છે.

આ મહત્ કાર્યમાં બધા એકાએક એકમત થાય એવું બનવું મુશ્કેલ છે. આપણે ધીરજથી વિરૂદ્ધ મત ધરાવનારાને કેળવવા પડશે. તેઓની તરફ અણગમો બતાવી, તેઓનો બહિષ્કાર કરી, આપણે તેઓનો મત નહિ ફેરવી શકીએ, પણ તેઓને દલીલોથી વિનયપૂર્વક સમજાવી આપણા મતના કરવા જોઈશે. આમ કરવાથીજ આપણે પ્રજામત શુદ્ધ રીતે કેળવી શકીશું.

નવજીવન તા ૧૧, જુલાઈ, ૧૯૨૦. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

કાઉન્સિલનો બહિષ્કાર.

ધીમે ધીમે અસહકાર પોતાનું સ્વરૂપ પકડતો જાય છે. નવી ધારાસભાનો ત્યાગ એ મોટામાં મોટી વસ્તુ પ્રજાની સમક્ષ ખડી થઈ છે. મારી ઉમેદ છે કે પ્રજા તેનું સેવન અડગ થઇને કરશે.

જેની દાનત ખરાબ છે, જેને જાણી જોઇને ન્યાય નથી કરવો, જના હૃદયમાં પ્રજાનો તિરસ્કાર છે એવી આપણી ખાત્રી થઈ છે, તેણે યોજેલી યોજનામાંથી આપણે શું મેળવવાના હોઇએ ?

અત્યારે હું આખા રાજ્યતંત્રને ઝેર સમાન જોઈ રહ્યો છું. કડવીના વેલામાંથી મીઠાં ફળની આશાજ કેમ રખાય ? મુખ્ય સવાલ એ છે:—કાઉન્સિલમાં જઇને હમેશાં સામે થવું કે કાઉન્સિલમાં મુદ્દલ નજ જવું ? પજવણીથી કોઈ લડવૈયો હારે નહિ. ઇંગ્રેજ લડનારા છે. કાઉન્સિલમાં પજવણી કરવી એટલે શું ? લાંબાં અને તીખાં ભાષણો કરવાં, ગાળો પણ દેવી, અને આપણા વોટની—મતની જરૂર જણાય ત્યારે તે ન આપવા. જેઓ એમ માને કે આવા ઉપાયોથી સરકાર હાંકી જાય તેઓએ રાજ્ય બંધારણનો અભ્યાસજ કર્યો નથી. આવી પજવણીથી ઝીણી ઝીણી ચીજો આપશે પણ તત્વ કદી નહિ આપે.

આજ સુધીની આપણી જે ભૂલો છે તે વડે આપણે મુખ્ય વસ્તુ ભાળી જ લીધી હશે. [illegible]

જાય છે. મિલીટરીનો ભય લેશ પણ ઓછો થયો નથી. ગોરા કાળા વચ્ચેનો ન્યાય જરાએ શુદ્ધ નથી થયો. પ્રપંચ ઓછો થવાને બદલે વધ્યો છે. રાજ્યનીતિ એક તસુભર પણ સુધરી નથી. બન્નેની વચ્ચેનો સંબંધ દહાડે દહાડે નિર્મળ થતો જાય છે એમ કોણ કહેશે ?

તો પછી થોડા હિંદી જજ્જ બન્યા, થોડાને કારોબારી કાઉન્સિલમાં પદવી મળી, થોડા ઇન્ડિઆ કાઉન્સિલમાં ગયા, એક હિંદી ઉમરાવ પદ પામ્યા, તેથી શા દહાડા વળ્યા ? તેને હું લાલચ રૂપે ગણું છું. એ આપણને સૂતેલા રાખવાને સારૂ અફીણની ગોળી છે. જ્યાં સૂધી ન્યાય નથી ત્યાં સૂધી તેમના તરફથી મળેલું માન એ ખરૂં જોતાં અપમાન છે. આવી સીધી વાત આપણે કેમ ન સમજી શકીયે ?

હું તો આખા હિંદુસ્તાનની ભારે આશા રાખી બેઠો છું. પણ ગુજરાતની આશા વધારે રાખવાનો મને હક છે એમ માનું છું. ગુજરાત આ બાબતમાં અગ્રહિસ્સો આપે એવી આશા રાખીશ.

ગુજરાતની પ્રજા ચોક્કસ ગણાય છે. તેને હિસાબ કરતાં બહુ આવડે છે. મેં જે હિસાબ પ્રજા આગળ મૂકયો છે એ તો તદ્દન સહેલો છે. કીચડમાં પગ નાખવો ને છાંટા ન ઉડે એ કેમ બને ? જ્યાં સૂધી રાજ્યતંત્ર અન્યાયબુદ્ધિથી ખરડાએલું છે ત્યાં સૂધી ધારાસભાને હું કીચડ સમાન જ ગણું છું.

પજવણીથી આયર્લેંડની પ્રજા કંઇ નથી મેળવી શકી. તેને તો પારનેલ જેવો ભડ લડવૈયો હતો. હવે તે પ્રજાયે હારીને ખૂનામરકી અખત્યાર કરી છે. આને પણ હું તો ભૂલ ગણું

છું. પજવણીનું પરિણામ કંઇ નથી એટલું જ બતાવવા આયલેંડનો દાખલો ટાંકું છું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જનરલ બોથાની સમક્ષ બે રસ્તા હતા; કાઉન્સિલમાં જઈને ન્યાય માગવો અથવા કાઉન્સિલનો ત્યાગ કરવો. તેણે કાઉન્સિલનો ત્યાગ પસંદ કર્યો અને તે જીત્યો. તેણે મનમાનતું રાજ્યબંધારણ મેળવ્યું ને સ્વતંત્ર પ્રજાનો પ્રધાન થયો.

કાઉન્સિલનો ત્યાગ કરવાથી પ્રજા ચઢશે. પ્રજાને શુદ્ધ તાલીમ મળશે ને સરકારની ઉપરજ રાજ્યતંત્ર ચલાવવાનો બોજો આવી પડશે. મારી દ્રઢ માન્યતા છે કે જો પ્રજાનો શિક્ષિત ભાગ મધલાળને છોડી પોતાની ફરજ સમજી સરકાર તરફથી મળતા દેખાતા લાભોનો ત્યાગ કરે તો રાજ્યતંત્ર એક ક્ષણભર સરકાર નહિ ચલાવી શકે. રાજ્યતંત્ર કેવળ પ્રજાની આડકતરી સંમતિથી ચાલે છે. એ રાજ્યતંત્રની સામે પ્રજા સીધી રીતે થાય ત્યારે ચાલી જ ન શકે. પ્રજાને ડરાવીને નહિ પણ ભોળવીને મુખ્ય ભાગે સરકાર રાજ્યતંત્ર ચલાવે છે. ડર એ પણ તે છેવટનું શસ્ત્ર છે. ન્યાય છે તે રાજ્ય ચલાવવા પૂરતો છે. ન્યાય કરવો એ ઉત્તમ 'પૉલીસી' છે તેથી ન્યાય કેટલેક ભાગે મળે છે. આપણે તો પૃથ્વી રસાતાળ થાય તો પણ ન્યાય જ થાઓ એવું માગીએ છીએ.

અને આ તત્વ દાખલ કરાવવા સારૂ આપણે ઈંગ્રેજી અમલદારોનાં દિલ બદલવાની વાત આવે છે. એ બદલવાને સારૂ આપણે તેના બરોબરીઆ છીએ એ બતાવવું જોઇએ. માણસ બરોબરીઓ પોતાના નીતિબળથી કે શરીરબળથી બની શકે છે. શરીરબળથી એક સરખાપણું મેળવવું એ ઉતરતી પંક્તિનું

સરખાપણું છે. એ પશુનીતિ છે. પણ હિંદુને તો એ ત્યાજ્ય છે. હજારો વર્ષની આપણી તાલીમ જૂદાજ પ્રકારની છે. નીતબળથી ઇંગ્રેજને વશ કરી શકાય છે એ મારી દ્રઢ માન્યતા છે. હું તેમના અમલદારોના અન્યાયને વિષે કટુ લખાણ કરી ગયો છું, છતાં હું માનું છું કે જેટલી અસર નીતિબળથી એ પ્રજાની ઉપર થઇ શકે છે તેટલી અસર યુરોપની બીજી પ્રજા ઉપર થઈ શકતી નથી. અને કાઉન્સિલનો જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ એ નીતિબળની એક અલ્પ નિશાની છે. આ ત્યાગ સહેલાઇથી થઇ શકે તેવો છે અને છતાં તે પ્રજાના પ્રતિનિધિ થવાને લાયક પુરૂષોથી થવો જોઇએ તેથી મહા અસર ઉપજાવનારો છે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

નવજીવન તા. ૧૮, જુલાઇ, ૧૯૨૦.

—દુનીયામાં કોઇ સુધારા એકાએક બધાએ કબૂલ નથી કરેલા હોતા. હંમેશા થોડાથી શરૂઆત થાય છે ને જ્યારે થોડાની દ્રઢતાને ઘણા જોઇ લે છે ત્યારે તેનું અનુકરણ કરે છે. બધા કરશે ત્યારેજ આપણે અમુક કામ કરશું એવો વિચાર રાખવાથી ઘણી વેળા સુધારા અટકી પડે છે, હમેશાં વિલંબ લાગે છે અને કોઇ વેળા તેમ અટકી જવાથી ઘણું નુકશાન થાય છે. વળી બધાની કે ઘણાની રાહ જોવી એ આપણા અણવિશ્વાસની નિશાની છે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે જેઓએ સરકારને મદદ ન કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે એમ સમજી લીધું છે તેઓ થોડા હોય કે વધારે અસહકાર કરવાનું શરૂ કરી દેશે.

નવજીવન તા. ૧ ઓગષ્ટ ૨૦— મો. ક. ગાંધી

તલવારનો ન્યાય.

મને ઉપદેશ દેનારાઓનો પાર નથી. કોઇ નામથી લખે છે, કોઈ નામ વિના લખે છે, તો કોઈ મને રૂબરૂમાં સલાહ આપી જાય છે. કોઇ લખે છે કે હું બીકણુ છું, તલવારથી ડરૂં છું, તેથી મારાથી આ જગતમાં કશું નથી થવાનું; અને મારી બીકને લીધે જ હું અહિંસાની વાત વગર સમજે કર્યા કરૂં છું. કોઇ કહે છે કે મારા મનમાં તો હિંસાજ છે, મને ખૂન ગમે છે, પણ હું એવો 'પકકો' છું, એવો 'લુચ્ચો' છું, કે મારા વિચારો હું છુપાવું છું ને તેથી વાત અહિંસાની કરી અંદરખાનેથી હિંસાજ કરાવવા ઇચ્છું છું. આ ઉપરાંત એક વર્ગ એવો પણ છે જે મારે વિષે એમ ધારે છે કે હું લુચ્ચો નથી, પણ કેવળ મારી તક શોધી રહ્યો છું ને તક મળ્યે તલવાર ચલાવવાની સલાહ આપવાનો છું અને તેઓ માને છે કે તે સમય આજે આવ્યો છે. હવે મારે ઉતાવળ રાખવી જોઇએ.

આ ઉપદેશકોની સલાહનો ફડચો કરવામાં રોકાવાની સામાન્ય રીતે જરૂર ન હોય. મને કોઈ લુચ્ચો માને તેથી શી હરકત કે ચિંતા હોય? વળી સાધુતાનું સમર્થન કરવામાં કે લુચ્ચાઈનું ખંડન કરવામાં મને નવજીવનના વાંચનારને રોકવાનો શો અધિકાર છે? મારા બચાવની દષ્ટિએ તો આ ચર્ચામાં ન ઉતરવું જોઇએ એમાં શક નથી, પણ આજકાલ મારી સ્થિતિ એવી છે કે મારા વિચારો જાણવાની સાધારણવર્ગને બહુ અભિલાષા છે એ હું જાણું છું—ને મારા આચરણનો આધાર

મારા વિચારો પર છે એની મને ખબર છે તેવાઓને અર્થે મારી સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરી બતાવવાની આવશ્યકતા સમજી હું પશુબળ વિષે મારા વિચારો વાંચનાર આગળ ફરી મૂકવાની રજા લઉં છું.

તલવાર બળ એ પશુબળ છે. ખુનામરકી કરવામાં બુદ્ધિબળનો પ્રયોગ નથી. બુદ્ધિને અવળે માર્ગે લઈ જઈ આપણે પશુબળને મદદ કરી શકીએ છીએ ખરા. પણ બુદ્ધિની મદદથી વપરાતું છતાં બળ તો અંતે પશુબળ છે, ને મારવાનો ન્યાય એ પશુન્યાય છે. પશુમાં આત્મા કેવળ મૂઢ દશામાં હોય છે. પશુને આત્મજ્ઞાન સંભવતું જ નથી. તેથી તેની યોનિને આપણે મૂઢયોનિ તરીકે જાણીએ છીએ. ખાવું, પીવું, સુવું, બીવું, ઇ. ક્રિયાઓ પશુ અને મનુષ્યને સામાન્ય છે; પણ મનુષ્યમાં સારાસારનો વિવેક છે ને તેનામાં આત્માને ઓળખવાની શક્તિ છે. એક પશુ બીજાને કેવળ પોતાના શરીરબળથી જ વશ કરે છે. તેની જાતિનો એ કાયદો છે. મનુષ્યજાતિનો કાયદો એ નથી. મનુષ્યજાતિનો સ્વાભાવિક કાયદો પ્રેમબળથી —આત્મિકબળથી બીજાને જીતવાનો છે. એટલે જ્યારે મનુષ્ય પ્રેમથી બીજાને જીતે છે ત્યારે પોતાના કાયદાને વશ વર્ત્તે છે. તે વેળા મનુષ્ય દેવ નથી બનતો. દેવો અશરીરી હોય છે— પશુની રીતે વર્તે છે ને મનુષ્યની રીતે પણ વર્તે છે. દેવો ધોળા પણ છે ને કાળા પણ છે. મનુષ્ય પશુની જેમ વર્તતો ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. મનુષ્યને પશુશક્તિ પણ રહેલી છે અને જ્યાં લગી તેનામાં આત્મવિકાસ નથી થયો ત્યાં લગી તે બુદ્ધિવાળો પશુ છે. મનુષ્યશરીરે માનુષી કાયદા પ્રમાણે

ચાલવાને બદલે તે પશુના કાયદાને અનુસરે છે; એ તેનો સ્વભાવ ન કહેવાય. તેથી હું માનું છું કે જો આપણુને આપણું ભાન થાય તો આપણે પશુન્યાયનો તેજ ક્ષણે ત્યાગ કરીએ.

પણ ઘણાને તો મનુષ્યશરીર છતાં પશુવાસના મરી નથી એમ ધર્મવેત્તાઓએ જોયું તેથી તેમણે મનુષ્યશરીરમાં પણ પશુબળને અવકાશ રહેલો છે એ કબૂલ કરી તે બળનો ઉપયોગ ક્યાં રહ્યો છે તે દર્શાવ્યું છે.

માણુસ બીકનો માર્યો બીજાને વશ રહે તે કંઇ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તતો નથી. તે તો પશુબળને વશ રહે છે. જે પશુબળથી બીજાને વશ કરવા માગતો નથી તે પશુબળને વશ પણ ન રહે. તેથી જે પશુબળથી ડરે છે તેને આત્મજ્ઞાન થયુંજ નથી એમ માની અને જાણીને શાસ્ત્રોએ આવી સ્થિતિમાં પશુબળના ઉપયોગને સ્થાન આપ્યું છે.

સને ૧૯૦૮ માં એક પઠાણે મારી ઉપર પ્રાણઘાતક હુમલો કર્યો હતો—તે વેળા મારો મોટો પુત્ર મારી સાથે નહોતો. તેનામાં શરીરબળ ઠીક હતું. જે વિચારો મારા આજે છે તે વિચારો તે વેળા પણ હોવાથી મેં તે પઠાણ ઉપર કામ ન ચલાવ્યું. મારા છોકરાઓને પણ હું ક્ષમાના—પ્રેમબળના વિચારો શીખવી રહ્યો હતો. તેથી મારા પુત્રે મને પહેલી મુલાકાતેજ નીચે પ્રમાણે કહ્યું. "જ્યારે તમારી ઉપર હુમલો થયો તે વખતે હું તમારી પાસે હોત તો મારી શી ફરજ હતી તે સમજવા માગું છું. તમે શીખવ્યું છે કે કોઈ આપણુને મારે તો તેને સામું ન મારવું, તેમ તેની ઇચ્છાને વશ પણ ન થવું. આ કાયદો હું સમજું છું, પણ મારામાં તે પ્રમાણે વર્તવાની

શક્તિ નથી. તમને મરતાં હું ન જોઇ શકું. તમારી ઉપર હુમલો થાય ત્યારે તમારો બચાવ કરવાની મારી ફરજ સમજું. પણ કેવળ મરીને તમારો બચાવ ન કરી શકું, તેથી કાં તો મારે તમને મારનારને મારીને બચાવ કરવો રહ્યો અથવા તો મારે તમારી ઉપર માર પડે તે જોયા કરવો અથવા ભાગી જવું ?" મેં તેને જવાબ આપ્યો. " તું ભાગી જાય અથવા મારો બચાવ ન કરે એ તો નામર્દાઈની નીશાની છે. જો તારાથી તારી જીંદગીને કેવળ જોખમમાં નાંખીને મારો બચાવ ન થઇ શકે તો તારે જરૂર મારનારની સાથે લડીને બચાવ કરવો જોઈએ. નામર્દાઇ કરતાં તો પશુબળ વાપરવું વધારે સારૂં છે. " આ વિચાર હું અત્યારે પણ માનું છું. બીકને લીધે હિંદુસ્તાન શસ્ત્ર ન ઉગામે તેના કરતાં શસ્ત્રધારી બની પોતાની જાતને રહેલું જોખમ વ્હોરે એ જરૂરનું છે. તેથી જ હું બોઅર લડાઈમાં જોડાયો; ઝૂલુના બળવા વખતે સરકારને મદદ કરવામાં મેં ભાગ લીધો; તેથી જ ઇંગ્લાંડમાં ગઇ લડાઇ વખતે મેં મદદ કરી અને હિંદુસ્તાનમાં પણ ભરતી કરવામાં હું રોકાયો.

ક્ષમા એ વીરતાનો ગુણ છે. જેનામાં વેર વાળવાની શકિત છે પ્રેમ કરી જાણે; જેનામાં વિષયો ભોગવાની શકિત છે તે વિષયોને રોકી બ્રહ્મચારી ગણાય. ઉંદર બિલાડીને ક્ષમા આપી જ ન શકે. હિંદુસ્તાનમાં લડવાની તાકાત હોય છતાં ન લડે એ જ આત્મબળની નિશાની કહેવાય.

અહિં ' લડવાની તાકાત ' નો અર્થ સમજવાની જરૂર છે. લડવાની તાકાત એટલે માત્ર શરીરબળ નહિ. જેનામાં હિમ્મત છે, તે લડવાની તાકાત રાખી શકે છે; જેણે મરણનો ભય છોડ્યો

છે તેનામાં લડવાની તાકાત છે. મસ્તાન સીદીઓને મેં ગોરાઓના છોકરાથી ડરતા જોયા છે, કેમકે તેઓને ગોરાની રિવૉલ્વરનો ભય છે. અને નબળા માણસોને બળીઆ સાથે ઝૂઝતા મેં જોયા છે. તેથી હિંદુસ્તાન બીક છોડે તે દહાડે વગર હથિઆરે પણ લડવાની તે તાકાત ધરાવે છે એમ કહી શકાય. લડવાની તાકાતને સારૂ હથિઆર ચલાવવાની શકિત મેળવવાની જરૂરજ છે એવું કંઇ નથી. એટલે જે વેળા માણસ આત્મશકિતને ઓળખતો થાય છે તેજ વેળા તે પોતાની લડાયક શકિતને ઓળખતો થાય છે. તેથી હું માનું છું કે ખરો લડવૈયો એ છે કે જે મારીને મરતો નથી પણ મરીને જીવવાનો મંત્ર સાધી લે છે.

અહિંસાનો અપવાદ વિનાનો કાયદો શોધનારા ઋષિમુનિઓ પોતે મહાન યોદ્ધા હતા. જ્યારે તેમણે આયુધબળની તુચ્છતાને જોઇ લીધી, મનુષ્યસ્વભાવનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, ત્યારે તેઓ આ હિંસામય જગતમાં અહિંસાનો નિયમ જોઈ શકયા. આત્મા આખા જગતને જીતી શકે છે. આત્માનો મોટામાં મોટો શત્રુ આત્માજ છે. તેને જીત્યો એટલે જગતને જીતવાનું જોર આવ્યું, એવું શિક્ષણ તેઓએ આપણને બતાવ્યું.

એ કાયદો ઋષિઓએ શોધ્યો તેથી તેઓજ પાળી શકે એવું કંઈ તેઓએ જાણ્યું જણાવ્યું કે શીખવ્યું નથી. તેઓયે જણાવ્યું કે બાળકને સારૂ પણ કાયદો તો એજ છે. અને તે તેને પાળી પણ શકે છે. એ સાધુ સંન્યાસીજ પાળે છે એમ નથી; બધા થોડે ઘણે અંશે તો પાળેજ છે. અને થોડે ઘણે અંશે પાળી શકાય તે સર્વાંશે પણ પળાય.

એ કાયદાને હું પાલન કરવા મથી રહયો છું. આજે ઘણાં વર્ષો થયાં જ્ઞાનપૂર્વક પાલન કરતો આવ્યો છું અને તેનું પાલન કરવાનું હિંદુસ્તાનને પોકારીને જણાવતો આવ્યો છું.

હું મને પોતાને આદર્શ પસંદ કરનારો માનું છું; તેમ વ્યવહારકૂશળ પણ માનું છું. તે કાયદાનું પાલન જ્ઞાનપૂર્વક થાય ત્યારેજ થયું કહેવાય એમ નથી ગણતો. તેથી વૈદની જેમ શ્રદ્ધાળુ અશ્રદ્ધાળુ બધાની પાસે તે કાયદો મૂકું છું. તેનું મહત્વ જાણવા સારૂ જ્ઞાનની જરૂર નથી એ સાબેત કરવા મારાથી ઉલટા વિચાર ધરાવનારનો સાથ મેં કર્યો છે. ભાઈ શૌકતઅલી હિંસાને પ્રધાનપદ આપતા જણાય છે. દુશ્મનને મારવોજ એવો ધર્મ માને છે, તેથી અહિંસાના કાયદાનું અત્યારે વેરભાવે પાલન કરે છે. અસહકારને તેઓ નબળાનું શસ્ત્ર માને છે. તેથી શરીરબળ કરતાં તેને ઉતરતું માને છે. તેમ છતાં મારી સાથે ભળ્યા છે કેમકે અત્યારે નિઃશસ્ત્ર અસહકાર વિના બીજો ઈલાજ પોતાના દીનનું માન સાચવનાર નથી, એમ તેમને સ્પષ્ટ જણાયું છે.

જેઓને મારે વિષે શ્રદ્ધા નથી, તેઓને પણ હું ભાઈ શૌકતઅલીની નકલ કરવાની વિનંતી કરૂં છું. મારા મનની વિશુદ્ધતા તેઓએ માની લેવાની જરૂર નથી. પણ અસહકારની સાથે ખૂન નજ થઈ શકે એટલું સમજી લેવાની જરૂર છે. સંપૂર્ણ અસહકારમાં મોટામાં મોટી રોકાવટ ખૂનનીજ ધાસ્તી છે. જેઓ શસ્ત્રધારી છે અથવા થવા ઉત્સુક છે તેઓએ પણ અસહકાર ચાલે તે દરમ્યાન શસ્ત્રોને મ્યાનમાં રાખવાં જોઈશે.

મારે સારૂ તો હિંદુસ્તાનમાં જ્યારે પશુબળ પ્રધાન

ગણાશે ત્યારે પ્રાચીન–અર્વાચીન, પૂર્વ–પશ્ચિમ, વચ્ચેનો ભેદ નાબુદ થયો ગણાશે. તે વેળા મારી કસોટીની હશે. હિંદુસ્તાનને મારો મુલક ગણી હું અભિમાન ધરાવું છું, કેમકે હું માનું છું કે હિંદુસ્તાન આત્મબળની સર્વોત્તમતા જગતને બતાવવાની શક્તિ ધરાવે છે. જ્યારે પશુબળની સર્વોત્તમતાનો સ્વીકાર હિંદુસ્તાન કરશે ત્યારે તેને મારી માતૃભૂમિ કહેવામાં મને હર્ષ રહેવો ન જોઇએ. મારા ધર્મને ક્ષેત્રની, ભૂગોળની મર્યાદા નથી એમ મારૂં માનવું છે. દેહરખો કે ક્ષેત્રરખો ધર્મ હું માનતો નથી એમ સિદ્ધ કરવાની મારી શકિત હો એવી મારી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

નવજીવન તા. ૧૫, ઓગસ્ટ, ૧૯૨૦.

—આપણે કંઇ હમેશાં નામર્દ નહોતા. હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ થોડી ન હતી, આજ પણ થોડી નથી. છતાં આપણે સામાન્ય દુઃખથી કેમ ડરી જઇએ છીએ? જેલના દુઃખને હું ભારે દુઃખ ગણતો નથી. આવી દીનતાનું કારણ આપણી ગુલામી સમજું છું. આપણે ઘણા કાળથી એવી અધમ દશા ભોગવતા આવ્યા છીએ કે ખરી સ્વતંત્રતા ભૂલી ગયા છીએ. તેથી બહાર રહી આપણને માન મળો યા ન મળો, આપણો ધર્મ રહો યા ન રહો પણ આપણે આપણા શરીરની સ્વતંત્રતા કેટલેક દરજ્જે ભોગવી શકીએ એટલે આપણને સંતોષ રહે છે * * * * વાંચનારે બહાદૂર થવું સાચા થવું, આત્મભોગ દેવો, નિડર થવું, ઇશ્વર ઉપર આસ્તા રાખવી, સરકારના ઇનામો કે કાઉન્સીલોથી ન ફોસલાવું. અને તે મુસ્કેલ નથી. પ્રજા જ્યારે આટલું કરે ત્યારે તે સ્વતંત્ર બને છે.

નવજીવન. તા. ૨૯–૮–૨૦— મો. ક. ગાંધી.

અદાલતો અને નિશાળો.

વકીલોને વકીલાત છોડવાની, માબાપોને પોતાના બાળકોને નિશાળોમાંથી ઉઠાડી લેવાની અને કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને કૉલેજોનો ત્યાગ કરવાની ખીલાફત અસહકાર કમીટીએ મારી સલાહથી ભલામણ કરી છે. હું જાણુંછું કે આ સલાહ આપવાને સારૂ મને કેટલાક ગાંડો ગણતા હશે. પણ સંભવ છે કે દક્ષિણ આફ્રીકા વગેરેમાં મ્હારાથી થયેલાં કામોને લીધે જ જાહેર હાંસીથી હું બચી રહ્યો છું. આમ છતાં મારા ગાંડપણમાં હું ડહાપણ જોઉં છું. હું ગંભીરપણે માનું છું કે વકીલોએ પોતાની વકીલાત છોડવી અને પ્રજાએ સરકારી નીશાળ ખાલી કરવી એ અત્યારે તેમની ફરજ છે. અને જો વકીલો અદાલત છોડી દે અને સરકારી નિશાળો અને કૉલેજો ખાલી થઈ જાય તો એની અસર ઘણી ઉંડી પડે.

પ્રથમ તો આપણે વકીલો વિષે વિચારીએ. પ્રત્યેક સરકારની સત્તાનો આધાર પોતાની અદાલતો ઉપર છે. અદાલતો મારફતે તે ગુન્હેગારોને દંડ આપે છે, અદાલતો મારફતે દિવાની તકરારોના ફેંસલા થાય છે; અને આથી સરકારનો કાબ પ્રજા ઉપર બેસે છે. વકીલો વિના આવી અદાલતો ન ચાલી શકે, તેથી વકીલો પણ અદાલતના અમલદાર ગણાય છે. જ્યારે સરકાર ન્યાયી હોય ત્યારે અદાલતોથી અને વકીલોથી ભલે ફાયદો થતો હોય, પણ જ્યારે સરકાર અન્યાયી બને છે ત્યારે તેની અદાલતોને મદદ કરવી એ તેવા અન્યાયને પોષવા સર-

ખું છે. વકીલોની મદદ ન હોય તો અદાલતો ચલાવવી એ લગભગ અશકય છે. હું જ્યારે વકીલોને પોતાનો ધંધો બંધ રાખવાનું કહુંછું ત્યારે વકીલોએ આળસુ થઈ ઘર ઝાલી બેસી જવું એમ કહેવાનો આશય નથી. આશય તો એ છે કે તેમણે આખો વખત ખીલાફતનું કે પંજાબનું કામ કરતા થઇ જવું. વળી એ વકીલ પોતાના અસીલ ઉપર અસર પાડી તેઓને અદાલતોમાં જતા રોકે એ પણ હેતુ છે. એવા વકીલો પંચોને નીમતા થઈ જાય ને પોતાના અસીલોના કેસનો અંત ઘરમેળે લાવે. આમ કરતાં અદાલતો કામ વગરની બને ને પ્રજા રાજ્યસત્તાથી સ્વતંત્ર થતાં શીખે.

વકીલો વકીલાત છોડે એ તો સરકારને ગમે, એવું કેટલાક કહે છે. એ તદ્દન વહેમ છે. એ ખરૂં છે કે સાધારણ વખતે વકીલ એ સરકારનાં કાર્યોની સખત ટીકા કરનારા જોવામાં આવે છે, પણ જ્યારે રાજ્યતંત્ર બંધ કરવાની હીલચાલ ચાલે ત્યારે તો સરકાર વકીલોની કુમક શોધે છે ને વકીલો પોતાની રોજી તે તંત્ર ઉપર આધાર રાખે છે એવું માની રાજાને મદદ કરતા થઈ જાય છે. તેથી એવે સમયે વકીલની પણ કસોટી થઈ જાય છે.

વકીલો ધંધો છોડી આજીવિકા સારૂ શું કરે એ પ્રશ્ન કોઈ કરે છે. એક તો એ જવાબ છે કે મોટા વકીલોને વિષે એ પ્રશ્ન ઉઠીજ ન શકે. નાના વકીલોની આજીવિકા ખીલાફત કમીટી આપીને તેઓનો બધો વખત હીલચાલને સારૂ રોકે તે પરવડે તેવું છે. અથવા તો તેઓને પ્રજા તરફથી નીમેલા પંચો મારફતે ન્યાય મેળવવામાં રોકે ને તેને સારૂ મહેન-

તાણું આપે. વળી વકીલો કંઈ એવા નથી હોતા કે વકીલાત છુટી તો હાથ જોડીને બેસી જાય. તેઓનામાં પોતાની રોટી બીજી યોગ્ય રીતે કમાવાની શકિત હોય છે, હોવી જોઈએ. ગઇ લડાઈ વેળા ઈંગ્લાંડમાં ઘણા વકીલો વકીલાત છોડી લડાઈમાં રોકાઈ ગયા હતા.

છેવટમાં વકીલોએ પોતાની સનદ આપી દેવાની આ સલાહ નથી, પણ લડત ચાલે છે તે દરમીયાન વકીલાત બંધ કરવાની છે.

સ્વ. ગોખલે કહેતા હતા કે હુશીઆર, દ્રઢ, એકસંપીલી નોકરશાહીની સામે બાથ ભીડવાનું કામ એટલે રાજ્યપ્રકરણી કામ પ્રજાના આરામના–રમતના વખતમાં પ્રજા કરે છે તેથી જ તે કાચું રહે છે. આ દોષમાંથી નીકળવાનો માર્ગ પણ વકીલોએ વકીલાત બંધ કરી પ્રજાના કાર્યને આરામના સમયનું કામ ગણવાને બદલે મુખ્ય ગણવું એ છે. એ તો વકીલાત બંધ કર્યા વિના નજ થાય. વકીલો પોતે કુરબાની કરવા તૈયાર ન હોય તો પ્રજાની પાસે કઈ રીતે કુરબાની કરાવી શકે ? ખિલાફતના કે પંજાબના મામલામાં ન્યાય મેળવવો એ રમત વાત નથી. આમ દરેક રીતે તપાસતાં વકીલોને જો ખિલાફત અથવા પંજાબને વિષે ખરી દાઝ હોય તો તેમનાથી વકીલાત નજ થઈ શકે.

હવે નિશાળો તથા કૅાલેજોને વિચારીએ.

આપણી નિશાળો ને કૅાલેજો મારફતે સરકાર નોકરો બનાવે છે. આવી મ્હોટી સહાયને બંધ કરવી એની અસર જેવી તેવી ન પડે. જ્યાં સુધી આપણે સરકારને રૂડી ગણીએ ત્યાં

સુધી તો તેની શાળાઓને મદદ કરી સરકારી નોકરીને લાયક માણસો તૈયાર કરવામાં કશી શરમ નથી. પણ જયારે સરકાર પ્રજાની વિરૂદ્ધ હોય ત્યારે શાળાઓ તેના હાથમાં રહેવા દેવી એ તેની સત્તાને જમાવવા જેવું છે.

શાળાને જો સરકારની મહેરબાની રૂપે ગણીએ તોપણ આપણે અન્યાયી સરકારની મહેરબાની પણ ન લઇએ.

શાળા બંધ થતાં છોકરાઓની કેળવણી રખડે એવી શંકા રાખવાનું કારણ નથી. કોઈ શાળા આખી બંધ થાય તો તે શાળા પ્રજા ચલાવી શકે છે. પ્રજામાં એટલી શકિત ન હોય તો સરકારની સામે લડવાની શકિત જ નથી એમ સિદ્ધ થાય. બધાં માબાપો કે ઘણાં જો પોતાનાં છોકરાંને ઉઠાડી લે તો માસ્તરો પોતાની મેળે રાજીનામાં આપે. એમ થાય તો તે જ માસ્તરો મારફતે શાળાઓ ચલાવીએ. તેમાં ખર્ચ કંઈક ફીના કરતાં વધારે પડે તે, તે તે જગ્યાની કમીટી ઉઠાવી લે. માબાપો તેટલો વધારે બોજો સહન કરે.

વળી થોડી મુદતને સારૂ કેળવણી બંધ રહે તો શી અડચણ છે? મારો દાવો તો એવો છે કે કેળવણી બંધ થવાને બદલે છોકરાને ઉઠાડવામાં કે કોલેજમાંથી ઉઠી જવામાંજ ખરી કેળવણી છે. જ્યારે આપણે ધર્મને અર્થે કે ન્યાયને અર્થે આપણાં છોકરાંને નિશાળોમાંથી ઉઠાડી લઇએ, અથવા તો મોટા હોવાથી પોતાની મેળે ઉઠી જાય, ત્યારે તેને ધર્મનું કે ન્યાયનું જે જ્ઞાન થાય છે તે જેવી તેવી કેળવણી નથી, તેને હું તો ખરી કેળવણી ગણું. આ પ્રમાણે નિશાળોમાંથી ઉઠી ગએલા વિદ્યાર્થીઓ વળી સ્વયંસેવક બને એ લાભ તો નોખો જ છે.

મુસલમાનભાઈઓનું એ કહેવું છે કે ખિલાફતનું દુઃખ તેઓને બહુ લાગ્યું છે. તે ખરેખરો ધર્મની લાગણીનો પ્રશ્ન છે. નિશાળોની મારફતે મુસલમાન માબાપોની ધર્મ લાગણીની કસોટી છે. હિંદુની મુસલમાન પ્રત્યેની ભાઇબંધીની કસોટી છે. અને કસોટી સહેલામાં સહેલી છતાં બહુ અસરકારક છે. લાખો નિશાળીયાઓ નિશાળ છોડે તેનો અર્થ સરકાર શું કરે ? એ પ્રજા લાગણીનું કેવું સુંદર માપ છે ? ને પ્રજા પોતાના બચાવની કેળવણી પોતે હાથમાં લે એ કેટલી પ્રજાજાગૃતિની નિશાની છે ?

ગઇ લડાઈ વખતે ઇંગ્લાંડમાં ઘણી નિશાળો બંધ પડી હતી. બોઅર યુદ્ધ વખતે બોઅરની બધી નિશાળો બંધ હતી.

ઉપરનાં કારણોથી મારી માન્યતા છે કે હિંદુ મુસલમાન દરેકે સરકારી નિશાળોમાંથી પોતાનાં છોકરાંને ઉઠાડી લેવાં ને કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓએ ઉઠી જવું એ તેમનો ધર્મ છે. જે વસ્તુ કરવા જેવી છે તે તો એક કરે તોપણ કરવા યોગ્ય છે. એકે કરેલું પુણ્યકર્મ તેને તો ફળશે જ. પ્રજા કરશે તો પ્રજાને પણ ફળશે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

નવજીવન તા. ૧૫. ઑગસ્ટ, ૧૯૨૦.

ત્રણ મોહ.

હું જેમ જેમ ભ્રમણ કરૂં છું તેમ તેમ જોઉં છું કે લોકોને સરકારી નિશાળોનો, વકીલાતનો ને કાઉન્સિલનો ભારે મોહ છે. નિશાળો વિના છોકરા રખડશે, વકીલાત વિના ન્યાય નહિ મળે ને વકીલો ભૂખે મરશે, ને કાઉન્સિલ વિના પ્રજાનો કારભાર નહિ ચાલે, એવો ભ્રમ જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી નથી ખિલાફતનો ઉકેલ થવાનો ને નથી પંજાબનો મામલો સીધો થવાનો. સરકાર પોતાનાં કાબૂ ને બળ વધારતી જશે.

સરકારી નિશાળોમાં જે જ્ઞાન મળે છે તે મેળવવાની આપણામાં શકિત આવવી જોઇએ. ડિગ્રીનો મોહ જવો જોઇએ. ઘરમેળે ઈન્સાફ કરાવવાની આવડત આપણામાં હોવી જોઇએ. સરકારી અદાલતોમાં હંમેશાં ઈન્સાફ મળે જ એવું તો નથી. મુનસફો વિ. લાંચ લેતા પણ જણાયા છે; ભૂલથી, અજ્ઞાનથી ગેરઈન્સાફ કરતા પણ જણાયા છે. પ્રિવી કાઉન્સિલ સુધી જતાં પણ અન્યાય કાયમ રહ્યા જણાયા છે. તો પછી ઘરમેળે તે ન મળે એટલું સહન કરવા ઉપરાંત બીજો ગજબ કંઈ અદાલતોના ત્યાગથી નથી થવાનો; અને વકીલો વિનાના બીજા પણ પોતાની આજીવિકા મેળવે છે એમ માની વકીલો ધીરજ રાખી બીજી રીતે પોતાની આજીવિકા મેળવી શકે છે. કાઉન્સિલનો મોહ સર્વથી વિશેષ જોવામાં આવે છે છતાં એ મોહ સમજવો મુશ્કેલ છે. જેઓને સરકાર પાસેથી ન્યાય મળવાની આશા છે તેવાને તો હું કંઇ નહિ કહી શકું. દારૂથી ફાયદો

સમજનારની પાસે દારૂ છોડાવવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે. પણ ઘણા તો સરકારને વિષે મારાથી પણ ઓછી શ્રદ્ધા રાખનારા છે. તેઓને તો શ્રદ્ધા અસલથી જ ન હતી, આજે નથી. તેઓ કેમ કાઉન્સિલથી લોભાય છે એ મારી સમજ બહાર છે.

જ્યાં સુધી સરકારી વર્ગનું અંતઃકરણ શુદ્ધ નથી, જ્યાં લગી તેમની દાનત સારી નથી થઇ, જ્યાં સુધી પંજાબના પાપનું તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી કર્યું, જ્યાં સુધી મુસલમાનોને દીધેલા દગાને તેણે સાફ નથી કર્યો, ત્યાં સુધી ગમે તેટલા ઉજળા દેખાતા સુધારાઓ મારે મન તો સોમલ મિશ્રિત દૂધની જેમ ત્યાજ્ય છે. મી. શર્મા અને ડૉ. સપ્રુની નીમણોક કારભારી મંડળમાં થઈ તેથી શું થયું ? એને તો હું લોકોને છેતરવાનો પ્રપંચ માનું છું. લૉર્ડ સિંહા ગવર્નર થાય તેથી યે શું ? તે બધી ભેટો આપનાર કોણ છે ? તેની દાનત એ આપવામાં શી છે ? પોતાની સત્તા વધારે મજબુત કરવી, પંજાબ અને ખિલાફતના જખમને ભૂલાવવો. જખમ અંદર ઘર કરતો જાય ને ઉપરથી રૂઝાતો દેખાય એવી મલમપટી આપનાર તબીબને આપણે કેવું વિશેષણ આપીએ ?

જુઓ ના. વાઇસરોય સાહેબનું ભાષણ. તેઓ કહે છે પંજાબ વિષે સરકારના ટીકાકારોને જવાબ આપવાની તેઓ શક્તિ ધરાવે છે છતાં જવાબ આપવાનું દુરસ્ત ધારતા નથી. છેવટનો ન્યાય તેઓ ભવિષ્યના ઇતિહાસકર્તાને સોંપે છે. ના. વાઈસરોય સાહેબ ભૂલી જાય છે કે છેવટનો ન્યાય તેઓ તો આપી ચુકયા છે. સર માઇકલ ઑડવાયરને પોતે નિર્દોષ ઠરાવ્યા છે. જનરલ ડાયરે અક્કલ ઓછી વાપર્યા ઉપરાંત કંઇ ગુન્હો

નથી કર્યો; બીજા અમલદારોએ ગુન્હો કર્યો જ નથી; કર્નલ ઓબ્રાયન વિગેરે નિર્દોષ ઠરી માનીતા હોદ્દેદાર તરીકે ઓળખાય છે; રૉલેટ એક્ટ કાયમ છે, આ પંજાબનો છેવટનો ઇન્સાફ. હવે ઇતિહાસ શું કહેશે ? કદાચ ભવિષ્યમાં તેમને અયોગ્ય અધિકારી ઠરાવશે, સર માઇકલ ઑડવાયરને નીરોનું ઉપનામ આપશે તેથી શું ? તેથી કંઇ પ્રજા આજે પીડા ભોગવી રહી છે તેમાંથી મુકત થઈ શકે તેમ છે ? દરદીના મરણ પછી બીજું અને ખરૂં નિદાન થાય તેથી દરદીને શો લાભ ? આપણે તો પંજાબને સારૂ આજે ન્યાય માગીએ છીએ. જો આપણે એક પ્રજા હોઇએ તો એક પણ પંજાબીને પેટે ચાલવું પડયું તે હિંદુસ્તાન પેટે ચાલ્યા બરાબર છે એમ માનીએ, પાપનું પ્રાયશ્ચિત કર્યા વિના સરકારને લોકોની પાસેથી સહકાર માગવાનો હક નથી. લોકોથી સરકારની મહેરબાની ગ્રહણ થાય નહિ.

હવે તપાસો ખિલાફત ઉપરનું તેમનું ભાષણ. તેઓ મુસલમાનોની લાગણી મિત્રરાજ્યો પાસે મૂકી ચૂકયા. એટલે કે તેમની માગણી ન્યાયી હોવાનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે. પણ મિત્રરાજ્યો જે કંઇ કરે તેની ઉપર આપણી સરકારનો કાબૂ ન હોય એમ કહી તે નિર્દોષ ઠરવા માગે છે. આ અસત્ય છે. હિંદી સરકાર જાણે છે ને આખું જગત જાણે છે કે તુરકીની સાથેના કરારો ઘડવામાં ને તે કબૂલ કરાવવામાં ઇંગ્રેજી સરકારનો મુખ્ય ભાગ છે. તેઓ જાણે છે કે મી. લોઇડ જોર્જ ધારત તો જરૂર પોતાનું વચન પાળી શકત અને મુસલમાનોની લાગણીને માન આપી શકત. પણ તેમનો ઈરાદો જ તુરકીનો નાશ કરવાનો ને ઇસ્લામની જડ ઢીલી કરવાનો હતો. આમ છતાં

ખિલાફત બાબત બધું કરી ચુક્યા કહીને વાઈસરોય સાહેબ નીકળી જવા માગે છે. તેનો અર્થ એ થયો કે તે પ્રજાને ભમાવે છે.

આવા અન્યાયોને દૂર કરવા પ્રજા અસહકાર જેવું નિર્દોષ શસ્ત્ર ધારણ કરવા મથી રહી છે તેને તેઓ સાહેબ હસી કહાડે છે. મૌલાના શૌકતઅલીને અને મને પકડવાનો વિચાર બંધ કરીને અસહકારને હસી કહાડવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જો આ નિશ્ચયની સાથે પાખંડનું મિશ્રણ નહિ હોય તો હું ના. વાઈસરોય સાહેબને મુબારકબાદી આપત. જનરલ ડાયરની કતલ જંગલી હથિયાર છે અને હાંસીથી અમુક હીલચાલને મંદ કરવી એ સુધરેલું હથિયાર છે. જો પ્રજા અસહકાર નહિ કરે અને પેટે ચાલવાનું અપમાન પી જશે તો જરૂર પ્રજાની હાંસી થશે. જે હાથ નિર્દોષ પ્રજાના લોહીથી ખરડાએલા છે, જે કલમથી ઈસ્લામનું અપમાન થયું છે, તે હાથે–તે કલમે મળેલ પાયતખ્ત પણ ત્યાજ્ય હોવું જોઈએ એવો પોતાનાં દીન અને માન જાળવનારી દરેક પ્રજાનો કાયદો હોવો જોઇએ.

એથી મારી ઉમેદ છે કે પ્રજા મક્કમપણે અસહકારનું પ્રથમ પગથિયું ભરી પોતાનું માન જાળવશે, ત્રિવિધ મોહને ત્યાગશે અને ના. વાઈસરોયની હાંસીને સારૂ તેમની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરાવશે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

નવજીવન તા. ૨૯, ઑગસ્ટ, ૧૯૨૦.

સુરતનું ભાષણ.

તા. ૬—૧૦—૨૦ ના રોજ બપોરના ત્રણ વાગે પાટીદાર વિદ્યાર્થી આશ્રમની આંબાવાડીમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ અલીભાઈઓની હાજરીમાં સાર્વજનિક કૉલેજ અને હાઇસ્કુલોના વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકો સમક્ષ નીચે મુજબ ભાષણ આપ્યું. શરૂઆતમાં માબાપો પ્રત્યેની પુત્રોની ફરજ વિષે વિવેચન કરી સરકારી નિશાળો ખાલી કરવાના સંબંધમાં જણાવ્યું કે:

તમારાં માબાપ કહે કે તમારે નિશાળ ન છોડવી અને હું છોડવાની કહુંછું. હું કહુંછું તે તમે ધર્મ તરીકે ઓળખી શકયા હો તો તમે વિનયપૂર્વક કહેજો કે અમે એ નિશાળમાં જઈ શકતા નથી. તમારી લાગણી ઉશ્કેરાઈ હોય તો આ ફરજ તમને પ્રાપ્ત થાય છે. હું આવી સલાહ શા માટે આપી રહ્યો છું ? હું જે કહુંછું તે દશ બાર વર્ષની વયના વિદ્યાર્થીને નથી લાગૂ પડતું. તેમને સ્વતંત્ર વિચારનો અધિકાર પ્રાપ્ત નથી થઇ શકતો. તેમણે તો માબાપ કહે તેમજ કરવું. આપણા શાસ્ત્રમાં છે કે બાળકનું પાંચ વર્ષ સુધી લાલન કરવું, ૧૦ વર્ષ સુધી તાડન કરવું, તાડન એટલે લાકડીથી મારવું એમ નહીં પણ બોધ કરી તેને સમજાવવું. અને ૧૬ વર્ષે પુત્રને પોતાનો મિત્ર માનવો. હું જુવાન છોકરાઓને આવી સલાહ કેમ આપુંછું ? ઘણાં વર્ષો થયાં સરકાર સાથે, બ્રિટીશ સલ્તનત સાથે હું સહકાર કરતો આવ્યો છું. મારાથી વધુ સારો સહકાર કોઈએ કર્યો નહિ હોય. કારણ કે એથી વધુ સહકાર લગભગ અસંભવિત હતો. મારા એ સહકારમાં

કાંઈજ સ્વાર્થ નહોતો. મારે મારા ભાઇ કે દીકરાને સરકારી નોકરી અપાવવી ન હતી. મને ઈલ્કાબની આશા નહોતી. એટલે મારો સંબંધ કેવળ સ્વચ્છ હતો. હું સહકાર ધર્મ-ફરજ-સમજીને કરતો હતો. એનાં શાસનને હું માન આપતો આવેલો છું, એ શાસનમાં દંડ રહેલો છે તેથી નહીં, પણ એને માન આપવું જોઇએ એમ સમજીને. એનો એક દાખલો આપીશ.

સહકાર કેવો જોઇએ ?

સહકારને મેં કેટલે દરજ્જે ખીલવ્યો છે ? સરકાર તરફની નાની નાની ઉપાધિઓને ગળી જવી અને તેની સાથે ચલાવી લેવું એ સુંદર ધર્મ છે એમ હું માનું છું. આપણે સ્વરાજ્ય લઇશું ત્યારે પણ પાખંડ, ચોરી અને ડાયરીઝમ ચાલશે. હું એવો ભોળો નથી, કે એવો પાખંડી નથી કે એમ કહું કે સ્વરાજ્યથી સત્યયુગ થશે. આ સ્વરાજ્ય સત્યયુગનું નહિ પણ કળિયુગનુંજ હશે. એ અંગ્રેજો અને આરબોના જેવું હશે; પણ એ વખતનું ડાયરીઝમ સહ્ય હશે. સત્તા આપણા હાથમાં હશે. એટલે બહુ તો એ સત્તાનો આપણે પોતે દુરૂપયોગ કર્યો હશે કે કરવા દીધો હશે, પણ આજે જે થયું છે તે એવું નથી. એ આપણી મરજી વિરૂદ્ધનું છે. વાઇસરૉય લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડને કે લૉર્ડ સિંહાને આપણે નીમ્યા હોત તો વાત જુદી હતી. આપણો વિરોધ ચામડીનો નથી પણ રીતનો છે. મારા સાથી દયાળજી કે કલ્યાણજી અન્યાય કરે તો હું તેમનો વિરોધ કરૂં, કે તેમનું આપેલું દૂધ પણ ન લઉં. ભાઈ એંડ્રૂસ, મહમદઅલી અને શૌકતઅલી સહોદર છે પણ

સરકાર એને વાઈસરાય નીમે તો તે પણ મને કબુલ ન થાય કેમકે એ સરકારી ધોરણે નીમાયલા હશે. આપણા પોતાના હાથમાં સત્તા હોય ત્યારે અને આપણને વિશ્વાસ પડે તો લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડને પણ આપણે વૉઇસરોય નીમીએ. અને વિશ્વાસ ઉઠી જતાં ઉતારી પણ મૂકીએ. આજે આખું હિંદ લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડને કહે છે કે તમે ઉતરો છતાં એ બેડાજ છે. હું તો અહીં કહ્યા તેવીજ જાતનો સહકાર કરવા ઈચ્છુંછું. એમ અત્યારે નથી માટે અસહકાર ઈચ્છુંછું.

સલ્તનતનો સરવાળો.

મેં સરકારની સલ્તનતનો સરવાળો કાઢયો તો તે સરવાળો નહીં પણ બાદબાકી જણાઈ. રિફોર્મ્સમાં—સુધારામાં—આપવાનું નહીં પણ લઈ લેવાનું જણાયું. સરકારની સત્તા મશીનગનથી નહીં પણ એનામાં રહેલા આપણા મોહથી ટકે છે. એ મોહ ત્રણ પ્રકારના છે. દ્વિજેન્દ્રનાથ ટાગોરે જેને માયામૃગ કહેલો છે એ ધારાસભાનો મોહ, અદાલતોનો મોહ અને કેળવણીનો મોહ. માનઅકરામ ને ઈલ્કાબનો તો હું છેદજ ઉડાવી દઉં છું, કારણ કે એ ધરાવનારા બહુજ થોડા છે. પણ આ ત્રણ મોહમાં તો આપણે ઘણા ફસાયલા છીએ. આપણા અગ્રેસર વિદ્વાન વકીલ લાલા લજપતરાય પણ એમાં ફસાયલા છે. મને સદા પૂજનીય મદનમોહન માલવિયા પણ એમ માને છે કે મારી મતિ ફરી ગઈ છે અને હું સૌને આડે રસ્તે દોરી રહ્યો છું. એઓ માને છે કે કાઉન્સિલમાં જવું એ ધર્મ છે; નિશાળમાં જવું એ ધર્મ છે. મારે મન કાઉન્સિલમાં જવું એ પાપ છે; અદાલતમાં જવું એ પાપ છે; નિશાળમાં જવું એ મહા પાપ છે.

હું સલ્તનતની જડ કાઢવા માગું છું.

હું વકીલોને નહીં સમજાવી શકું, એનું કારણ છે. એમ-નામાં કેટલી માયા રહેલી છે તે હું જાણું છું. બચ્ચાંકચ્ચાં, આરામ ખુરશી ને મોટરકારનો ત્યાગ મુશ્કેલ છે- વિદ્યાર્થીઓ એ ગુલામીની તાલીમ લે ને નોકરીને માટે થાળામાં ગયાજ કરે એને નહીં રોકું તો સલ્તનતની જડ નહીં નીકળે. હું એ જડ કાઢવા માગું છું. વિદ્યાર્થી મારફ્ત સલ્તનતને ખાતરપાણી મળે છે. એ જળ નાયગરાફોલ્સ જેવાં-ગંગા જમના બ્રહ્મપુત્રાનાં એકત્ર ધોધ જેવાં-છે. તમે સાનમાં સમજી શકશો કે એ વહેમી વિદ્યા-ગુલામગીરીની વિદ્યા-આપણને નથી જોઇતી. હું ગુલામી છોડવાના અલેફ્ બેને-કક્કાને શીખવું નહીં ત્યાં સુધી બીજું બધું નકામું છે. મેલા પાત્રમાં દૂધ રેડયા કરો તો પાત્ર નહીં સુધરે પણ દૂધ મેલું થશે; આપણે ગુલામીના પાત્રથી ખરડાયલા હોઈશું ત્યાં સુધી કેળવણી ધૂળધાણી છે. ઉપર દેવતાઓ હોય ને તે જુએ કે હિંદુસ્થાન મેલું પાત્ર છે, તો કેળવણીનો વર્ષાદ ફોકટ છે, માટે પ્રથમ સાફ થાઓ. કાયદા કે વૈદકનું જ્ઞાન નહીં મળે તો હિંદુસ્થાન રસાતાળ નથી જવાનું; પણ ગુલામીથી રસાતાળ જશે. ત્યારે હિંદ મનુષ્યના નહિં પણ જાનવરોના દેશ તરીકે ઓળખાશે, માણસ કોઇથી-મોટી સલ્તનતથી દબાઈને પણ-પોતાના શુદ્ધ ઉદ્‌ગાર ન બોલે બતાવે એનું નામ ગુલામી. એમાંથી નીકળવું એ આપણે પ્રથમ પાઠ. જે ધગશ મને લાગી છે તે જલિયાંવાળાનાં દૃષ્ટાંત તથા ઈસ્લામના અપમાનથી સૌને લાગો.

ઈસ્લામને ઘેરો એ હિંદને નોટીસ છે.

હિંદુઓને બેવડો મારો છે. ઈસ્લામીઓ ગુલામ બને

ત્યારે એ ઇસ્લામી ગુલામો મારફત હિંદુઓને ગુલામ બનાવવામાં આવશે, એ ત્રિરાશીનો દાખલો છે. મારે હિંદુધર્મનું રક્ષણ કરવું હોય, છાયા તળે બેશીને વિષ્ણુને ભજવો હોય તો મુસલમાનને મદદ કરવી એ મારી ફરજ છે. મુસલમાનો કદાચ ભવિષ્યમાં જુલમ કરે તો હું તેમને કહું કે ભાઈ પેલો દિવસ તો યાદ કરો! તમે પણ કહી શકો કે અમારામાંનો એક ગાંધી–એ ગમે તેવો હતો પણ–અમારે માટે કાંઈક કરી ગયો છે. છતાં ન ચાલે તો તમે લડી લેજો. હું તો મરદ થવાનું કહું છું. લાકડી ઉગામીને મરવા તૈયાર હોય તેના કરતાં લાકડી છોડીને મરે તે વધારે મરદ છે. હિમાલય ઉપર લાકડી લઈને કે ડોળીમાં બેસીને જે ચઢે તેના કરતાં લાકડી કે ડોળી વગર જાય તેનો શ્વાસ કેટલો મજબુત હોવો જોઈએ? ઉપર ચઢીને એ આખા હિંદની સામે ખડખડ હસશે; મારી પાસે બેઠેલા મારા ભાઈ (મહમદઅલી) એને નબળાઈનું હથિયાર ગણે છે. એ ખરૂં હો કે ન હો પણ તલવારનો ન્યાય પણ આમાંથીજ શીખી શકાય એમ છે. મેં ભાઈ શૌકતઅલીને કહ્યુ કે મુસલમાનોમાં કુરબાનીની તાકાત નથી. મરવાની તાકાત આવશે ત્યારે તો તેઓ જોશે કે તલવારની જરૂરજ નથી. છતાં જ્યારે જરૂર લાગે ત્યારે સુખે તલવાર કાઢજો. જે સલ્તનતે ઇસલામને દગો દીધો, જેણે હિંદને પેટે ચલાવ્યું—કારણ એક પણ માણસ પેટે ચાલ્યો છે—જેણે હિંદની સ્ત્રીઓના બુરખા ખેંચ્યા–કારણ પંજાબમાં એ થયું છે—એ સરકારની સાથે સહકાર હોયજ કેમ? ગમે એટલા પાકા રસ્તા મળે, દેશમાં ગમે એટલી સુલેહ વર્તે, તે કરતાં લોહીની નદી વહે એ કબુલ. અરે, રેલ્વે જાય, સ્ટીમર જાય, વ્યવસ્થા તૂટી

પડે; એ બધું યે એ સ્થિતિના કરતાં મારે મન બ્હેતર છે. મ્હારા જેટલીજ ધગશ તમને થઈ હોય તો જે વિદ્યાર્થીને માબાપે ના કહી હોય તે પણ શાળાનો ત્યાગ કરી શકે છે. એક વિદ્યાર્થીના બાપે કહ્યું કે રાષ્ટ્રીયશાળા નીકળી છે તે કેવી ચાલે છે તે જોયા પછી થઇ રહેશે. રાષ્ટ્રીયશાળાની આવી પરીક્ષા કરીને બાળકને સરકારી નિશાળમાંથી ઉઠાડી લેનારથી હિંદ સર નથી થવાનું. વિદ્યા મળે કે ન મળે તેની પરવા ન હોવી જોઇએ. ગુલામી સ્થિતિમાં રહ્યાં આઝાદીની વાત શીખવી શકાતી હોય તોપણ તેથી સ્વતંત્રતા કેળવી શકાયજ નહીં. આ હું કહું છું તે બરાબર સુઝી જાય તો બધું છોડી દેવું. પછી સૌ મળી રહેશે. ઈશ્વરી કાયદો છે કે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભક્તિ કરે તો તેને સર્વ કંઇ મળે.

મધુકરી માગો, પણ શાળામાં જઇ મનુષ્યત્વ ન ગુમાવો.

સુરતની શાળાઓમાંથી બધા વિદ્યાર્થી નીકળી જાય તો કેવું શુભ પરિણામ આવે? તે વખતે તો પ્રોફેસરો અને શિક્ષકો તમને પૂછવા આવશે કે તમે કેવી શરતે રહેવા માગો છો? તમે કહેજો કે સરકારની સાથેનો સંબંધ અને મદદ છોડીને અમે ભિક્ષા માગીને પણ શાળાના ખર્ચની જોગવાઈ કરીશું. એ અસલી ન્યાય છે પહેલાંના વખતમાં વિદ્યાર્થી ગુરૂની પાસે સમિધપાણી લઈને જતો. ગુરૂને કહેતો કે હું તમારૂં બળતણ લાવીશ, ગાયઢોરની સંભાળ રાખીશ; તમે મને ભણાવજો. પૂનામાં આવું એક અનાથ વિદ્યાર્થીઆશ્રમ વિદ્યાર્થીઓ મધુકરી માગી લાવીને ચલાવે છે. તમે એમ કરજો પણ અ-

ત્યારની તમારી શાળામાં જઇ તમારૂં મનુષ્યત્વ ખોઇ ન દેશો. તમારી ઉપર ભારે આશા છે.

અહીં સુરતમાં આ બે સંસ્થાઓ ભારે પડેલી છે. તેના વિદ્યાર્થીઓ બહુ સુંદર કામ કરી શકે. સુરત અત્યારે બેસુરત બની ગયું છે. હું સુરતમાં એંટની આશા રાખું છું. અમે વિદ્યા વિનાના રહીશું અથવા તો અમારી શરતેજ ભણીશું. બધા વિદ્યાર્થીઓ એટલું બળ બતાવે તો એક મહિનામાં ધારેલું થાય. છતાં બે ચાર વિદ્યાર્થીઓનેજ વસી જાય તો પણ તેઓએ તો આજેજ શાળામાંથી નિકળી જવું રહ્યું. તેવાને હું કહીશ કે તમે સ્વરાજ્યને માટે પગલું ભર્યું છે; હિંદને માટે મોટું ભાષણ કર્યું છે. તમને ઘેરથી મદદ નહીં મળે તો મજુરી કરજો. હાથપગ વાળતાં નથી શીખતા તે શીખજો પણ ગુલામીમાં ન પડજો. વિદ્યાર્થીઓ ! જરૂર માનજો કે હિંદને સારૂ સ્વરાજ્ય જોઈતું હોય તો શાળાનો, અદાલતોનો અને ધારાસભાનો મોહ ત્યાગવો જોઇએ. સ્વરાજ્યનું સૌથી પહેલું અને છેલ્લું પગથિયું સ્વચ્છ બનવું એ છે. જેને દાંત આપેલા છે તેને ચાવણું આપનાર સરકાર નહીં પણ સરકારની યે સરકાર છે. આ આપણો પહેલો પાઠ છે. એ આપણે ભૂલી ગયા છીએ. હું તો શેઠ કે સરકારના ચાવણાનો સ્વીકાર નથી કરતો. સરકારની હયાતી છતાં ઓરિસ્સામાં હજારો દુકાળિયા મૂઆ. હિંદમાં અનેક શેઠીયાઓ છતાં હજારો દુકાળિયા હરિશરણ થયા. તમે ઈશ્વરનું નામ લઈને, હિંમત રાખીને, કાંઇ પણ ગણત્રી વગર–કશો પણ હિસાબ કર્યો વગર–ગુરૂને અને માબાપને નોટીસ મોકલજો કે મારાથી શાળામાં નહીં જવાય. મેં કહ્યું

છે તેથી ઉશ્કેરાઇને નહીં. હું તમારા હૃદય અને બુદ્ધિને સતેજ કરી રહ્યો છું. એ બુદ્ધિ અને હૃદય કબુલ ન કરતું હોય તો કોઈ બાળકને અધિકાર નથી કે વડીલની સામે થવું. એ તો એકજ બાળકને અધિકાર છે કે જેનું હૃદય મારા જેટલુંજ ઘગી રહ્યું હોય. દારૂડીયા માબાપને દારૂના વ્યસનમાંથી છોડવવા સારૂ છોકરાએ તેના વારસાનો, ઘરનો, તેની છાંયાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેમને લાગે કે જે શિક્ષણ મળે છે તે ગુલામીની છાંયામાં છે તો માબાપની આજ્ઞા સામે થઇને પણ આવતી કાલેજ યાહોમ કરજો.

સવાલ જવાબો.

સવાલ—મહાત્માજી! આપ માનો છો કે આપને પકડવામાં કે દેશપાર કરવામાં આવે ત્યારે દેશમાં શાંતિ રહેશે?

જવાબ—હા. અને શાંતિ નહી રહે તો માનીશ કે આપણે નાલાયક. મેં તલવાર છોડી તે વાપરતાં ન આવડી યા તો કમતાકાત છુ તેથી નહિ. આજે પણ હું એક રિવોલ્વર ફોડવાની તાકાત ધરાવું છુ. અણીવાળો જમૈયો પેટમાં ભોંકવો હોય તેને હુ ભોંકી શકું એમ છું. છતાં મે એનો ત્યાગ કર્યો છે, કારણ એથી ફાયદો નથી. મને, ભાઈ શૌકતઅલીને કે ભાઈ મહમદઅલીને પકડે ને દેશમાં શાંતી ન રહે તો હિંદુસ્તાન હજી નથી સમજ્યું એમ મને લાગે. એવી અશાંતિ આયર્લાંડમાં થઇ શકે. અરબસ્તાનમાં થઈ શકે. ત્યાં સૌને તલવાર રાખવાનો હક છે, ને સૌ તે વાપરી જાણે છે. તેમની વચ્ચે હુ હોઉં ને સરકારે મને પકડયો હોય તો તેઓ સરકારને કહે કે લડીને લઇ જાઓ. પણ અહીં એવું નથી. અહીં શાંતિ ન રહે તો મારે હિમાલય જવું પડે; કારણ કે મારે માટે

ખુનામરકી ન થવા દેવાય. પણ આવી તાકાત હિંદુઓમાં નથી. મુસલમાનોમાં પણ નથી. મેં અલાહાબાદમાં મુસલમાન ભાઇઓને કહેલું કે મેં આજે જે વાત મૂકી છે તે નવી નથી. બધાં શાસ્ત્રોમાં તે સૂચવાઇ છે. પણ આજ સુધી આપણે તેને ભૂલી ગયા હતા. તમને લાગે કે આજેજ તલવારથી મુકાબલો કરી ઈસ્લામનો બચાવ કરી શકીયે તો તલવાર ખેંચી શકો છો. ધારો કે વાઇસરોયને ચુપકીથી મારી શકીયે કે મરાવી શકીયે, પણ એથી ઇસ્લામનો બચાવ ન થાય. એથી માર્શલ લૉ થાય-તેનીયે દરકાર નહિ, પણ હિન્દુસ્તાન એથી દબાઈ જાય. હિંદુસ્તાનને મ્હારો આ માર્ગ અત્યારે જબરાનું નહિ પણ નબળાનું શસ્ત્ર છે. જો મુસલમાનોમાં તેવું જોર હોત તો તેઓ મને કહેત કે તું અમને તલવાર ખેંચતા અટકવાનું કહેનારો કોણ? કુરાને શરીફનું ફરમાન છે. હિન્દુઓમાં પણ મારૂં ન માનનારા પડયા છે, છતાં હિન્દુસ્થાનને આ ઘૂંટડો ઉતર્યો છે એ ધ્યાનમાં લેવું જોઇએ. જલિયાંવાલામાં મર્યા એ કંઇ શહીદ-વીર-ન હતા. વીર હોત તો ડાયર ઉદ્ધતાઈથી આવ્યો ત્યારે કાંતો તલવાર ખેંચત કે લાકડી ઉગામત કે કાંતો સામી છાતીએ ઉભા રહીને મરત; ન્હાસત નહિ. જેમ ઇમામ હઝરત કરી ગયા હતા તેમ કરનારા હિન્દુસ્તાનમાં અત્યારે શીખ નથી; ગુરખા નથી, વાણિયા તો નથીજ. ને રજપૂતો તો કેવળ વાણિયા બની ગયા છે. એટલે જો હિંદુસ્તાનમાં મારા પકડાવાથી અશાંતિ થાય તો હું કહું કે તમે હારી ગયા; કારણ તેવી તાકાત તમારામાં નથી. હું પકડાઉં તે દિવસે તો તમારાથી આજે નિશાળ ન છુટતી હોય તો તે દિવસે છોડો. વકીલો વકીલાત છોડે, સિપાઈ સિપાઇગિરી છોડે ને લશ્કર

હથિયાર છોડે. વળી હું ખેડુત છું; ખેડુતો તે દિવસે કહે કે અમે કર નથી આપવાના. આમ થશે તેજ દિવસે આપણો ઉદ્ધાર છે.

કદાચ અમને ત્રણેને એક સાથે ઘસડે. પહેલાં હું બેને સાથે પકડે તે માટે બંદગી કરતો હતો. હવે ત્રણને માટે કરૂં છું. આથીજ શૌકતઅલી એકલા દિલ્લી જતા હતા ત્યારે મેં ના પાડેલી, કેમકે મારી મુરાદ પકડાઈએ તો બન્ને સાથે પકડાઈએ એવી છે. સરકારને પાગલપણું આવ્યું હશે ત્યારે અમને ત્રણેને, કે ત્રણમાં જે વધુ ગુન્હેગાર જણાશે તેને પકડશે.

સરકાર આપણને તલવારથી દબાવી ન શકે. 'તમારી સલ્તનત ગેરકાયદે હશે તો તમોને તગડીને કાઢી મૂકશું" એ કહેવાનો મને હક હોવો જોઈએ. આજ સુધી મનમાં કંઈ અને પ્લેટફોર્મ ઉપર કહેવાનું કંઇ, શાંતિનો અર્થ અશાંતિ, એવો કરવાની નીતિ હતી. એ હવે ગયું છે. આ બે ભાઇઓ ઉપર મને એટલી શ્રદ્ધા છેજ કે જે દીવસે એમને અશાંતિ કરવી હશે તે દિવસે અગાઉથી નોટીસ આપી દેશે કે આજથી એક પણ અંગ્રેજની જાન સલામત નથી. આ વિષે તમે એ બંને ભાઇને પૂછજો. છુટા છુટા પૂછી જોજો. મને પૂછજો. ત્રણેના એકજ જવાબ નીકળે તો માનજો ને અમે પકડાઈએ ત્યારે તમે બધા વોલંટીયર બની શાંતિ જાળવવા નીકળી પડજો. નહિ તો માર્શલ લૉ થશે. માર્શલ લૉ થાય તેની હરકત નથી પણ તે સરકારને ચાલૂજ રાખવો પડે; એટલી લડત ટકાવવાનું આપણામાં જોર નથી તેની હરકત છે.

કલકત્તાની ખાસ કૉંગ્રેસમાં મંજુર થએલો અસહકારનો ઠરાવ.

ખીલાફતના સંબંધમાં હિંદી તેમજ બ્રિટીશ સરકાર હિન્દુસ્થાનના મુસલમાનો તરફ પોતાની ફરજ બજાવવામાં ચોખ્ખી રીતે નિષ્ફળ નીવડી છે, અને વડા પ્રધાને પોતે આપેલાં વચનનો ઇરાદાપૂર્વક ભંગ કર્યો છે, અને વળી મુસલમાન ભાઇઓ ઉપર આવી પડેલાં ધાર્મિક સંકટને દૂર કરવામાં દરેક વ્યાજબી રસ્તે યોગ્ય મદદ આપવાની દરેક બિન મુસલમાન હિંદીવાનની ફરજ છે,

તેમજ સને ૧૯૧૯ ના એપ્રિલ માસના બનાવોના સંબંધમાં આ બન્ને સરકાર પંજાબની નિર્દોષ પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં તથા તેમની તરફ ક્રૂર અને સીપાઇને એબ લગાડે તેવી રીતે વર્તનાર અમલદારોને શિક્ષા કરવામાં અત્યંત બેદરકાર કે નિષ્ફળ નીવડી છે, અને અમલદારોના ઘણા ખરા ગુનાહોને માટે સીધી કે આડકતરી રીતે સર માઇકલ ઓડવાયરની જવાબદારી પુરવાર થયેલી છે, તથા તેઓ તેમના પ્રાંતની પ્રજાનાં દુઃખો તરફ નિષ્ઠુર જણાયા છે, તેમને આ બન્ને સરકારે દોષરહિત ઠરાવ્યા છે, અને આમની સભાની– અને ખાસ કરીને ઉમરાવોની સભાની ચર્ચામાં હિંદી પ્રજા તરફ ભયંકર હૃદયશૂન્યતા જણાઇ છે, અને તેમાં પંજાબના ત્રાસદાયક જુલમનું સમર્થન કરવામાં આવ્યુ છે, તથા ખિલાફત અને પંજાબને વિષે સરકારને સ્હેજ પણ પશ્ચાત્તાપ થયો નથી એ નામદાર વાઇસરોયના છેલ્લા ભાષણ ઉપરથી જણાઈ આવે છે,

તેથી આ કોંગ્રેસનો એવો અભિપ્રાય છે કે ઉપર જણાવેલા બન્ને અન્યાયો દૂર ન થાય ત્યાં સુધી હિંદમાં અસંતોષ કાયમ રહેશે અને એવા અન્યાયો ભવિષ્યમાં પણ થવા ન પામે તે માટે તથા

રાષ્ટ્રીય સ્વમાન જાળવવા માટે સ્વરાજ્યની સ્થાપના એજ એક રામબાણ ઇલાજ છે.

વળી આ કૉંગ્રેસનો એવો અભિપ્રાય છે કે જ્યાં સુધી આ બન્ને અન્યાયો દૂર થાય અને સ્વરાજ્ય સ્થપાય ત્યાંસુધી અહિંસાનું પાલન કરીને ક્રમે ક્રમે અસહકાર કરવાની રાજનીતિ પસંદ કરી તેનો અમલ કરવા સિવાય હિન્દી પ્રજા સારૂ બીજો ઇલાજ રહયો નથી.

અને અત્યાર સુધી જે વર્ગે પ્રજામત ઘડવામાં, તથા રજૂ કરવામાં આગેવાન તરીકે ભાગ લીધો છે તેમનાજ તરફથી શરૂઆત થવાની જરૂર છે અને લોકોને માનચાંદ આપીને, પોતાના અંકુશ હેઠળ ચાલતી નિશાળો દ્વારા તથા પોતાની અદાલતો અને ધારા સભાઓ વડે સરકાર પ્રજા ઉપર પોતાની સત્તા બેસાડે છે અને આ ચળવળ ચલાવવામાં ધારેલા હેતુની સિદ્ધિ માટે જરૂર જણાય તેટલુંજ જોખમ ખેડવાની, તેમજ ઓચ્છામાં ઓચ્છા સ્વાર્થત્યાગની માગણી કરવી યોગ્ય છે, તેથી આ કૉંગ્રેસ સલાહ આપે છે કેઃ—

(૧) ખેતાબો, બિનપગારી સરકારી હોદ્દા તથા મ્યુનિસિપાલીટી, લોકલબોર્ડ વગેરે સ્થાનિક મંડળમાં સરકારી નીમણુકથી થયેલી જગ્યાઓ મુકી દેવી.

(૨) સરકારી લેવી, દરબાર તથા સરકારી અમલદારો તરફથી કે તેમના માનમાં ભરવામાં આવેલા મેળાવડામાં ન જવું.

(૩) સરકારી-સરકારના અંકુશવાળી કે સરકારની મદદ લેતી નિશાળો તથા પાઠશાળામાંથી વિદ્યાર્થીઓને ક્રમે ક્રમે ખેંચી લેવા અને તે શાળાઓની ખોટ પુરવાને જુદા જુદા પ્રાંતોમાં રાષ્ટ્રીય શાળા તથા પાઠશાળાઓ સ્થાપવી.

(૪) વકીલો તથા અસીલોએ સરકારી અદાલતોનો બહિષ્કાર કરવો અને તેમની મદદથી ખાનગી તકરારોના ફેંસલા માટે ખાનગી લવાદી કોર્ટો સ્થાપવી.

(૫) લશ્કરી, કારકુન અને મજૂર વગે મેસેપેટેમીઆની નોકરીની ભરતીમાં ન જવું.

(૬) નવી ધારાસભાના ઉમેદવારોએ ચુંટણી માટેની પોતાની ઉમેદવારી ખેંચી લેવી અને કૉંગ્રેસની સલાહ વિરૂદ્ધ ચુંટણી માટે ઉભા રહેનાર ઉમેદવારોને મતદારોએ મત આપવાની ના પાડવી.

(૭) પરદેશી માલનો બહિષ્કાર.

અને તે ઉપરાંત પ્રજાની સાચી પ્રગતિને માટે જરૂરી આત્મભોગ અને તાલીમ આપવાના એક સાધનરૂપે અસહકારની આ ચળવળ યોજવામાં આવી છે તેથી એ ચળવળના પહેલાંજ ક્રમમાં દરેક સ્ત્રી પુરૂષ અને બાળકને આવા આત્મભોગ અને તાલીમ માટે તક આપવાના હેતુથી આ કૉંગ્રેસ સર્વેને કાપડને વિષે મોટા પ્રમાણમાં સ્વદેશીનો સ્વીકાર કરવાની સલાહ આપે છે. અને દેશી મુડીથી તથા દેશી વહીવટ નીચે ચાલતી મિલોમાં દેશની જરૂરીયાત પૂરતું સુતર તથા કાપડ તૈયાર થતું નથી અને હજી કેટલોક વખત સુધી થવાનો સંભવ નથી તેથી આ કૉંગ્રેસ એવી સલાહ આપે છે કે ઘેર ઘેર હાથે કાંતવાના તથા ઉત્તેજનને અભાવે લાખો વણકરોએ મુકી દીધેલા હાથે વણવાના પૂરાણા અને આબરૂદાર ધંધાને સજીવન કરી ખુબ વધારે માલ તરત ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસ કરવો.

ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદમાં અસહકારનો મંજુર થએલો ઠરાવ.

(૧) આ પરિષદની એવી માન્યતા છે કે ખિલાફત અને પંજાબ વિષે ×× રજુ કરવામાં આવેલી માગણીઓમાં અત્યાર સુધીમાં બિલકુલ અન્યાય થયેલો હોવાથી આ દેશમાં તીવ્ર અસંતોષ સર્વત્ર ફેલાયો છે અને બ્રિટિશ પ્રજાની ન્યાયબુદ્ધિ ઉપરથી પ્રજાનો વિશ્વાસ ઉડી ગયો છે, તેથી રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે કાયમનો ટંટો અને ભેદ ન રહે તે માટે તેમજ પ્રજાને પોતાની દૂભાયલી લાગણી મર્યાદાપૂર્વક દર્શાવવાનો માર્ગ બતાવવાને અને ખુના-મરકી કર્યા સિવાય પ્રજાની માગણીનો અમલ કરાવવાને આ પરિષદ સરકારને રાજ્ય ચલાવવામાં પ્રજા તરફથી મળતી મદદ ક્રમે ક્રમે પાછી ખેંચી લેવાની અને જ્યાં સુધી પ્રજાને સંતોષ-કારક દાદ ન મળે ત્યાં સુધી તે અસહકાર ચાલુ રાખવાની પ્રજાને સલાહ આપે છે.

(૨) અસહકારની શરૂઆત ઓછામાં ઓછું જોખમ ખેડીને થવી જોઇએ. એ શરૂઆત આજ લગી મનાયેલા અગ્રેસર અને શિક્ષિત વર્ગથી થવી જોઇએ અને પ્રથમ પગલે સરકાર તરફથી મળતી કહેવાતી મદદનો ત્યાગ કરવો જોઇએ એ વિચારોને પસંદ કરીને અને ધ્યાનમાં રાખીને આ પરિષદનો અભિપ્રાય છે કે—

(क) સરકાર તરફથી ખિતાબ ઇત્યાદિ ઉપાધિ ધરાવનારા હિંદી-ઓએ એ ઉપાધિઓનો જાહેર ત્યાગ કરવો ઘટે છે.

(ख) વકીલ વર્ગે પંજાબ અને ખિલાફતનો અન્યાય ચાલતા સુધી વકીલાત કરવાનું મોકુફ રાખી પ્રજા વર્ગ પાસે અદા-લતોનો ત્યાગ કરાવવા અને ખાનગી તકરારોનો ફડચો પંચ મારફતે કરાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

કારી નિશાળો અને કૉલેજો સરકારનો કાબુ કાયમ કરવું મહાન સાધન હોવાથી એ કૉલેજો અને નિશાળોનો ત્યાગ કરી અને કરાવીને પ્રજાએ પ્રજાકેળવણી પોતાના હાથમાં મેળવી લેવી જોઈએ.

(ઋ) પંજાબ અને ખિલાફતના સવાલોમાં સરકાર તરફથી પુરેપુરો ન્યાય આપવામાં આવે અને પ્રજાનું દુભાયલું મન શાંત થાય ત્યાંસુધી ધારાસભામાં દાખલ થઈને કે ચુંટણીમાં મત આપીને સરકારને રાજતંત્ર ચલાવવામાં મદદ કરવી એ પ્રજાનું માનભંગ કરનારૂં છે. તેથી આ પરિષદ ભલામણ કરે છે કે કોઈએ નવી ધારાસભાની ઉમેદવારી કરવી નહિ અને જો કોઈ ઉમેદવાર તૈયાર થાય તો તેને મત આપનારાઓએ મત આપવો નહિ, એટલુંજ નહીં પણ તેઓ કોઈને પણ પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ધારાસભામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતા, એમ તેમણે ઉમેદવારને અને સરકારને સ્પષ્ટ રીતે લખી જણાવવું.

ગુજરાતનો સમય.

ગુજરાતનો સમય—આખા ભારત વર્ષનો સમય—અત્યાર વીરતા બતાવવાનો આવ્યો છે. × × ખરૂં જોતાં પશુબળ વાપરવામાં વીરતા નથી. હાથી કીડીઓને કચરતો ચાલ્યો જાય છે તે કંઇ વીરતા બતાવતો નથી, પણ સિંહની સામે ઝૂઝતો હાથી વીરતા બતાવે છે. કેમકે એમાં તે પોતાની જાતને જોખમમાં નાખે છે. ગધેડીના કાન ઉંએળતો કુંભાર વીરતા નથી બતાવતો, પણ લુંટારાના ધાડાની સામે ઝુઝતો નરકેસરી વીરતા બતાવે છે, કેમકે તે પોતાના જાનને ચોખ્ખી રીતે જોખમમાં નાખે છે. જે પશુબળ ન વાપરતો છતાં વશ થતો નથી પણ ઝૂઝે છે તે પુરેપૂરી વીરતા બતાવે છે. હિંદુસ્તાનને સારૂ (અસહકારના) આ નિઃશસ્ત્ર યુદ્ધમાં પૂરી વીરતા બતાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. મારી કેળવણીનું કાલે શું થશે એ વિચાર કર્યા વિના નિશાળ છોડનાર વિદ્યાર્થી વીરતા બતાવે છે. જે બીજી નિશાળની સગવડ થયેજ છોડે છે તે વણિક વૃત્તિ બતાવે છે. રોજી મળો યા ન મળો છતાં સરકારની અદાલતમાં ન જનારો વકીલ વીરતા બતાવે છે. રોજીનો બંદોબસ્ત કરાવ્યા પછીજ છોડનાર ભલે દુન્યવી ડહાપણ બતાવતો હોય, તે વીરતા નથી બતાવતો. પરિણામની બીક રાખ્યા વિના વિશ્વાસ રાખી ઝંપલાવું એ વીરતા છે. સ્વતંત્રતા મેળવવી ને ભીરૂતા સંઘરવી એ પરસ્પર વિરોધી વાત છે. ડગલે ડગલે સાહસની જરૂર પડશે. ડગલે ડગલે જોખમો ઉઠાવવા પડશે. × × × શિક્ષિત વર્ગ તરફથી દૃઢતા અને વીરતાની પ્રજા જરૂર આશા રાખે.

નવજીવન તા. ૩ ઑક્ટોબર ૧૯૨૦, મો. ક. ગાંધી.

મંત્રી, ગુજરાત રાજકીય મંડળ.
અમદાવાદ.